

GODIŠNJAK
Jun 2021.

ISSN 1820-6700

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

GODIŠNJAK 2020

Godina XV / Broj 25 / Jun 2021.

Beograd

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Beograd, Jove Ilića 165
Telefon: 011/3092-999, Fax: 011/2491-501

E-mail: godisnjakfnp@fnp.bg.ac.rs

Internet prezentacija: <http://www.fnp.bg.ac.rs/node/588>

Za izdavača:

prof. dr Dragan R. Simić

Glavni i odgovorni urednik:

prof. dr Dragan R. Simić

Izvršni urednik:

prof. dr Siniša Atlagić

Redakcija:

prof. dr Jasna Hrnčić,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Ana Milojević,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Saša Mišić,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

doc. dr Bojan Kovačević,

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka (Srbija)

Međunarodna redakcija:

prof. dr Svetozar Rajak,

London School of Economics (Velika Britanija)

prof. dr Lidija Kos Stanišić,

Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti (Hrvatska)

prof. dr Tihomir Cipek,

Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti (Hrvatska)

prof. dr Jelenka Avdagić-Vočkić,

Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka (Bosna i Hercegovina)

prof. dr Srđan Darmanović,

Univerzitet u Podgorici – Fakultet političkih nauka (Crna Gora)

Dizajn:

Stefan Ignjatović

Prelom:

Biljana Živojinović

Lektura i korektura:

Olivera Veličković

Tiraž:

300 primeraka

Štampa:

Čigoja štampa

SADRŽAJ

NOVINARSTVO I KOMUNIKOLOGIJA

- Neven Obradović – Društvene mreže i politički angažman studenata
u Srbiji. 11

MEĐUNARODNI ODNOSI

- Nemanja Džuverović – Dometi i ograničenja liberalne izgradnje mira. 41
Zoran Kovačević – Socijalni darvinizam u teoriji klasične geopolitike 61

POLITIKOLOGIJA

- Andrea Matijević – Položaj institucije predsednika u sistemima sa neposredno
izabranim predsednikom: Studije slučaja – Sjedinjene Američke Države
i Brazil, Francuska i Srbija. 81

METODOLOŠKI OGLEDI

- Boro Krstić, Miroslav Komlenić – Snaga tvrdnje i izvođenje sudskih zaključaka
upotrebom logičko-psihološke metode i matematičkim modelovanjem. 103

- Uputstvo za autore** 115

CONTENT

JOURNALISM AND COMMUNICATION

- Neven Obradović – Social Media and Political Engagement of Students
in Serbia 11

INTERNATIONAL RELATIONS

- Nemanja Džuverović – The Success and Failures of Liberal Peace 41
Zoran Kovačević – Social Darwinism in the Theory of Classical Geopolitics 61

POLITICAL SCIENCE

- Andrea Matijević – The Position of the President in Systems with a Directly
Elected President: Case Studies of the United States of America and Brazil,
France and Serbia 81

METHODOLOGICAL ASSAYS

- Boro Krstić, Miroslav Komlenić – The Strength of a Claim and Judicial Reasoning
Derived by Logical-Psychological Method and Mathematical Modelling 103

- Instructions for the Authors** 115

Ovaj broj Godišnjaka štampan je uz podršku Ministarstva
prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Невен Обрадовић*

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

Друштвене мреже и политички ангажман студената у Србији**

Апстракт

Предмет овог рада је утицај друштвених мрежа на онлајн и офлајн политички ангажман студената у Србији. Друштвене мреже су својом интерактивном инфраструктуром и уливом у поље политичке комуникације омогућиле корисницима прилику да се на различите начине политички ангажују. Основни циљ емпиријског истраживања јесте да утврдимо да ли коришћење друштвених мрежа доводи до политичког ангажмана студената у Републици Србији у онлајн окружењу и реалном животу. У том правцу, основна хипотеза истраживања гласи – коришћење друштвених мрежа доводи до политичког ангажмана студената у Републици Србији и у онлајн окружењу и у реалном животу. Узорак истраживања (N=554) чине студенти Универзитета у Београду, Универзитета у Новом Саду и Универзитета у Нишу, старости од 19 до 24 године. Резултати истраживања показали су да коришћење друштвених мрежа не доводи до политичког ангажмана младих у онлајн-окружењу и у реалном животу.

Кључне речи

друштвене мреже, политички ангажман, онлајн, офлајн, студенти, Србија

* neven.obradovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат докторске дисертације *Политичка комуникација на друштвеним мрежама и политичко понашање младих у Србији*, коју је аутор одбранио 2020. године на Факултету политичких наука, Универзитета у Београду.

УВОД

Друштвене мреже представљају нову фазу развоја у којој су корисници активнији него икада пре и која нуди бројне могућности у смислу политичког ангажмана.¹ Ксенос (Xenos) и сарадници наводе да друштвене мреже поседују исту мобилизирајућу функцију интернета као целине, али и да иду корак напред јер су превазишле све ограничавајуће елементе Веба 1.0. „Као суштински примери Веб 2.0, функционалности, друштвене мреже имају многе предности које појединцима олакшавају да се укључе у онлајн верзије низа традиционалних и нетрадиционалних облика политичког ангажмана, као што је учешће у политичким расправама, политичко убеђивање других, као и укључивање у различите облике онлајн активизма”.² На пример, корисници друштвених мрежа, поред информисања о политици путем медијских страница на друштвеним мрежама, партијских страница или путем профила својих пријатеља и најнижег облика онлајн политичког активизма – лајковања и дељења политичких садржаја – могу да производе политичке садржаје, без обзира на то да ли се ради о тексту (блог, статус), мултимедији (фотографије, фотомонтаже, видео садржаји). Производњом наведених садржаја отвара се и простор за политичку дискусију о садржајима који су публиковани, при чему она може бити синхрона (чет) или асинхрона (статуси, коментари)³. Друштвене мреже такође представљају најефикасније платформе за ширење онлајн-петиција, које се данас често користе као средство за изражавање политичког или друштвеног незадовољства. Сви наведени примери представљају онлајн-активизам – међутим, друштвене мреже су и спона ка офлајн-активизму, односно политичким активностима у реалном животу.⁴

1 Robin Effing, Jos Van Hillegersberg, and Theo Huibers, “Social media and political participation: are Facebook, Twitter and YouTube democratizing our political systems?” in: *International conference on electronic participation*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2011, p. 30.

2 Michael Xenos, Ariadne Vromen and Brian D. Loader, “The great equalizer? Patterns of social media use and youth political engagement in three advanced democracies”. *Information, Communication & Society*, 2014, 17.2, p. 154.

3 Sebastián Valenzuela, Yonghwan Kim and Homero Gil de Zúñiga, “Social networks that matter: Exploring the role of political discussion for online political participation”. *International journal of public opinion research*, 2011, 24.2, pp. 163–184.

4 David E. Campbell, “Social networks and political participation”, *Annual Review of Political Science*, 2013, 16, pp. 33–48.

Креирањем позива за политичка окупљања (протести, страначке активности), политичке теме са друштвених мрежа данас се преносе и на интерперсоналну комуникацију и подстичу дискусије и ангажман.⁵⁶ Значајно је напоменути да, када друштвене мреже подстакну ангажман у реалном животу, оне опет могу да служе као алат на терену. Сваки корисник друштвених мрежа Фејбук, Твитер, Јутјуб данас може путем опција Фејсбук лајв, Перископ (Твитер) или Јутјуб лајв уживо да емитује политички садржај (протести, трибине, страначка окупљања) и уз то да активно комуницира са свим корисницима који гледају емитован садржај путем опције „чет уживо“ (енгл. *live chat*).

Интернет платформе без икакве сумње јесу изнедриле нове облике политичког понашања, а захваљујући брзини којом се развијају дигиталне технологије то нас очекује и у будућности. Дели Карпини наводи да се интернет и сродне технологије мењају толико брзо да је од круцијалног значаја промишљање како се интернет може користити на још нетестиране начине. Ово је важно јер, како наводи аутор, сасвим је реалан сценарио да ће централни утицај дигиталних технологија бити подстицање нових облика политичког ангажовања који су у довољној мери различити од традиционалних индикатора, те нећемо бити у прилици да их препознамо јер ће бити „испод радара“. Дели Карпини на истом месту упозорава да и новим облицима политичког ангажмана прете или су већ под негативним утицајима фрагментације, манипулације, конзумеризам, доминације забаве, информативне преоптерећености, обезвређивања одређених врста ангажмана, итд.⁷ Негативни утицаји чињенично могу довести и до негативних ефеката попут пасивизације корисника или продубљивања јаза између заинтересованих и незаинтересованих појединаца, било да се ради о коришћењу нових технологија или о политичком ангажману. Ипак, како пише Бимбер, решење лежи у томе да академска заједница „повеже студије нових технологија са познатим историјским концептима, што нас може довести на корак испред технологије у будућности“.⁸

⁵ Shamsu Dauda Abdu, Bahtiar Mohamad and Suhaini Muda, “Youth online political participation: The role of Facebook use, interactivity, quality information and political interest”, *SHS Web of Conferences*. Vol. 33. EDP Sciences, 2017.

⁶ Meredith Conroy, Jessica T. Feezell and Mario Guerrero, “Facebook and political engagement: A study of online political group membership and offline political engagement”, *Computers in Human behavior*, 2012, 28.5, pp. 1535–1546.

⁷ Michael X. Delli Carpini, “Gen. com: Youth, civic engagement, and the new information environment”, *Political communication*, 2000, 17.4, p. 347.

⁸ Bruce Bimber, “The study of information technology and civic engagement”, *Political Communication*, 2000, 17.4, p. 333.

Узимајући у обзир податак да је у старосној групи од 16 до 24 године чак 86% грађана Србије навело да користи друштвене мреже⁹, као и значај друштвених мрежа у савременој политичкој комуникацији, спровели смо истраживање у оквиру којег смо анализирали утицај друштвених мрежа на традиционалним и савремене облике политичког ангажмана студената у Србији. Истраживањем смо обухватили друштвене мреже Фејсбук, Твитер и Јутјуб, које су, у тренутку реализације (почетак 2019. године), представљале водеће социјалне интернет платформе у сфери политичке комуникације и информисања.

ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА

Летиција Боде (Leticia Bode) је са сарадницима истраживала¹⁰ шта подстиче младе да користе друштвене мреже у политичке сврхе, као и да ли коришћење друштвених мрежа у политичке сврхе подстиче политички ангажман и промене у политичком понашању. Узорак је чинило 738 испитаника, узраста од 12 до 17 година. Аутори су претпоставили да је коришћење друштвених мрежа у политичке сврхе израженије код адолесцената који су изложенији информативним медијским садржајима, као и код оних који су активнији у интерперсоналној комуникацији са другим особама. Трећа истраживачка претпоставка односила се на позитивну корелацију између коришћења друштвених мрежа у политичке сврхе и политичког ангажмана испитаника.¹¹ Резултати су, како наводе аутори, потврдили претпоставку да употреба медија и израженија интерперсонална комуникација јесу важни предиктори коришћења друштвених мрежа у политичке сврхе, посебно када се ради о онлајн политичким активностима. Међутим, за ове ауторе значајнији је налаз то што адолесценти који користе друштвене мреже у политичке сврхе путем њих трасирају пут у традиционалне облике политичког ангажмана. Према овој групи аутора, друштвене мреже никако не могу негативно да утичу на политички ангажман младих већ управо супротно – могу само да подстичу политичко учешће. „Политичка употреба друштвених мрежа младима може да буде нека врста политичке социјализације која ће им

⁹ Употреба ИКС у Р. Србији, 2020. година, Републички завод за статистику година, Комплетно истраживање доступно на линку: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20200922-godisnje-istrazivanje-o-ikt/?a=27&s> (Приступљено 11. 5. 2021).

¹⁰ Leticia Bode et al. “A new space for political behavior: Political social networking and its democratic consequences”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2014, 19.3, pp. 1–16.

¹¹ *Ibid.*, pp. 4–5.

пружити неопходно охрабрење за учешће у политичком животу, а на основу којег ће формирати целоживотне навике у вези са политичким ангажманом”.¹² Важан налаз овог истраживања, који треба истаћи, је установљена веза између друштвених мрежа и учешћа у традиционалним облицима политичког ангажмана.

Себастиан Валенцуела, Тереза Кореа и Хомеро Гил де Зунига (Sebastián Valenzuela, Teresa Correa, Homero Gil de Zúñiga) спровели су током 2014. године истраживање на репрезентативном узорку од 1.000 испитаника у Чилеу, старости од 18 до 29 година, са циљем да утврде на који начин информације добијене од „јаких веза” (особа које испитаници познају и у које имају поверења) и „слабих веза” (особе које не познају лично) путем Фејсбука и Твитера утичу на њихов политички ангажман, конкретно на учешће у политичким протестима.¹³ Аутори су под протесте сврстали следеће активности: потписивање петиција, придруживање бојкотима и учешће у насилним протестним активностима.¹⁴ Резултати истраживања су показали да обе друштвене мреже имају позитиван утицај на мобилизацију младих грађана Чилеа у сврху политичких протеста, као и да подстичу претходно наведене политичке протестне активности. Аутори истовремено указују на различите односе унутар сваке од друштвених мрежа. Са једне стране, резултати показују да су на Фејсбуку „јаке везе” у позитивној вези са политичким ангажманом, док изложеност „слабим везама” нема значајног утицаја на политички ангажман. На друштвеној мрежи Твитер ситуација је у потпуности другачија, „слабе везе” су те које политички и протестно активирају кориснике, док интеракције са јаким везама немају видљив утицај. Све ово је, како аутори наводе, последица тога што структуре, начин употребе и комуникације на друштвеним мрежама нису идентичне, па су и ефекти сваке мреже јединствени и различити.¹⁵ Треба такође напоменути да

¹² Leticia Bode et al. “A new space for political behavior: Political social networking and its democratic consequences”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2014, 19.3, p. 13.

¹³ Како аутори наводе, Чиле је адекватан за ову врсту истраживања јер је у декади након 2000. године у земљи било много протеста, поготово оних у којима су учествовали млади, а врхунац је био 2011. када су организовани масовни протести због лошег стања у образовном систему и очувању животне средине. Други разлог је лидерска позиција Чилеа по броју корисника друштвених мрежа у региону.

¹⁴ Sebastián Valenzuela, Teresa Correa and Homero Gil de Zuniga, “Ties, likes, and tweets: Using strong and weak ties to explain differences in protest participation across Facebook and Twitter use”, *Political communication*, 2018, 35.1, pp. 7–8.

¹⁵ *Ibid.*, pp. 12–13.

је Себастијан Валенцуела, поред наведеног, у још два истраживања^{16,17} утврдио позитивну везу између употребе друштвених мрежа и протестног политичког ангажмана младих у Чилеу. Оно што је значајно у овом истраживању, конкретно, јесте што је показало да свака друштвена мрежа може да има другачији утицај на политичко понашање младих.

Марко Шкорић и Натанијел Пур (Nathaniel Poor) истраживали су да ли друштвене мреже и традиционални медији утичу на политички ангажман младих у Сингапуру. Истраживачи су користили метод студије случаја у оквиру којег су спровели дубинске интервјуе са 18 организатора студентских протеста организованих против медијске цензуре у студентским медијима који покривају кампус техничког универзитета Нанјанг (Nanyang). Поред тога, истраживачи су спровели и телефонско анкетно истраживање са укупно 385 испитаника, а циљна група били су млади од 18 до 29 година старости.¹⁸

На основу резултата, аутори су извели закључке да су друштвене мреже у позитивној корелацији са традиционалним облицима политичке партиципације, али и да традиционални медији још увек имају значајнију улогу у подстицању политичког ангажмана у односу на Фејсбук у овом случају. Испитаници су у оквиру дубинског интервјуа навели да су за организовање протеста и упозоравање јавности превасходно користили друштвену мрежу Фејсбук. Резултати анкетног истраживања показали су да везе и начин комуникације који ова друштвена мрежа омогућава са блиским пријатељима такође позитивно утичу на грађанску мобилизацију и учешће у протестима. Са друге стране, резултати такође показују да млади и даље имају поверења у традиционалне медије за које они процене да су непристрасни у извештавању. Аутори овакав однос испитаника према традиционалним и новим медијима објашњавају појмом „интермедијске агенде”, у оквиру које традиционални медији и даље имају улогу важног „чуvara капије”, али истовремено та позиција више није ексклузивна, јер се моћ „чувања капија” данас дели са грађанским медијским платформама.¹⁹

¹⁶ Sebastián Valenzuela, Arturo Arriagada and Andrés Scherman, “The social media basis of youth protest behavior: The case of Chile”, *Journal of communication*, 2012, 62.2, pp. 299–314.

¹⁷ Sebastián Valenzuela, “Unpacking the use of social media for protest behavior: The roles of information, opinion expression, and activism”, *American behavioral scientist*, 2013, 57.7, pp. 920–942.

¹⁸ Marko M. Skoric, and Nathaniel Poor, “Youth engagement in Singapore: The interplay of social and traditional media”, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 2013, 57.2, p. 193.

¹⁹ *Ibid.*, p. 199.

Истраживања о утицају употребе друштвених мрежа на политички ангажман која се ослањају на самопроцену испитаника још увек резултирају различитим налазима. Узроци таквих резултата могу бити различити: 1) социјалне и друштвене разлике из којих проистичу и различите групе корисника друштвених мрежа, 2) нови облици комуникације, у оквиру које сваки грађанин може из улоге објекта политичке комуникације да постане субјект, 3) нови облици политичког активизма и учешћа. Наведени сегменти се брзо мењају, готово паралелно са развојем технологије, због чега су оваква истраживања неопходна и, иако резултирају различитим налазима, она су од великог значаја за разумевање промена у политичком понашању грађана, а самим тим и савремених политичких односа у сваком друштву.

МЕТОДОЛОШКЕ ПОСТАВКЕ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет и циљ истраживања

Полазећи од чињенице да нове форме комуникације отварају могућност за промене у политичком понашању корисника (нови облици политичког ангажмана, промена традиционалних форми политичког ангажмана), **основни циљ истраживања јесте да утврдимо да ли коришћење друштвених мрежа доводи до политичког ангажмана студената у Републици Србији у онлајн окружењу и реалном животу.** Из наведеног циља проистиче и основна хипотеза рада која гласи – **коришћење друштвених мрежа доводи до политичког ангажмана студената у Републици Србији и у онлајн окружењу и у реалном животу.**

Претпоставка је да коришћење ДМ-а има позитиван утицај на политичко деловање испитаника у следећим сегментима политичког понашања:

- **онлајн** – писање политичких статуса, учешће у политичким дискусијама на ДМ-ама, активност у политичким групама на ДМ-ама, дељење политичких садржаја, лајковање политичких информација, потписивање онлајн-петиција, писање блога са политичком конотацијом, коментарисање на онлајн-порталима;
- **офлајн** – учешће на митинзима подршке, учешће на протестима, потписивање уличних петиција, давање потписа подршке председничком кандидату, обраћање државним органима, обраћање медијима са циљем изражавања политичке подршке, излазак на изборе (гласање).

Упитник

У оквиру теренског истраживања користили смо вишесегментни упитник типа „папир–оловка”, прилагођен групном задавању.²⁰ Упитник се састојао од 110 питања затвореног типа, а сегмент који се односи на он-лајн и офлајн садржан је у посебном одељку, од питања 64 до питања 85. Поред наведеног сегмента, анализом за потребе овог рада обухваћени су и одговори на демографска питања (од 1. до 9. питања), као и одговори о употреби друштвених мрежа (од 12. до 42. питања).

Узорак

Узорак је формиран по моделу погодног узорковања²¹, који подразумева одабир испитаника који су доступни или погодни за испитивање. Једна од одлика погодног узорковања јесте временска и трошковна ефикасност.²² Како услед објективно ограничених организационих, техничких и финансијских могућности нисмо били у прилици да истраживање спроведемо на репрезентативном узорку студената у Србији, а како су и инострана истраживања на која смо раније указали спроведена на погодном узорку који су најчешће чинили студенти, овако формиран узорак омогућава адекватну компарацију. У истраживању је учествовало укупно 554 испитаника са Универзитета у Београду, Универзитета у Новом Саду и Универзитета у Нишу. Како на сва три Универзитета имамо различито организоване факултете, одабрали смо оне који су по називу и организацији слични на сва три Универзитета, а опет покривају различите образовне области:

- 1) Филозофски факултет (Уни БГ – 33; Уни НС – 20; Уни НИ – 31),
- 2) Правни факултет (Уни БГ – 32; Уни НС – 33; Уни НИ – 29),
- 3) Економски факултет (Уни БГ – 33; Уни НС – 38; Уни НИ – 32),
- 4) Медицински факултет (Уни БГ – 23; Уни НС – 23; Уни НИ – 33),

²⁰ Упитник је коришћен за обимно истраживање за потребе израде докторске дисертације „Политичка комуникација на друштвеним мрежама и политичко понашање младих у Србији”. Истраживање је реализовано у периоду од 3. децембра 2018. до 15. јануара 2019. године. Комплетан упитник доступан је на линку: https://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Neven_Obradovic_Disertacija_FPN.pdf (странице 228–240).

²¹ Scott W. Vanderstoep and Deidre D. Johnson, *Research methods for everyday life: Blending qualitative and quantitative approaches*, John Wiley & Sons, 2008, p. 27.

²² Kristie Saumure and Lisa M. Given, “Convenience sample” in: Lisa M. Given (ed.), *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*, Sage publications, 2008, p. 125.

- 5) Електротехнички факултет (Уни БГ – 30; Уни НС – 28; Уни НИ – 32),
- 6) Факултет спорта и физичког васпитања (Уни БГ – 35; Уни НС – 35; Уни НИ – 34).

Када је реч о полу, као социодемографском сегменту узорка, студенткиње су заступљеније (58%) у односу на студенте (42%), док су према узрасту најзаступљенији испитаници старости између 19 и 20 година (50%), затим следи група испитаника старости између 21 и 22 године (37%), и напослетку су најстарији испитаници (23–24 године) (13%).

Подаци добијени дескриптивном анализом показују да од укупног броја испитаника (554) профил на друштвеној мрежи Фејсбук има 96% испитаника (530), док налог на друштвеној мрежи Твитер има тек петина испитаника (111).

У случају друштвене мреже Јутјуб јавља се једна специфичност. Наиме, отварањем налога за било који Гугл сервис сваки корисник аутоматски добија и налог на Јутјубу²³ – гледано према тим параметрима, налог на овој друштвеној мрежи има нешто више од 80 процената студената. Међутим, многи корисници након што отворе налог на Гуглу касније не користе све понуђене услуге Гугл сервиса, а то је неретко случај и са Јутјубом. Корисници ову платформу неретко користе без логовања, због чега немају приступ свим опцијама које нуди ова друштвена мрежа (праћење канала, коментарисање садржаја, јутјуб чет...) и нису у могућности да је користе у пуном обиму. Управо због тога смо у упитнику поставили и додатно питање у вези са активном употребом ове друштвене мреже. Статистичка анализа је показала да од 449 испитаника, који имају Гугл налог, нешто мање од две трећине (293 испитаника) активно користи Јутјуб. За потребе анализе резултата у оквиру овог рада у обзир су узети само испитаници који активно користе Јутјуб.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

За потребе тестирања основне хипотезе рада груписали смо одговоре испитаника на питања из упитника која се односе на онлајн²⁴ и офлајн²⁵ ангажман – потом смо формирали скорове који представљају ставове испитаника у вези са активизмом на мрежи и у реалном животу (Табела 1).

²³ Друштвена мрежа Јутјуб у власништву је компаније Гугл од 2006. године.

²⁴ Питања од броја 64 до 75.

²⁵ Питања од броја 76 до 85.

Оно на шта треба скренути пажњу јесу изузетно ниски скорови и у вези онлајн и у вези офлајн ангажмана.

Политички ангажман (онлајн)	N	Миним.	Максим.	Прос. вред	Стд. деви.
	554	0.00	1.00	0.08	0.17
Политички ангажман (офлајн)	554	0.00	1.00	0.21	0.22

Табела 1. Скорови корисника – онлајн и офлајн политички ангажман

Добијене скорове потом смо укрстили са одговорима о коришћењу друштвених мрежа Фејсбук, Твитер и активној употреби Јутјуба, а за анализу је такође коришћен „Ман Витнијев У” тест²⁶.

Када се ради о друштвеној мрежи Фејсбук, односно о испитаницима који су навели да (не)користе ову друштвену мрежу, резултати показују да нема статистички значајне везе између ове две групе испитаника и политичког ангажмана било да се ради о онлајн ($sig = 0.293$ (у случају статистичке значајности $sig \leq 0,05$)) или офлајн ($sig = 0.543$) окружењу. Такође, сматрамо да је потребно указати на чињеницу да су испитаници који су навели да не користе Фејсбук имали нешто више скорове у вези са политичким ангажманом на мрежи и у реалном животу, што упућује на то да можда користе друге друштвене мреже за обе врсте политичког ангажовања, а не Фејсбук.

Корисници Твитера

Претходна претпоставка потврђена је већ у случају анализе друштвене мреже Твитер. На основу добијених резултата уочава се да постоји статистички значајна разлика између група испитаника који су навели да користе, односно не користе друштвену мрежу Твитер. И ангажман у онлајн-сфери ($Sig = 0,005$) и ангажман у реалном животу ($Sig = 0,002$) израженији су код корисника који су навели да имају налог на овој друштвеној мрежи (Табела 2).

²⁶ „Ман Витнијев У тест” користи се као непараметарска замена за Студентов Т тест за поређење просечних вредности две независне групе.

Профил Твитер		N	Просечна вредност	Стд. Девијација	Sig
Политички ангажман (онлајн)	Да	111	0.13	0.22	0.005
	Не	443	0.07	0.15	
Политички ангажман (офлајн)	Да	111	0.27	0.25	0.002
	Не	443	0.19	0.21	

Табела 2. Употреба Твитера и политички ангажман

С обзиром на то да су изразито ниски скорови, сет питања у вези са политичким онлајн (12 питања) и офлајн (10 питања) ангажманом рашчланили смо на посебна питања и свако од њих, користећи Хи-квадрат тест и коефицијент контингенције, укрстили са одговорима на питање о употреби друштвене мреже Твитер. Оваква организација извршена је како бисмо додатно проверили статистичку значајност и јачину везе.

У групи питања која се односи на онлајн-ангажман, од броја 64 до броја 75, статистички значајна веза јавља се у 6 случајева политичког активизма на мрежи. Први такав случај тиче се следећег питања: *да ли објављујете политичке садржаје на друштвеним мрежама са циљем подстицања политичке дискусије?* Резултати Хи-квадрат теста указују на статистичку значајност у овој вези ($Sig = 0,031$), међутим, анализа коефицијента контингенције указује на то да се ради о статистички слабој повезаности ($C = 0,091$). Процентуално посматрано, укрштање показује да велики број испитаника који поседују профил на Твитеру не објављује политичке садржаје на својим профилима са циљем да подстакне политичку дискусију на друштвеним мрежама. Међу испитаницима који су навели да не користе Твитер такође је значајно више оних који су на наведено питање одговорили са „не” (Табела 3).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли објављивањем политичких садржаја на свом профилу желите да подстакнете политичку дискусију на друштвеним мрежама?	да	N	13 (33%) (12%)	26 (67%) (6%)	39	4.630	0.091	0.031
	не	N	98 (19%) (88%)	443 (81%) (94%)	515			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 3. Постављање садржаја на друштвеним мрежама са циљем подстицања политичке дискусије (корисници Твитера)

При укрштању питања у вези са преношењем (шеровањем) медијских садржаја са политичком конотацијом, резултати Хи-квадрат теста указују на статистички значајну везу ($Sig = 0,013$), с тим да коефицијент контингенције и у овом случају показује слабију повезаност ($C = 0,105$). Укрштање, као и у претходном случају, указује да значајна већина испитаника која је навела да користи Твитер не дели медијске садржаје који се односе на политику на друштвеним мрежама. Међу испитаницима који су навели да не користе Твитер такође је значајно више оних који не деле медијске садржаје ове врсте на друштвеним мрежама (Табела 4).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли делите медијске садржаје који се односе на политику?	да	N	17 (33%) (15%)	34 (67%) (8%)	51	6.199	0.105	0.013
	не	N	94 (19%) (85%)	409 (81%) (92%)	503			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 4. Дељење (шеровање) медијских садржаја са политичким садржајем (корисници Твитера)

Када се упореде одговори испитаника на питање да ли често улазе у политичке дискусије са (не)истомишљеницима и одговори у вези са коришћењем друштвене мреже Твитер, уочава се статистички значајна веза ($Sig = 0,001$). Коефицијент контингенције у овом случају указује на слабу повезаност ($C = 0,140$). Процентуално гледано, укрштање показује да значајна већина испитаника која има профил на Твитеру не улази често у политичке дискусије или расправе на друштвеним мрежама. Међу испитаницима који немају профил на овој мрежи такође је много више оних који су на поменуто питање негативно одговорили (Табела 5).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ^2	C	sig
			да	не				
Да ли често улазите у политичке дискусије (статуси, коментари, чет (chat) опције) на друштвеним мрежама, како са истомишљеницима тако и са неистомишљеницима?	да	N	17 (39%) (15%)	26 (61%) (6%)	43	11.063	0.140	0.001
	не	N	94 (18%) (85%)	417 (82%) (94%)	511			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 5. Учешће у политичким дискусијама на друштвеним мрежама (корисници Твитера)

Статистички значајну повезаност уочавамо и приликом укрштања одговора испитаника о употреби Твитера и одговора на питање о директној комуникацији са политичарима и носиоцима јавних функција посредством друштвених мрежа ($Sig = 0,017$). Коефицијент контингенције и у овом укрштању показује слабу везу ($C = 0,101$). Процент, као и у претходним анализама, указују на то да велики број испитаника који користе ову друштвену мрежу не комуницира директно са политичарима и носиоцима јавних функција путем друштвених мрежа. Међу испитаницима који не користе Твитер јавља се приближан процентуални однос по овом питању (Табела 6).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ^2	C	Sig
			да	не				
Да ли комуницирате са политичарима и носиоцима јавних функција и да ли улазите са њима у дискусије (било похвално или критички) посредством друштвених мрежа?	да	N	6 (46%) (5%)	7 (54%) (2%)	13	11.063	0.140	0.001
	не	N	105 (20%) (95%)	436 (80%) (98%)	541			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 6. Директна комуникација и дискусија са политичарима и носиоцима јавне власти (корисници Твитера)

Укрштање одговора испитаника на упит о томе да ли потписују онлајн петиције везане за политичке и теме од јавног значаја и да ли користе Твитер такође спада у групу која приликом анализе Хи-квадрат тестом резултира статистички значајном повезаношћу ($Sig=0,017$), али, као и у сваком претходном случају, ради се о слабој вези ($C = 0,091$). Процентуална анализа показује да већински део испитаника који користе Твитер не потписује онлајн петиције са политичком тематиком. Идентично као и у претходним анализама, и у овом случају међу испитаницима који немају профил на Твитеру је драстично више оних који не потписују онлајн петиције које су у вези са политиком (Табела 7).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли потписујете онлајн петиције везане за политичке и теме од јавног значаја?	да	N	25 (28%) (23%)	63 (72%) (14%)	88	4.578	0.091	0.032
	не	N	86 (18%) (77%)	380 (82%) (86%)	466			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 7. Потписивање онлајн петиција (корисници Твитера)

Последње питање у групи о онлајн-активизму односи се на прекидање виртуелних пријатељстава, односно веза са другим корисницима на друштвеним мрежама, услед различитих политичких ставова. Приликом укрштања одговора испитаника на ово питање са одговорима о коришћењу Твитера, Хи-квадрат тест указује на статистички значајну повезаност ($Sig = 0,001$), али вредност коефицијента контингенције и овде показује да се ради о слабој повезаности ($C = 0,134$).²⁷ Процентуално гледано, укрштање показује да је међу испитаницима са профилем на Твитеру значајно мање оних који су прекинули „пријатељство” на друштвеним мрежама услед политичких неслагања са другим корисницима. Међу испитаницима који не користе Твитер, процентуално гледано, још је мање оних који су прекидали виртуелна пријатељства из политичких разлога (Табела 8).

²⁷ Вредности коефицијента контингенције крећу се од 0 до 1, а јачина повезаности одређује се на следећи начин:

1. **0–0,3 слаба повезаност**
2. **0,3–0,7 повезаност средње јачине**
3. **0,7–1 јака повезаност.**

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ^2	C	sig
			да	не				
Да ли Вам се дешавало да прекинете пријатељство на друштвеној мрежи са особом која има другачије политичко мишљење?	да	N	14 (41%) (13%)	20 (59%) (5%)	34	10.104	0.134	0.001
	не	N	97 (19%) (87%)	423 (81%) (95%)	520			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 8. Прекидање веза на друштвеним мрежама услед политичког неслагања (корисници Твитера)

Из групе од десет питања о офлајн-активизму (76 до 85), статистички значајну повезаност приликом укрштања са одговорима на питање о употреби Твитера забележили смо у пет случајева. Први случај тиче се одговора испитаника на питање о томе да ли су потписали уличну петицију, а да су за исту сазнали путем друштвених мрежа. Хи-квадрат тест показује статистички значајну везу код одговора који се тичу употребе друштвене мреже Твитер ($Sig = 0,026$), али коефицијент контингенције указује да се ради о вези слабог интензитета ($C = 0,094$). Процентуално посматрано, укрштање показује да је изразито мали број испитаника са налогом на Твитеру, након информације са друштвених мрежа о уличном прикупљању потписа за одређену петицију, исту и потписао. Код испитаника који немају профил на Твитеру још је мањи проценат оних који су потписали неку уличну петицију након позива посредством друштвених мрежа (Табела 9).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли сте потписали неку уличну петицију, а да сте за њу сазнали путем друштвених мрежа?	да	N	26 (41%) (13%)	65 (59%) (5%)	91	4.951	0.094	0.026
	не	N	85 (19%) (87%)	463 (81%) (95%)	520			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 9. Потписивање уличних петиција након информације са друштвених мрежа (корисници Твитера)

Када се укрсте одговори испитаника на питање о коришћењу информација са друштвених мрежа приликом интерперсоналних разговора о политици са пријатељима или познаницима са одговорима на питање о употреби друштвене мреже Твитер Хи-квадрат тест показује статистички значајну везу ($Sig = 0,010$). Коефицијент контингенције и приликом овог укрштања указује на слабу повезаност ($C = 0,104$). Процентуално гледано, те у односу на претходна укрштања, овде се јавља нешто више испитаника који су навели да имају профил на Твитеру и да информације са друштвених мрежа користе у политичким разговорима у реалном окружењу (40%). Ипак, ако се узме у обзир укупан резултат, ова група је опет у мањини у односу на оне који су навели супротан одговор. У случају испитаника који немају профил опет се јавља значајно мањи проценат оних који користе информације са друштвених мрежа у разговорима о политичким темама (Табела 10).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли користите информације са друштвених мрежа у разговорима (лице у лице) о политичким темама са пријатељима и познаницима?	да	N	45 (26%) (40%)	126 (74%) (28%)	171	6.008	0.104	0.010
	не	N	66 (17%) (60%)	317 (83%) (72%)	383			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 10. Коришћење информација са друштвених мрежа у политичким (лице у лице) разговорима (корисници Твитера)

Када се укрсте одговори студената на питање о томе да ли је употреба друштвених мрежа позитивно утицала на интересовање о политичким и друштвеним питањима са одговорима на питање о употреби Твитера јавља се статистички значајна повезаност ($Sig = 0,012$) слабијег интензитета ($C = 0,106$). Међутим, увидом у проценте и у овом случају долазимо до закључка да већина корисника Твитера међу испитаницима сматра да друштвене мреже, генерално, нису промениле њихов однос према политици и уопштено према питањима од значаја за њихову друштвену заједницу. Код испитаника који не користе Твитер такође се јавља драстично више оних који су одговорили са „не” на постављено питање (Табела 11).

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Генерално, да ли мислите да је употреба друштвених мрежа утицала да се више интересујете за политичка и друштвена питања?	да	N	37 (27%) (33%)	97 (73%) (22%)	134	6.332	0.106	0.012
	не	N	74 (18%) (67%)	346 (82%) (78%)	420			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 11. Утицај друштвених мрежа на интересовање испитаника за политичка и друштвена питања (корисници Твитера)

Одговори испитаника на упит о томе да ли друштвене мреже могу да их подстакну да изађу на изборе укрштени са одговорима на питање о употреби Твитера и применом Хи-квадрат теста резултирају статистички значајном везом ($Sig = 0,001$). Коефицијент контингенције показује да се ради о вези слабог интензитета ($C = 0,143$). Процентуално гледано, укрштање показује да је међу испитаницима који користе Твитер мање оних који сматрају да друштвене мреже могу да их подстакну да изађу на изборе (Табела 12). Међу испитаницима који не користе Твитер, процентуално, још је мање оних који сматрају да коришћење друштвених мрежа може да утиче на одлуку о изласку на бирачко место у дану гласања.

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ^2	C	sig
			да	не				
Сматрате ли да друштвене мреже могу да Вас подстакну да изађете на изборе?	да	N	47 (29%) (42%)	115 (71%) (26%)	162	11.514	0.143	0.001
	не	N	64 (16%) (58%)	328 (84%) (74%)	392			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 12. Друштвене мреже и излазак на изборе
(корисници Твитера)

Последње питање у овој групи односи се на утицај друштвених мрежа на изборну одлуку испитаника. Укрштањем њихових одговора са одговорима о коришћењу Твитера и применом Хи-квадрат теста долазимо до статистички значајне повезаности ($Sig = 0,002$). Коэффициент контингенције, као и у свакој досадашњој анализи, указује да се ради о слабој вези ($C = 0,132$). Процентуално гледано, укрштање показује да друштвене мреже не могу да утичу на изборну одлуку већине испитаника који користе Твитер, односно на то коме ће дати свој глас на изборима. Међу корисницима који не користе ову друштвену мрежу, такође, јавља се много више оних који сматрају да друштвене мреже не могу да утичу на њихову изборну одлуку (Табела 13).

Овде такође треба навести да, приликом укрштања одговора о употреби друштвене мреже Твитер са одговорима испитаника на питање о томе да ли су гласали на последњим председничким изборима 2017. године, резултати Хи-квадрат теста нису показали статистички значајну везу.

			Да ли имате профил на друштвеној мрежи Твитер?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Сматрате ли да друштвене мреже могу да утичу на Вашу изборну одлуку (коме ћете дати глас)?	да	N	36 (30%) (32%)	83 (70%) (19%)	119	9.872	0.132	0.002
	не	N	75 (17%) (68%)	360 (83%) (81%)	435			
Укупно		N	111	443	554			

Табела 13. Утицај друштвених мрежа на изборну одлуку (корисници Твитера)

Активни корисници Јутјуба

„Ман Витнијевим У” тестом смо такође утврдили да постоје статистички значајне разлике између корисника који су навели да (не)користе активно Јутјуб. Онлајн (*Sig* = 0,008) и офлајн ангажман (*Sig* = 0,043), према резултату анализе, израженији је код студената који су навели да активно користе Јутјуб (Табела 14).

Активно коришћење профила на Јутјубу		N	Просечна вредност	Стд. девијација	Sig
Политички ангажман (онлајн)	Да	293	0.10	0.17	0.008
	Не	156	0.06	0.16	
Политички ангажман (офлајн)	Да	293	0.24	0.24	0.043
	Не	156	0.18	0.19	

Табела 14. Активно коришћење Јутјуб профила и политички ангажман

Према идентичном поступку као и у случају испитаника који су навели да користе Твитер, сет питања у вези са политичким онлајн и офлајн ангажманом рашчланили смо на посебна питања и свако од њих, користећи Хи-квадрат тест и коефицијент контингенције, укрстили са одговорима испитаника на питање о активном коришћењу Јутјуба.

У групи питања која се односи на онлајн ангажман, од броја 64 до броја 75 (комплетан упитник у прилогу), статистички значајна повезаност јавља се само у два случаја.

Укрштањем одговора испитаника на питање о покретању онлајн-петиција, протеста или волонтерских активности путем друштвених мрежа са одговорима о активној употреби Јутјуба јавља се статистички значајна веза ($Sig = 0,027$), док коефицијент контигенције указује на слабу повезаност ($C = 0,104$). Процентуално гледано, међу испитаницима који су навели да су учествовали у покретању петиција и сличним активностима преко 80% њих активно користи Јутјуб. Међутим, како се ради о малом броју испитаника, и уколико сагледамо укупан број испитаника који су навели да активно користе друштвену мрежу Јутјуб, долазимо до тога да је тек нешто више од десет процената њих учествовало у овом виду политичког онлајн-активизма. Код испитаника који активно не користе профил на Јутјубу проценат оних који су учествовали у покретању петиција процентуално је двоструко мањи (Табела 15).

			Да ли активно користите Јутјуб налог?		Укупно	χ^2	C	sig
			да	не				
Да ли сте учествовали у покретању онлајн петиција, покретању протеста и волонтерских активности путем друштвених мрежа?	да	N	31 (82%) (10%)	7 (18%) (5%)	38	4.878	0.104	0.027
	не	N	262 (64%) (90%)	149 (36%) (95%)	411			
Укупно		N	293	156	449			

Табела 15. Покретање онлајн петиција, протеста и волонтерских активности (активни корисници Јутјуба)

Статистички значајну везу такође бележимо између одговора испитаника о активној употреби Јутјуба и упиту о томе да ли су им друштвене мреже биле од помоћи у повезивању са особама сличних политичких схватања ($Sig = 0,027$). Коефицијент контигенције, такође, указује на слаб интензитет повезаности ($C = 0,095$). Слично претходном укрштању, међу испитаницима који су навели да им друштвене мреже помажу у повезивању са особама истог политичког усмерења преко 70% је оних који активно користе Јутјуб. Ипак, гледано у односу на укупан број активних корисника Јутјуба то је тек 15%. Међу испитаницима који не користе

све опције које пружа друштвена мрежа Јутјуб само је 8% оних којима су друштвене мреже биле од користи приликом политичког умрежавања (Табела 16).

			Да ли активно користите Јутјуб налог?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли су Вам друштвене мрежа помогле да се повежете са особама сличних политичких схватања?	да	N	44 (77%) (15%)	13 (23%) (8%)	57	4.103	0.095	0.043
	не	N	249 (64%) (85%)	143 (36%) (92%)	392			
Укупно		N	293	156	449			

Табела 16. Повезивање са особама истог политичког усмерења путем друштвених мрежа (активни корисници Јутјуба)

Из групе питања о офлајн-активизму (од 76. до 85. питања), статистички значајне везе приликом укрштања са одговорима испитаника о активном коришћењу Јутјуба забележили смо у случају четири питања.

Прво питање из ове групе односи се на потпис подршке политичком кандидату за потребе кандидатуре и сл., а након позива који је упућен путем друштвених мрежа. Хи-квадрат тест приликом овог укрштања указује на статистичку значајну везу ($Sig = 0,035$), с тим да коефицијент контингенције показује да се ради о повезаности слабог интензитета ($C = 0,099$). Идентично налазима у групи питања о онлајн-активизму, и ово укрштање показује да је међу испитаницима који су навели да су дали потпис подршке одређеном кандидату након позива на друштвеним мрежама велики број оних који активно користе Јутјуб (преко 80%). Међутим, уколико овај број сагледамо у односу на укупан број испитаника који имају профил на Јутјубу и користе све његове бенефите то је тек 10%. Ако се узму у обзир они који немају профил на Јутјубу овај проценат је двоструко мањи (Табела 17).

			Да ли активно користите Јутјуб налог?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Да ли сте дали потпис подршке (кандидатура и сл.) одређеном политичком кандидату након позива на друштвеним мрежама?	да	N	30 (81%) (10%)	7 (19%) (5%)	37	4.454	0.099	0.035
	не	N	263 (64%) (90%)	149 (36%) (95%)	412			
Укупно		N	293	156	449			

Табела 17. Потпис подршке кандидату, након позива упућеног посредством друштвених мрежа (активни корисници Јутјуба)

Када се укрсте одговори испитаника добијени на питање о утицају друштвених мрежа на веће интересовање за политичка и питања од друштвеног значаја са одговорима на питање о активној употреби Јутјуба, Хи-квадрат тест показује статистички значајну везу ($Sig = 0,036$), слабијег интензитета ($C = 0,099$). Процентувано гледано, међу испитаницима који сматрају да су друштвене мреже утицале на пораст интересовања за политику јавља се преко 70% активних корисника Јутјуба – што је у односу на укупан број активних корисника ове мреже тек трећина испитаника (Табела 18). У случају испитаника који не користе активно ову мрежу јавља се само 20% оних који сматрају да су друштвене мреже позитивно утицале на њихову заинтересованост за политику.

			Да ли активно користите Јутјуб налог?		Укупно	χ ²	C	sig
			да	не				
Генерално, да ли мислите да је употреба друштвених мрежа утицала да се више интересујете за политичка и друштвена питања?	да	N	87 (73%) (30%)	32 (27%) (20%)	119	4.404	0.099	0.036
	не	N	206 (62%) (70%)	124 (38%) (80%)	330			
Укупно		N	293	156	449			

Табела 18. Утицај друштвених мрежа на интересовање испитаника за политичка и друштвена питања (активни корисници Јутјуба)

Статистички значајну повезаност бележимо и укрштањем одговора испитаника на питање о томе да ли друштвене мреже могу да их подстакну да изађу на изборе, са одговорима о активној употреби Јутјуба ($Sig = 0,033$). Коефицијент контингенције, као и у сваком укрштању, указује да се ради о вези слабог интензитета ($C = 0,100$). Процентуално, међу испитаницима који су навели да друштвене мреже могу да их подстакну да изађу на изборе имамо преко 70% њих који су навели да активно користе Јутјуб, ипак као и у претходним анализама у овом сегменту, када се овај број посматра у односу на укупан број испитаника који су навели да активно користе Јутјуб, то је тек нешто више од трећине испитаника. Међу испитаницима који не користе активно Јутјуб имамо само четвртину њих који сматрају да друштвене мреже могу да утичу позитивно на одлуку о изласку на изборе (Табела 19).

			Да ли активно користите Јутјуб налог?		Укупно	χ^2	C	sig
			да	не				
Сматрате ли да друштвене мреже могу да Вас подстакну да изађете на изборе?	да	N	102 (72%) (35%)	39 (28%) (25%)	141	4.550	0.100	0.033
	не	N	191 (62%) (65%)	117 (38%) (75%)	308			
Укупно		N	293	156	449			

Табела 19. Друштвене мреже и излазак на изборе (активни корисници Јутјуба)

Последње укрштање у овом сегменту истраживања које показује статистички значајну везу тиче се одговора испитаника на питања о утицају друштвених мреже на изборну одлуку (коме ће дати свој глас) и одговора о активној употреби Јутјуба. Резултат Хи-квадрат теста указује на статистички значајну повезаност ($Sig = 0,008$), док коефицијент контингенције показује слаб интензитет везе ($C = 0,125$). Укрштање показује да је међу испитаницима који су навели да друштвене мреже могу да утичу на њихову изборну одлуку 76% оних који активно користе Јутјуб. Са друге стране, као и у сваком претходном укрштању, када се овај број испитаника посматра у односу на укупан број испитаника који су навели да користе све бенефите ове мреже то је тек 28% (Табела 20). Ако се узму у обзир испитаници који су навели да не користе активно ову друштвену мрежу, у мањини су они који сматрају да друштвене мреже могу да утичу на то коме ће дати глас на изборима.

Идентично као и у случају укрштања са одговорима о употреби друштвене мреже Твитер, када се укрсте одговори испитаника на питање о томе да ли су гласали на председничким изборима 2017. године са одговорима на питање о активној употреби Јутјуба не јавља се статистички значајна повезаност.

			Да ли активно користите Јутјуб налог?		Укупно	χ^2	C	sig
			да	не				
Сматрате ли да друштвене мреже могу да утичу на Вашу изборну одлуку (коме ћете дати глас)?	да	N	82 (76%) (28%)	26 (24%) (17%)	108	7.141	0.125	0.008
	не	N	211 (62%) (72%)	130 (38%) (83%)	341			
Укупно		N	293	156	449			

Табела 20. Утицај друштвених мрежа на изборну одлуку (активни корисници Јутјуба)

Статистичке анализе засноване на груписању одговора испитаника (Ман Витнијев У тест) показале су статистички значајну везу између коришћења Твитера, активног коришћења Јутјуба и онлајн, односно офлајн политичког активизма, док у случају корисника Фејсбука нисмо имали статистички значајну повезаност са овим сегментима политичког понашања младих. Иако се ради о изузетно ниским скоровима, резултати су показали да су испитаници који су навели да користе Твитер, односно Јутјуб имали боље скорове у вези са политичким активизмом на мрежи, али и у реалном животу. Управо због добијених ниских скорова, додатним анализама и укрштањима путем Хи-квадрат теста и коефицијента контингенције желели смо до проверимо статистичку значајност и снагу везе за свако питање из сегмента офлајн и онлајн активизма. Резултати ових анализа показали су статистички значајну повезаност између коришћења Твитера и шест облика онлајн-активизма од могућих дванаест и пет случајева офлајн-активизма од могућих десет. Када је реч о укрштању са одговорима на питање о активном коришћењу Јутјуба, статистички значајну корелацију имали смо само у случају два питања из сегмента онлајн-активизма, односно четири питања из дела о офлајн-активизму. Такође, приликом сваког од ових укрштања коефицијентом контингенције смо утврдили да се ради о вези слабог интензитета. Ипак, кључан налаз из овог сегмента је следећи: међу испитаницима који су навели да користе ове друштвене мреже изразито је мали број

испитаника који су одговорили да су учествовали у неком од наведених облика политичког активизма, било на мрежи или у реалном животу. Иако у одређеним сегментима, што је и приказано у анализи, постоји јасна повезаност између употребе друштвених мрежа и различитих облика политичког активизма, статистички гледано то су изразито мали проценти, због чега можемо да закључимо да коришћење друштвених мрежа не доводи до политичког ангажмана младих у онлајн-окружењу и у реалном животу, а самим тим и да основна хипотеза истраживања није потврђена.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Следећи међународна истраживања и уважавајући висок проценат корисника друштвених мрежа међу студентском популацијом у истраживање смо кренули са позитивном претпоставком о утицају друштвених мрежа на онлајн и офлајн политички ангажман академаца у Републици Србији. Међутим, резултати до којих смо дошли оповргнули су постављену хипотезу.

Из угла истраживачке претпоставке и иностраних истраживања сличне тематике резултат је свакако изненађујући. Међутим, уколико сагледамо свеукупну ситуацију у Србији, односно политичку подељеност друштва и недовољно развијену политичку комуникацију на друштвеним мрежама²⁸, индолентност студената који користе друштвене мреже у смислу политичког ангажовања „на мрежи” и реалном животу може се посматрати као логична.

У коначници сматрамо да друштвене мреже никако не смемо у потпуности занемарити. Уколико сагледамо чињеницу да у одговорима на свако од питања које се тиче коришћења друштвених мрежа за потребе једног од облика политичког ангажовања увек имамо одређени број испитаника који их у ту намену и користи, то јасно имплицира да ове платформе корисницима који су за то заинтересовани пружају нове облике политичког ангажовања, а самим тим и утичу на промене у њиховом политичком понашању.

²⁸ Онлајн изборна кампања у Србији (SHARE фондација), детаљна анализа доступна је на линку: <https://labs.rs/sr/onlajn-izborna-kampanja-u-srbiji/> (Приступљено 11.5.2021).

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Abdu, Shamsu Dauda, Bahtiar Mohamad, and Suhaini Muda. "Youth online political participation: The role of Facebook use, interactivity, quality information and political interest". *SHS Web of Conferences*. Vol. 33. EDP Sciences, 2017.
- [2] Bimber, Bruce. "The study of information technology and civic engagement". *Political Communication*, 2000, 17.4, pp. 329–333.
- [3] Bode, Leticia, et al. "A new space for political behavior: Political social networking and its democratic consequences". *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2014, 19.3, pp. 1–16.
- [4] Campbell, David E. "Social networks and political participation". *Annual Review of Political Science*, 2013, 16, pp. 33–48.
- [5] Conroy, Meredith, Jessica T. Feezell, and Mario Guerrero. "Facebook and political engagement: A study of online political group membership and offline political engagement". *Computers in Human behavior*, 2012, 28.5, pp. 1535–1546.
- [6] Delli Carpini, Michael X. "Gen. com: Youth, civic engagement, and the new information environment". *Political communication*, 2000, 17.4, pp. 341–349.
- [7] Effing, Robin, Van Hillegersberg, Jos, Huibers, Theo. Social media and political participation: are Facebook, Twitter and YouTube democratizing our political systems?. In: *International conference on electronic participation*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2011, pp. 25–35.
- [8] Saumure, Kristie, and Lisa M. Given. *Convenience sample. The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Ed. Given, Lisa. M. Sage publications, 2008.
- [9] Skoric, Marko M., and Nathaniel Poor. "Youth engagement in Singapore: The interplay of social and traditional media". *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 2013, 57.2, pp. 187–204.
- [10] Valenzuela, Sebastián, Yonghwan Kim, and Homero Gil de Zúñiga. "Social networks that matter: Exploring the role of political discussion for online political participation". *International journal of public opinion research*, 2011, 24.2, pp. 163–184.
- [11] Valenzuela, Sebastián, Arturo Arriagada, and Andrés Scherman. "The social media basis of youth protest behavior: The case of Chile". *Journal of communication*, 2012, 62.2, pp. 299–314.
- [12] Valenzuela, Sebastián. "Unpacking the use of social media for protest behavior: The roles of information, opinion expression, and activism". *American behavioral scientist*, 2013, 57.7, pp. 920–942.
- [13] Vanderstoep, Scott W., and Deidre D. Johnson. *Research methods for everyday life: Blending qualitative and quantitative approaches*. Vol. 32. John Wiley & Sons, 2008.
- [14] Xenos, Michael, Ariadne Vromen, and Brian D. Loader. "The great equalizer? Patterns of social media use and youth political engagement in three advanced democracies". *Information, Communication & Society*, 2014, 17.2, pp. 151–167.

Интернет извори

- [1] Онлајн изборна кампања у Србији (SHARE фондација), линк: <https://labs.rs/sr/onlajn-izborna-kampanja-u-srbiji/> (Приступљено 11.5.2021).
- [2] Употреба ИКС у Р. Србији, 2020. година, Републички завод за статистику година, линк: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20200922-godisnje-istrazivanje-o-ikt/?a=27&s> (Приступљено 11.5.2021)

Neven Obradović

SOCIAL MEDIA AND POLITICAL ENGAGEMENT
OF STUDENTS IN SERBIA

Abstract

The subject of this paper is the influence of social media on the online and offline political engagement of students in Serbia. With their interactive infrastructure and the incorporation in the field of political communication, social media have enabled their users the opportunity to engage politically in different ways. The primary goal of the empirical research is to determine whether the use of social media leads to the political engagement of students in the online environment and real life in the Republic of Serbia. In this regard, the main hypothesis of the research is – the use of social media results in the political engagement of students in the Republic of Serbia both in the online environment and real life. The research sample (N=554), consists of the students of the University of Belgrade, the University of Novi Sad and the University of Niš, aged 19–24. The results of the research indicated that the use of social media does not lead to the political engagement of youth in the online environment and real life.

Key words:

social media, political engagement, online, offline, students, Serbia.

Nemanja Džuverović*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Dometi i ograničenja liberalne izgradnje mira**

Apstrakt

Postkonfliktna okruženja poput regiona Balkana ili jugoistočne Azije predstavljaju primere za dominantnu, liberalnu, formu izgradnje mira koja podrazumeva da se trajni mir može postići jedino unifikacijom, tj. stvaranjem država koje predstavljaju vernu repliku liberalno-demokratskih država u političkom i društveno-ekonomskom smislu („mir kao upravljanje“). Polazeći od kritike pristupa koji podrazumeva tipsku izgradnju države, tzv. „IKEA izgradnje mira“ kao osnove za uspostavljanje samoodrživog mira, rad izlaže propuštene mogućnosti primene alternativnih i tradicionalnih pristupa izgradnji mira. Pri tome, osnov analize predstavljaju stav Ričmonda o važnosti uspostavljanja postliberalnog mira, koji je emancipatorski po svojoj prirodi, kao i Mekgintijev koncept hibridnosti, u kome se objašnjava neophodnost zajedničkog delovanja globalnih, nacionalnih, ali i lokalnih aktera. Istovremeno, ističući važnost lokalnog konteksta i saglasnosti aktera sa merama koje se sprovode u postkonfliktnim okruženjima, rad teži da ukaže na neophodnost promene paradigme, tj. bitno drugačije delovanje u regionima koji su opterećeni nasilnim sukobima.

Ključne riječi:

mir, sukobi, liberalna izgradnja mira, hibridnost, postliberalni mir, Balkan

* nemanja.dzuverovic@fpn.bg.ac.rs

** Rad je izložen na konferenciji *Nacionalne manjine, migracije i sigurnost u demokratiskim društvima*, koji je održan u organizaciji Centra za međunarodne i sigurnosne studije Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu od 18. do 21. maja 2017. godine na Brionima, Hrvatska.

Tema teksta obrađena je i u: Nemanja Džuverović, „Studije mira: Sukob, mir i razvoj“, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2021, str. 163–176.

UVOD

Izgradnja mira u postkonfliktnim i društvima pogođenim sukobom se često tumači kao tehnokratski projekat koji je lišen ideološkog sadržaja. To je možda i bio slučaj tokom Hladnog rata kada su misije održanja i izgradnje mira, poput onih diljem Bliskog istoka ili jugoistočne Azije, bile tehničke prirode i kada je cilj bio razgraničenje strana u sukobu i očuvanje mira do početka tranzicije koju je sprovodila lokalna administracija.¹ Kraj globalnog sukoba, kao i neuspeh mirovnih misija prve i druge generacije, pre svega onih u Somaliji, Ruandi i Bosni i Hercegovini, usloveli su da izgradnja mira poprimi znatno šire razmere, uključujući oblasti koje zalaze u izgradnju država, njihovih institucija i ekonomskih modela, pri čemu takvi poduhvati sada zadobijaju izrazito ideološke karakteristike.² Model koji je prevladao vremenom dobio je obrise onoga što se danas naziva liberalna izgradnja mira.

Entuzijazam međunarodnih aktera koji sprovode ovakvu vrstu mira doveo je do ubrzanog širenja mirovnih misija koje više nisu imale za cilj prekid neprijateljstva već izgradnju društava (država) po određenom obrascu. Rasprostranjenost liberalne izgradnje mira od Latinske Amerike (El Salvador, Nikaragva), preko Balkana (Bosna i Hercegovina, SR Jugoslavija (Kosovo), Severna Makedonija), Afrike (Sudan, Centralnoafrička Republika), do Bliskog istoka (Irak, Liban) i centralne i jugoistočne Azije (Avganistan, Kambodža, Istočni Timor) navelo je određene autore da ovakvo oduševljenje liberalnom izgradnjom mira opišu kao „magičan prah koji, ako se pravilno popraska po državama i njihovim ekonomijama, zasigurno donosi prosperitet i harmoniju na međunarodnom nivou”.³

Sledstveno tome, rad se bavi osnovnim postulatima liberalne izgradnje mira, dosadašnjim domašajima ovakvih poduhvata, ali i njihovim ograničenjima. Koristeći primere izgradnje mira, pre svega onih najambicioznijih kao što su Istočni Timor, Bosna i Hercegovina ili Irak, rad teži da ukaže na protivrečnosti koje leže u ovakvom pristupu postizanja mira u postkonfliktnim okruženjima, a koji mahom počiva na univerzalističkim i hegemonским idejama.

Imajući u vidu navedeno, rad je organizovan na sledeći način. U prvom delu se izlažu osnovne postavke liberalnog mira, akteri koji sprovode ovakav mir, kao i principi na osnovu kojih oni delaju. Drugi deo je posvećen kritici liberalne izgradnje mira koja dolazi iz različitih uglova, od neomarksističkih,

¹ Alex J. Bellamy and Paul D. Williams, *Understanding peacekeeping*, Cambridge, Polity Press, 2010.

² Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse and Hugh Miall, *Contemporary conflict resolution*, Cambridge, Polity Press, 2011.

³ Roger Mac Ginty, “Hybrid peace: the interaction between top-down and bottom-up peace”, *Security Dialogue*, Vol. 41, no. 4, pp. 391–412.

preko postkolonijalnih, do kulturoloških. Treći deo posvećen je mogućim alternativama ovakvom modelu, gde se ističu koncepti kao što su hibridnost, lokalni zaokret i postliberalni mir. Četvrti deo predstavlja diskusiju o budućnosti liberalne izgradnje mira i njenim mogućim modifikacijama. Na kraju slede zaključna razmatranja.

LIBERALNA IZGRADNJA MIRA

Svoje utemeljenje liberalna izgradnja mira nalazi u dijadičnoj teoriji demokratskog mira, koja navodi da su demokratske države, zbog svoje prirode i političkog i ekonomskog ustrojstva, miroljubive u međusobnim odnosima, ali da to nije nužno slučaj u odnosima sa državama sa drugačijim političkim uređenjem.⁴ U skladu s tim, tri su osnovna stuba liberalnog mira i, sledstveno tome, liberalne izgradnje mira.⁵ Kao prvo, to je republikansko, tj. demokratsko predstavljanje građana i njihovih interesa koje omogućuje smenjivost političkih elita i predstavnika, podelu vlasti, kao i transparentnost i pravednost izbornog procesa. Druga stavka predstavlja potpunu posvećenost zaštiti ljudskih prava koja su shvaćena kao individualna a ne grupna kategorija.⁶ U tom korpusu prava sloboda izražavanja ima posebnu težinu. Na kraju, treća pretpostavka govori u prilog transnacionalne (i transkontinentalne) ekonomske međuzavisnosti koja se zasniva na slobodnim i nadasve otvorenim tržištima koja moraju biti u međusobnoj sprezi, podsticati saradnju i biti što je moguće komplementarna.

Važno je napomenuti da ova tri stuba ne mogu postojati nezavisno jedan od drugog, tj. da je istovremeno postojanje sva tri neophodan preduslov korišćenja prideva „liberalno” u karakterisanju određene vrste mira. Dojl jasno navodi da „konstitucionalni, međunarodni ili kosmopolitski preduslovi nisu sami po sebi dovoljni, već jedino zajedno stvaraju vezu između liberalnih društava i ekonomija u održivi liberalni mir”.⁷ Sinergija tri stuba je jako važna za samu primenu liberalnog mira u postkonfliktnim i društvima pogođenim sukobom, što će u nastavku i biti pokazano.

⁴ O odnosu monične i dijadične teorije demokratskog mira: Filip Ejodus, „Dometi i ograničenja liberalnih teorija međunarodne bezbednosti”. U: Dejan Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti, Zagreb, str. 271–285.

⁵ Michael Doyle, “Three pillars of the liberal peace”, *American Political Science Review*, Vol. 99, no. 3, pp. 463–466.

⁶ Važno je napomenuti da nezapadna društva, poput azijskih, ljudska prava neretko posmatraju kao kolektivnu a ne pojedinačnu kategoriju.

⁷ Michael Doyle, “Kant, liberal legacies, and foreign affairs: Part I”, *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, no. 3, pp. 205–235.

Pored ova tri stuba, autori poput Mekgintija⁸ prepoznaju i druge odlike liberalnog mira. Navedeni autor prepoznaje još sedam važnih karakteristika: (1) pojedinac kao osnovna jedinica i polazna tačka u svim aspiracijama koje se tiču uspostavljanja mira; (2) jednakost mogućnosti (ne i ishoda); (3) promocija političkih, ekonomskih i drugih vrsta sloboda; (4) neograničena i nepoljuljana vera u mogućnost sprovođenja reformi institucija bez obzira na kontekst u kome one nastaju ili se razvijaju; (5) racionalni izbor pojedinaca koji se u donošenju odluka skoro isključivo ponašaju na ovaj način; (6) vladavina prava i (7) zaštita privatne svojine.

Kada se pogledaju zajedno, sve navedene stavke čine jedan složen i sveobuhvatan mehanizam koji obuhvata brojne oblasti društvenog, političkog i ekonomskog delovanja pojedinaca i društava. Polazeći od navedene teorije liberalnog mira, jedina mogućnost za izgradnju mira u postkonfliktnim i društvima pogođenim sukobima i ostvarivanje samoodrživog mira jeste transplantacija ovakvih institucija i obrazaca, čime bi se ostvarila transformacija ovih društava, ona uključila u demokratsku zajednicu država, a samim time poništile mogućnosti za ponovno izbijanje sukoba. Upravo zbog toga, mir se vidi kao tehnokratska kategorija, tj. kao svojevrsna forma upravljanja (engl. *peace-as-governance*⁹) gde nisu važni kontekst sukoba, motivi aktera, koren sukoba ili duboke podele u društvu već je od prvenstvene važnosti institucionalni aranžman koji se uspostavlja nakon završetka sukoba. Naravno, s obzirom na to da ovakvi institucionalni aranžmani i forme ponašanja postoje isključivo u razvijenim liberalno-demokratskim državama (tzv. Zapad) jedina mogućnost jeste modeliranje postkonfliktnih društava prema obrascu koji dolazi iz zapadnog pravca. Na taj način izgradnja mira se poistovećuje sa izgradnjom države, tj. izgradnjom liberalno-demokratske države.¹⁰

Prilikom sprovođenja liberalne izgradnje država nisu moguća bilo kakva odstupanja zato što bi ona značila i odstupanje od težnji za uspostavljanje mira. U tom smislu, izgradnja mira se vidi kao svojevrsna „IKEA izgradnja mira”¹¹, gde su delovi koji dolaze u pakovanju uvek isti, bez obzira na kontinent,

⁸ Roger Mac Ginty, *International peacebuilding and local resistance: Hybrid forms of peace*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011.

⁹ Oliver P. Richmond, *Failed statebuilding*, Yale University Press, New Haven and London, 2014.

¹⁰ Nemanja Džuverović, and Aleksandar Milošević, “Belgrade to Belgradians, not foreign capitalists’: International statebuilding, contentious politics and new forms of political representation in Serbia”, *East European Politics and Society*, Vol. 35, no. 1, pp. 190–209.

¹¹ Roger, Mac Ginty, *International peacebuilding and local resistance: Hybrid forms of peace*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011.

region ili državu.¹² Sve što je u postkonfliktnom ili društvu pogođenom sukobom potrebno jeste da se isporučeni delovi sastave prema uputstvu koje dolazi sa njima. Pri tome, „paket” dolazi u tri kutije: (1) institucionalni – reforma institucija i državnih struktura; (2) ekonomski – reforma ekonomija i tržišta i (3) pravni – odgovornost i legitimnost nosioca vlasti.¹³

U takvom jednom poduhvatu učestvuje široka lepeza aktera. Navedeno nije iznenađujuće imajući u vidu ambiciju da se menjaju osnovne postavke u jednom društvu koje postoje dugi vremenski period na jednom takvom podneblju. U ovakvom procesu svakako su najvažnije države i to one koje nose epitet najsnažnijih ili najuticajnijih u međunarodnim odnosima. Kraj Hladnog rata i slom jedne od supersila doveo je do „unipolarnog momenta”¹⁴, gde je pobednička strana uspeła da svoje viđenje mira i njegove prirode nametne kao jedino moguće. Upravo zbog toga, države poput Sjedinjenih Američkih Država, Francuske, SR Nemačke, Ujedinjenog Kraljevstva, Australije i drugih u postkonfliktnim područjima deluju multilateralno, ali isto tako i direktno kroz svoja ministarstva za spoljne poslove, odbranu ili kroz razvojne agencije (poput USAID, DfID, GIZ, SIDA i dr.) koje se pokazuju kao posebno učinkovite. Imajući u vidu obim posla, razvijene države svakako ne mogu samostalno izneti jedan ovakav projekat. Sledstveno, međunarodne organizacije, poput Ujedinjenih nacija (UN), Evropske unije (EU) ili Afričke unije (AU), imaju važnu ulogu jer se kroz njihovo delovanje ostvaruje i dodatni legitimitet (međunarodne zajednice koja ima „odgovornost za zaštitu”) koji nije moguće uvek ostvariti kada države unilateralno deluju.¹⁵ Avganistan iz 2001. ili Irak iz 2003. godine najbolji su takvi primeri, dok nasuprot njima stoje slučajevi Bosne i Hercegovine iz 1995. ili Istočnog Timora iz 1999. godine, gde je međunarodni angažman, iako na istim ideološkim postavkama, mnogo manje dovođen u pitanje od prethodna dva slučaja gde su Sjedinjene Američke Države (zajedno sa svojim saveznicima) samostalno delovale. Takođe, u slučaju Srbije i izgradnje mira na Kosovu imamo istovremeno delovanje UN, EU, NATO, OEBS, od kojih je svaka organizacija bila zadužena za jedan „stub” u ovom procesu, čime je uloga međunarodnih organizacija postavljena iznad uloge pojedinih država.

¹² Nemanja Džuverović, „Contextualization of the local”, *Southeastern Europe*, Vol. 43, no. 2, pp. 135–157.

¹³ OECD, *Principles for good international engagement in fragile states and situations*, Available from: <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/38368714.pdf> (Accessed 5 February 2020)

¹⁴ Charles Krauthammer, „The unipolar moment”, *Foreign Affairs*, Vol. 70, no. 1, pp. 23–33.

¹⁵ Mark Duffield, *Global governance and the new wars: The merging of development and security*, Zed Books, London, 2001.

Među međunarodnim organizacijama posebnu važnost imaju one finansijske prirode, kao što su Međunarodni monetarni fond, Svetska banka ili Evropska banka za obnovu i razvoj. Razlog za tako nešto je sveobuhvatna i radikalna transformacija ekonomija i tržišta u postkonfliktnim državama.¹⁶ U pojedinim slučajevima, kao što je onaj iz Libana, ove organizacije imaju znatno važniju ulogu nego države ili univerzalne međunarodne organizacije. Na kraju, tu su i međunarodne nevladine organizacije, poput Lekara bez granica, Oxfama ili Amnestija, koje, svaka zasebno ili zajedno, ima ulogu u ovakvom poduhvatu, bilo da je to neposredna pomoć nakon okončanja nasilja, izgradnja civilnog društva, zaštita ljudskih prava ili osnaživanje lokalnih zajednica.

Za izgradnju liberalnog mira nije dovoljna samo jedna strana, tj. ona koja nameće ili izgrađuje mir. Potreban je i odraz u ogledalu, tj. lokalno stanovništvo koje je primalac ovakve vrste „pomoći” i aranžmana. U tom smislu posebno su važne vlade i ministarstva u postkonfliktnim i društvima pogođenim sukobima koje mogu da deluju kao brana ili podsticaj liberalnoj izgradnji mira. Zavisno od toga sprovođenje mira može da prođe glatko ili uz stalna „trvenja”.¹⁷

Pored nacionalnih vlada, lokalna samouprava, civilno društvo, nevladine organizacije ili društveni pokreti imaju, svaki na svoj način, ulogu koja im je namenjena. Kao što Ričmond navodi, postoje tri različite strategije postizanja liberalnog mira – konzervativna, ortodoksna i emancipatorska.¹⁸ Prva strategija podrazumeva spoljnu izgradnju mira, tj. koja ima pravac odozgo-nadole, što podrazumeva da sa sobom nosi upotrebu sile, prisile, političkog uslovljavanja, a moguće i spoljnu intervenciju. Ciljevi liberalne izgradnje mira se ovde postižu isključivo neliberalnim sredstvima. Ortodoksni pristup je suptilniji po svojoj formi i izvedbi i podrazumeva ono što bi se moglo nazvati tradicionalnom izgradnjom države sa institucijama i funkcionalnom tržišnom ekonomijom. Smer u oba ova slučaja je istovetan, tj. više teži da nametne pre nego da ponudi rešenja. Druga (a ponekad u sadejstvu sa prvom) strategija karakteriše većinu misija izgradnje mira druge i treće generacije¹⁹, pogotovu onih koji dolaze od UN ili EU. Na kraju, postoji i emancipatorska

¹⁶ Michael Pugh, “The political economy of peacebuilding: A critical theory perspective”. *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, no. 2, pp. 23–42.

¹⁷ Annika Björkdahl and Kristine Höglund, “Precarious peacebuilding: Friction in global–local encounters”. *Peacebuilding*, Vo. 1, no. 3, 2013, pp. 289–299.

¹⁸ Deo o strategijama liberalnog miru preuzet iz: Nemanja Džuverović, *Studije mira: Sukob, mir i razvoj*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2021, str. 165; Oliver P. Richmond, “A post-liberal peace: Eirenism and the everyday”, *Review of International Studies*, Vol. 35, no. 3, pp. 560–561.

¹⁹ Bellamy, Alex, J. and Paul D. Williams, *Understanding Peacekeeping*, Cambridge, Polity Press, 2010.

strategija koja je bitno drugačija zato što za sprovođenje agende zadate liberalnim mirom ne koristi silu ili prisilu već teži da pridobije lokalno stanovništvo kroz institucionalnu ili finansijsku podršku gorespomenutim organizacijama. Kao što je to bio slučaj za vreme Hladnog rata kada su Sjedinjene Američke Države težile da osvoje „srca i umove” stanovništva sa druge strane gvozdene zavese²⁰, i ovde se saglasnost lokalnog stanovništva pridobija kroz pružanje (barem deklarativne) podrške zaštiti ljudskih prava, promovisanju društvene i ekonomske pravde, odgovornosti političkih predstavnika, a sve to kroz promovisanje termina kao što su otpornost (engl. *resilience*), dobra uprava (engl. *good governance*) ili lokalno vlasništvo (engl. *local ownership*) koji bi trebalo da predstavlja lokalnu kontrolu i usmeravanje procesa kojim se dostižu spomenute vrednosti i prava.

Na kraju, može se zaključiti da je liberalna izgradnja mira „spolja nametnuti proces modernizacije koji se zasniva na međunarodnim normama legitimnosti i prihvata principe naprednog kapitalizma i neoliberalizma”.²¹ Pretpostavka međunarodnih aktera koji sprovode izgradnju mira jeste da će demokratija, dobra uprava, demokratizacija, trgovina i transparentnost zaustaviti nasilje i stvoriti stabilnost, bez obzira na uzroke sukoba. U tom procesu se zanemaruju različitosti, tradicije i lokalni običaji koji se vide kao zaostali ili nedovoljno moderni za projekat liberalne izgradnje mira. U tom smislu se zahteva potpuno upodobljavanje globalnim formama upravljanja i ekonomskog privređivanja.

KRITIKA LIBERALNE IZGRADNJE MIRA

Kritike na ovako ustrojenu izgradnju mira su brojne i kreću se od ontoloških preko ekonomskih i političkih. Kao prvo, ističe se da se kod liberalne izgradnje mira isti neretko nameće nasilnim sredstvima. Da bi se uspostavilo sve što se podrazumeva pod ovakvom vrstom izgradnje mira često je potrebno da međunarodni akteri interвениšu, politički, ekonomski ali i nasilno da bi se nove strukture uspostavile.²² Intervencija savezničkih snaga u Iraku, Avganistanu ili SR Jugoslaviji najočigledniji su primer vojnih intervencija sa ovakvim aspiracijama. Poput toga, nametanje sankcija i blokada Irana zbog razvoja svog nuklearnog programa ili pritisak koji se vrši na zemlje poput Severne Koreje ili Venecuele pokazatelj su da nasilje nije jedina moguća nedemo-

²⁰ Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

²¹ Oliver P. Richmond, *Failed statebuilding*, Yale University Press, New Haven and London, 2014, p. 72.

²² Problem uspostavljanja svetskog mira nasilnim sredstvima prisutan je u liberalnoj teoriji međunarodnih odnosa od njenih samih početaka. Oliver Richmond P., *Peace in international relations*, Routledge, Abingdon, 2008, pp. 21–40.

kratska poluga u sprovođenju liberalne agende. Najdrastičniji primer svakako predstavlja Bosna i Hercegovina gde Kancelarija Visokog predstavnika i sam Predstavnik imaju moć koja se po svom obimu može porediti sa onom koju su imali srednjovekovni despoti, a sve u cilju stvaranja demokratskih društava.²³ Upravo ovakav pristup dovodi do svojevrsnog paradoksa gde produženo prisustvo međunarodnih aktera, koji koriste nedemokratska sredstva za ostvarivanje demokratskih ciljeva, dovodi do sve većeg otpora lokalnog stanovništva takvim, demokratskim, namerama. Što duže ostaju u postkonfliktnim područjima međunarodni akteri imaju sve manje legitimiteta.²⁴

Pored nedemokratskih i neretko nasilnih sredstava, liberalna izgradnja mira sa sobom nosi brojne prizvuke kolonijalne prošlosti. Imajući u vidu da se zapadne države skoro isključivo pojavljuju kao upravitelji liberalne izgradnje mira to budi nemir i asocijacije na periode njihovog kolonijalnog upravljanja u prethodnim vekovima, tj. sve do sredine 20. veka i procesa dekolonijalizacije. Pri tome, upravitelji koriste orijentalizujuću diskurs²⁵ u odnosima prema lokalnom stanovništvu, smatrajući ih nesposobnim da sami izađu, i „zamke sukoba“²⁶ u koju su upali ne zbog svojih inherentnih ili kulturoloških odlika već upravo zbog kolonijalnog nasleđa koje je ostavilo veštačke podele i iscrtalo granice između nekada jedinstvenih područja. Podela na Tutsi i Hutu etničku grupu, koju su belgijski kolonizatori izvršili u Ruandi na osnovu fizičkih karakteristika, stvarajući time društvenu podelu koja je dovela do masovnih zločina u ovoj zemlji 1994. godine, ili diskurs Pedija Ešdauna, jednog od Visokih predstavnika u Bosni i Hercegovini, prilikom smenjivanja lokalnih političara kojima je zabranjivao dalje bavljenje politikom idu u prilog ovakvih argumenata.²⁷

Uz sve to, učinci liberalne izgradnje mira su krajnje upitni. Rezultat delovanja međunarodnih aktera često nije stvaranje jakog državnog aparata koji svojim građanima može da pruži usluge i servise koji su im potrebni već stva-

²³ Dražen Pehar, *Peace as War: Bosnia Herzegovina, Post Dayton*, CEU Press, Budapest, 2019.

²⁴ Nicholas Lemay-Hébert, "State-building from the outside-in: UNMIK and its paradox", *Journal of Public & International Affairs*, no. 20, pp. 65–90; Nicolas Lemay-Hébert, "The 'empty-shell' approach: The setup process of international administrations in Timor-Leste and Kosovo, its consequences and lessons", *International Studies Perspectives*, Vol. 12, no. 2, pp. 190–211.

²⁵ Edvard Said, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.

²⁶ Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

²⁷ David Chandler, "State-building in Bosnia: The limits of 'informal trusteeship'", *International Journal of Peace Studies*, Vol. 11, no. 1, pp. 17–38; David Chandler, "EU statebuilding: Securing the liberal peace through EU enlargement", *Global Society*, Vol. 21, no. 4, pp. 593–607.

ranje tzv. „zarobljenih država”²⁸ koje su ophrvane problemima korupcije i nepotizma. Dosadašnja istraživanja pokazuju da je to upravo slučaj na Balkanu.²⁹ Kada se pogledaju rezultati merenja stabilnosti država, kao što je Indeks neuspelih država (engl. *Failed State Index*), države koje su prošle kroz ovu formu izgradnje mira često potpadaju pod grupacije neuspelih ili propalih država, što sugeriše da one nemaju elementarnu kontrolu nad svojom teritorijom ili stanovništvom. Uz to, posebno zabrinjavajući su podaci koji su vezani za ekonomske pokazatelje. Liberalna izgradnja mira insistira na radikalnoj formi tržišne i ekonomske liberalizacije gde se uloga države bitno smanjuje.³⁰ U takvim okolnostima gubi se mogućnost tržišne regulacije, što dovodi do porasta socijalne isključenosti, siromaštva i nejednakosti. Navedeni ekonomski pokazatelji su u svakom društvu razlog za zabrinutost, ali to je posebno slučaj u post-konfliktnim i društvima pogođenim sukobima gde nedostatak ekonomskog oporavka, kao i uvećanje nejednakosti može dovesti do ponovne polarizacije između dobitnika i onih koji se smatraju gubitnicima postratne tranzicije, što na kraju može dovesti do ponovnog započinjanja nasilja.³¹ Slučaj Bosne i Hercegovine je paradigmatičan i po ovim pokazateljima gde, nakon 25 godina izgradnje mira, stopa nezaposlenosti iznosi preko 40% i gde 70% mladih želi da napusti zemlju koja se nalazi na 135. mestu (od 138) po odlivu mozgova.³² Slična situacija je i u drugim državama bivše SFRJ.

Tri izdvojene kritike su možda najpotentnije, ali one predstavljaju samo vrh ledenog brega kada je u pitanju liberalna izgradnja mira. Brojne druge,

²⁸ Ivor Chipkin and Mark Swilling, *Shadow state: The politics of state capture*, Wits University Press, Johannesburg, 2018.

²⁹ Anna Danielsson, “Informality and peacebuilding: Field notes on the intrinsic reproductive principles of informal economic practices in post-conflict Kosovo”, *International Peacekeeping*, Vol. 23, no. 1, pp. 1–28; Anna Danielsson, “Reforming and performing the informal economy: constitutive effects of the world bank’s anti-informality practices in Kosovo”, *Journal of Intervention and Statebuilding*, Vol. 10, no. 2, pp. 241–260; Werner Distler, “‘And everybody did whatever they wanted to do’: informal practices of international statebuilders in Kosovo”, *Civil Wars*, Vol. 20, no. 2, pp. 287–303; Boris Divjak, and Michael Pugh, “The political economy of corruption in Bosnia and Herzegovina”, *International Peacekeeping*, Vol. 15, no. 3, pp. 373–386.

³⁰ Michael Pugh, “The political economy of peacebuilding: A critical theory perspective”, *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, no. 2, pp. 23–42.

³¹ Nemanja Džuverović, *Ekonomski faktori oružanih sukoba: Povećanje nejednakosti kao uzrok sukoba unutar država*, Službeni glasnik i Jugoistok 21, Beograd, 2013.

³² Goran Tepšić and Nemanja Džuverović, N., “Bosnia and Herzegovina” in Hans-Joachim Giessmann and Roger Mac Ginty (eds.), *The Elgar Companion to Post-Conflict Transition*, Edward Elgar, London, 2018, pp. 27–48.

uključujući i one o elitističkom pristupu, tehnokratskoj rigidnosti procesa, površnosti u razumevanju društava i predloženih rešenja ili kratkoročnoj viziji, neprestano se upućuju ne samo teorijskom modelu već i konkretnim misijama koje su se već odigrale ili su u toku.

ALTERNATIVE LIBERALNOJ IZGRADNJI MIRA

Iako je kritika liberalne izgradnje mira bila veoma plodna, isto se ne može reći i za alternative navedenom modelu. Dosadašnja razmišljanja su bila više usmerena na uviđanje šta ne valja u trenutnim misijama, a ne kako ih popraviti ili izmeniti, što predstavlja veliki nedostatak ovakvog pristupa.

Najozbiljniji pokušaj jeste primena koncepta hibridnosti koji je došao u studije mira iz postkolonijalne teorije. Ovde nije reč toliko o alternativni već o objašnjavanju različitih ishoda liberalne izgradnje mira koja, iako se svuda primenjuje po obrascu, ne dovodi uvek do istih rezultata. Tako Mekginti³³ navodi da međunarodni akteri mogu pokušati da prisile lokalne aktere na liberalnu izgradnju mira, ali isto tako mogu pokušati da ih potkupe da svojevolljno uđu u ovaj proces. Sa druge strane, lokalni akteri se mogu suprotstavljati liberalnoj izgradnji mira, a ako su dovoljno jaki mogu ponuditi i svoje viđenje mira. Na terenu dolazi do stalnog mešanja ova četiri pristupa (nametanje, priklanjanje, otpor i alternativa), pri čemu, zavisno od konteksta u datom okruženju, snaga obeju (ili više) strana, kao i mirovne dinamike, različiti ishodi se mogu odigrati u različitim okruženjima u različito vreme.³⁴ Jedino koristeći koncept hibridnosti, smatra Mekginti (i njemu slični autori)³⁵, može se objasniti zbog čega je liberalna izgradnja mira uspešnija u Srbiji (Kosovo) nego u

³³ Mac Ginty, Roger, "Hybrid peace: The interaction between top-down and bottom-up peace", *Security Dialogue*, Vol. 41, no. 4, pp. 391–412.

³⁴ Slično Mekgintiju koji koristi koncept hibridnosti da bi opisao interakciju između međunarodnih i lokalnih aktera, Ričmond koristi koncept „mirovnih formacija” koje, po njemu, predstavljaju proces gde lokalni agenti izgradnje mira u lokalnom okruženju pokušavaju ostvariti forme mira koje su drugačije od onoga što je već prisutno u jednom takvom okruženju. Oliver Richmond P., "Failed statebuilding versus peace formation", *Cooperation and Conflict*, Vol. 38, no. 3, pp. 378–400.

³⁵ Vesna Bojičić-Dželilović, Denisa Kostovicova and Elisa Randazzo, "EU in the Western Balkans: Hybrid Development, Hybrid Security and Hybrid Justice" in Mary Kaldor, Iavor Rangelov and Sabine Selchow (eds.), *EU Global Strategy and Human Security: Rethinking Approaches to Conflict*, Routledge, Abingdon; Arolda Elbasani, "State-building or state-capture? institutional exports, local reception and hybridity of reforms in post-war Kosovo", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, no. 2, pp. 149–164; Oliver Richmond P. and Audra Mitchell (eds.), *Hybrid Forms of Peace: From Everyday Agency to Post-Liberalism*, Palgrave Macmillan,

Libanu ili Iraku ili zbog čega je pomirenje u Ruandi i Burundiju donelo više rezultata nego na prostoru bivše SFRJ.

Pored hibridnosti, tzv. „lokalni zaokret”³⁶ danas je najzastupljeniji pravač u razmišljanjima o alternativama. U takvom svetlu ističe se da se ne može govoriti o univerzalističkom shvatanju mira već jedino o različitim mirovima koji je svaki na svoj način prilagođen datom kontekstu.³⁷ Pri tome, neophodno je stalno raditi na jačanju lokalnih, tj. tradicionalnih institucija i običaja koji imaju veći legitimitet od nametnutih institucija liberalnog mira.³⁸ Jedino jačanjem tradicionalnih institucija, kao što su Gačača sudovi u Ruandi ili Loja Džirga skupština u Avganistanu, mogu se izbeći ponovna neprijateljstva koja se kroz liberalne mehanizme ne mogu nikada u potpunosti sanirati. Liberalne institucije i akteri ne prepoznaju „skriveni kontekst”³⁹ datih društava gde društvene složenosti i podele po raznim osama (religijskim, klasnim, rodnim, kulturološkim) opstaju bez obzira na postojanje novog regulativnog okvira. Istovremeno, lokalno vlasništvo ne bi trebalo da bude floskula putem koje međunarodni akteri drže lokalno stanovništvo i dalje pod određenom vrstom kontrole⁴⁰ već stvaran proces kroz koji lokalni akteri usmeravaju izgradnju mira koja je pod njihovom kontrolom i u njihovu korist.

Gradeći na temeljima lokalnog zaokreta, Ričmond je ponudio i viđenije mira koje on naziva postliberalni mir.⁴¹ U ovakvoj, pomalo apstraktnoj,

Basingstoke, 2011; Gëzim Visoka, “Three levels of hybridisation practices in post-conflict Kosovo”, *Journal of Peacebuilding & Development*, Vol. 7, no. 2, pp. 23–36.

³⁶ Roger Mac Ginty, and Oliver P Richmond, “The local turn in peace building: A critical agenda for peace”, *Third World Quarterly*, Vol. 34, no. 5, pp. 763–783.

³⁷ Nemanja Džuverović, “Contextualization of the Local”, *Southeastern Europe*, Vol. 43, no. 2, pp. 135–157.

³⁸ Stefanie Kappler, “Everyday legitimacy in post-conflict spaces: The creation of social legitimacy in Bosnia-Herzegovina’s cultural arenas”, *Journal of Intervention and Statebuilding*, Vol. 7, no. 1, pp. 11–28; Stefanie Kappler and Nicolas Lemay-Hébert, “Hybrid local ownership in Bosnia-Herzegovina and Kosovo: From discursive to material aspects of ownership” in Sung Yong Lee and Alpaslan Özerdem (eds.), *Local ownership in international peacebuilding: Key theoretical and practical issues*, Routledge, Abingdon, pp. 74–92.

³⁹ James, C. Scott, *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*, Yale University Press, New Heaven, 1992.

⁴⁰ Filip Ejodus, “Local ownership as international governmentality: Evidence from the EU mission in the Horn of Africa”, *Contemporary Security Policy*, Vol. 39, no. 1, pp. 28–50.

⁴¹ Oliver Richmond P., “A Post-Liberal peace: Eirenism and the everyday”, *Review of International Studies*, Vol. 35, no. 3, pp. 557–580.

viziji alternative mir se ne vidi kao „Vestfalijski mir“ već kao proces koji se ne može ograničiti bilo kakvim suverenim kategorijama. Pri tome, glasovi lokalnog stanovništva, kao i mogućnost njihove samouprave, samoopredeljenja i empatije predstavljaju osnov postliberalnog mira. U jednom takvom miru od posebne važnosti su pitanja roda i predstavljanja rodne perspektive u različitim oblastima društvenog i političkog života; ekološke ravnoteže koja je naružena insistiranjem na ekonomskim modelima koji dovode do eksploatacije i sveopšteg uništavanja životne sredine; kao i pitanja siromaštva i nejednakosti koja su u direktnoj vezi sa izbijanjem nasilja⁴², a utiču na sveopšte blagostanje društva. U ovakvom miru lokalno stanovništvo bi bilo u mogućnosti da preuzme kontrolu nad institucijama i strukturama koje bi trebalo da budu preobražene na takav način da ne podražavaju idealtipski model već da oslikavaju svakodnevni život ljudi. Istovremeno, pojedinci koji su, u liberalnoj verziji mira, potpuno depolitizovani i lišeni bilo kakvog delatništva (engl. *agency*) konačno bi mogli da budu osnaženi i u stanju da preuzmu politički proces kroz već spomenutu samoupravu i samoodlučivanje.

Čitajući Ričmonda jasno je da etnografski princip, koji je dugo bio zanezaren u studijama mira, ponovo dobija na važnosti⁴³ insistirajući na lokalnom iskustvu, delatništvu i svakodnevnicima. Upravo to je bila polazna osnova za druga razmišljanja kao što je „svakodnevni mir“⁴⁴, koji predstavlja načine i prakse kojima se lokalno stanovništvo služi da bi funkcionisalo u duboko podeljenim društvima; „svakodnevnicima mladih“⁴⁵, u izgradnji mira ili koncepta „svakodnevno građanstvo“⁴⁶ i „svakodnevni nacionalizam“⁴⁷, koji, svaki

⁴² Nemanja Džuverović, „Does more (or less) lead to violence? Application of the relative deprivation hypothesis on economic inequality induced conflicts“, *Croatian International Relations Review*, Vol. XIX, no. 65.

⁴³ Gearoid Millar, „Ethnographic peace research: the underappreciated benefits of long-term fieldwork“, *International Peacekeeping*, Vol. 25, no. 5, pp. 653–676.

⁴⁴ Roger Mac Ginty, „Everyday peace: Bottom-up and local agency in conflict-affected societies“, *Security Dialogue*, Vol. 45, no. 6, pp. 548–564; Roger Mac Ginty, „Everyday social practices and boundary-making in deeply divided societies“, *Civil Wars*, Vol. 19, no. 1, pp. 1–22.

⁴⁵ Helen Berents and Siobhan McEvoy-Levy, „Theorising youth and everyday peace (building)“, *Peacebuilding*, Vol. 3, no. 2, pp. 115–125.

⁴⁶ Piotr Goldstein, „Post-Yugoslav everyday activism(s): A different form of activist citizenship?“ *Europe-Asia Studies*, Vol. 69, no. 9, pp. 1455–1472.

⁴⁷ Orli Fridman, „Peace formation from below: The ‘Mirëdita, Dobar Dan!’ festival as an alternative to everyday nationalism“, *Nations and Nationalism*, Vol. 26, no. 2, pp. 447–460.

na svoj način, reflektuje određene aspekte postliberalnog mira i delatništva lokalnog stanovništva.

Kao što se izloženog može videti, razmišljanja o alternativama liberalnoj izgradnji mira predstavljaju skup šarenolikih, često veoma suprotstavljenih, a ponekad i nekoherentnih stavova načinima promene. Ovakva lepeza razmišljanja je razumljiva ukoliko se ima u vidu da je jedna od glavnih kritika liberalne izgradnje mira njena univerzalnost i nepoštovanje lokalnog iskustva i tradicija. Međutim, ona (raznolikost) se može tumačiti i kao slabost u odnosu na obrazac koji je globalno dominantan i podržan od strane nacionalnih i međunarodnih aktera koji nastupaju sa pozicija moći.

GDE DALJE SA LIBERALNOM IZGRADNjom MIRA

Iz svega navedenog očigledno je da postoje dva veoma suprotstavljena stanovišta. S jedne strane su međunarodni akteri koji i dalje bezuslovno insistiraju na sprovođenju njihove agende, a s druge lokalni akteri koji bezuslovno insistiraju na njegovom zaustavljanju. Postavlja se pitanje na koji način razrešiti ovu dilemu. Čini se da u ovom slučaju nema (niti bi trebalo da bude) jednostranog odgovora. Kritika liberalne izgradnje mira ponekad odlazi previše daleko i neuspeh vidi i tamo gde ga ima i tamo gde ga nema. Čitajući pojedine radove⁴⁸ stiče se utisak da su, na primer, države Balkana propali projekti gde korumpirane i nesposobne elite nemaju kontrolu nad svojim stanovništvom koje je u neposrednoj opasnosti od opstanka. S druge strane, literatura koja favorizuje drugu stranu⁴⁹ u ovim državama vidi primer funkcionalnih društava koja su usvojila principe tržišnog privređivanja i političkog organizovanja i koja su na putu ulaska u međunarodnu zajednicu⁵⁰ putem članstva u relevantnim međunarodnim organizacijama. Istina je, izgleda, negde na sredini, kako u ovim tako i u drugim slučajevima.

⁴⁸ Oliver P. Richmond and Jason Franks, *Liberal peace transitions: Between statebuilding and peacebuilding*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009; Nicholas Lemay-Hébert, "The 'empty-shell' approach: The setup process of international administrations in Timor-Leste and Kosovo, its consequences and lessons", *International Studies Perspectives*, Vol. 12, no. 2, pp. 190–211; Edward Newman, "A human security peace-building agenda", *Third World Quarterly*, Vol. 32, no. 10, pp. 1737–1756.

⁴⁹ Roland Paris, *At war's end*, Cambridge University Press, New York, 2004; Roland Paris, "Saving liberal peacebuilding", *Review of International Studies*, Vol. 36, no. 2, pp. 337–365.

⁵⁰ Filip Ejdus (ed.), *Memories of empire and entry into international society: Views from the European periphery*, Routledge, Abingdon, 2017.

Čini se da kontekst predstavlja ključ razumevanja uspeha ili neuspeha liberalne izgradnje mira. Liberalni mir treba spasavati⁵¹, ali tamo gde kontekst ide u prilog tome. Nasuprot tome, u područjima gde se pokazalo suprotno trebalo bi ići u pravcu osnaživanja lokalnih infrastrukture za mir⁵² koje bi donele lokalnu verziju mira. U većini slučajeva će to biti hibridizacija dva modela gde će, zavisno od konteksta, međunarodna ili lokalna strana prevladati. U svakom slučaju, ovaj proces ne bi trebalo da bude „dijalog gluvih” već ne-prestano procenjivanje istorijskih okolnosti i prilagođavanje mira okruženju koje bi inkliniralo jednoj ili drugoj strani. Univerzalizacija se nije pokazala kao plodonosna, ali nema dokaza (ili barem veoma malo) da bi izolovanje ili autarkičnost bio bolji put. Jasno je da primer Severne Koreje predstavlja jednu takvu, isključivu, alternativu, ali je veliko pitanje da li takva alternativa treba da bude vodilja u drugim slučajevima.

ZAKLJUČAK

U radu su izložene osnovne postavke onoga što se naziva liberalna izgradnja mira koji predstavlja dominantnu međunarodnu praksu u mirovnom polju poslednje tri decenije. Ukazano je na ontološka polazišta jednog ovakvog modela, ali i na konkretne manifestacije koje isti doživljava u postkonfliktnim i društvima pogođenim sukobima. Navedeni su i neki konkretni primeri, poput zemalja bivše Jugoslavije, Ruande, Iraka ili Avganistana, koji predstavljaju najbolje pokazatelje kada je reč o obimu, principima i načinu sprovođenja liberalne izgradnje mira. Istovremeno, izložene su neke od najvažnijih kritika liberalne izgradnje mira i ponuđene neke od mogućih alternativa. Među prvima se ističu kritike koje se tiču neokolonijalnog pristupa, orijentalističkog diskursa međunarodnih aktera, kao i loši, pre svega, ekonomski rezultati dosadašnjih projekata. Kada je reč o alternativama, naglašena je važnost razumevanja konceptata hibridnosti, lokalnog zaokreta, kao i postliberalnog mira. Na kraju, prikazan je jedan od mogućih scenarija interakcije između liberalnog i lokalnog shvatanja pristupa miru, gde je istaknuto da je kontekst postkonfliktnog okruženja ključan za razmišljanje o bilo kakvoj sinergiji međunarodnog (liberalnog) i lokalnog pristupa.

Buduća istraživanja bi trebalo da dublje analiziraju odnos kontekstualnosti i izgradnje mira, kao i da bliže razmotre značaj koji istorijski i društveni kontekst imaju za proces hibridizacije i stvaranje institucija koji proizlaze iz

⁵¹ Roland Paris, “Saving liberal peacebuilding”, *Review of International Studies*, Vol. 36, no. 2, pp. 337–365.

⁵² Oliver Richmond, P., “Peace formation and local infrastructures for peace”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 38, no. 4, pp. 271–287.

jedne takve interakcije. Za ovako nešto multidisciplinarni pristup bi svakako bio poželjan, sa naglaskom na institucionalnu etnografiju⁵³ koja bi mogla da prepozna ključne tačke u procesu stapanja i razdvajanja. Dodatna, komparativna, istraživanja bi dodatno potvrdila (ili negirala) važnost konteksta u ovom procesu. To se posebno odnosi na balkanska i afrička društva gde je proces liberalne izgradnje mira bio najizrazitiji, a gde su okolnosti bitno drugačije. Nalazi iz ovakvih, i sličnih, istraživanja bi potvrdili da li je insistiranje na srednjem putu moguće i, ako jeste, na koji način je takav put moguće ostvariti.

LITERATURA

- [1] Bellamy, Alex, J. and Paul D. Williams, *Understanding Peacekeeping*, Cambridge, Polity Press, 2010.
- [2] Berents, Helen and Siobhan McEvoy-Levy, "Theorising youth and everyday peace (building)", *Peacebuilding*, Vol. 3, no. 2, pp. 115–125.
- [3] Björkdahl, Annika and Kristine Höglund, "Precarious peacebuilding: Friction in global–local encounters." *Peacebuilding*, Vo. 1, no. 3, 2013, pp. 289–299.
- [4] Bojičić-Dželilović, Vesna, Denisa Kostovicova and Elisa Randazzo, "EU in the Western Balkans: Hybrid Development, Hybrid Security and Hybrid Justice" in Mary Kaldor, Iavor Rangelov and Sabine Selchow (eds.), *EU Global Strategy and Human Security: Rethinking Approaches to Conflict*, Routledge, Abingdon.
- [5] Chandler, David, "State-building in Bosnia: The limits of 'informal trusteeship'", *International Journal of Peace Studies*, Vol. 11, no. 1, pp. 17–38.
- [6] Chandler, David, "EU statebuilding: Securing the liberal peace through EU enlargement", *Global Society*, Vol. 21, no. 4, pp. 593–607.
- [7] Chipkin, Ivor and Mark Swilling, *Shadow state: The politics of state capture*, Wits University Press, Johannesburg, 2018.
- [8] Collier, Paul, *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- [9] Danielsson, Anna, "Informality and peacebuilding: Field notes on the intrinsic reproductive principles of informal economic practices in post-conflict Kosovo", *International Peacekeeping*, Vol. 23, no. 1, pp. 1–28.
- [10] Danielsson, Anna, "Reforming and performing the informal economy: constitutive effects of the world bank's anti-informality practices in Kosovo", *Journal of Intervention and Statebuilding*, Vol. 10, no. 2, pp. 241–260.

⁵³ Arturo Escobar, *Encountering Development*, Princeton University Press, New Heaven, 1995.

- [11] Distler, Werner, "‘And everybody did whatever they wanted to do’: informal practices of international statebuilders in Kosovo", *Civil Wars*, Vol. 20, no. 2, pp. 287–303.
- [12] Divjak, Boris, and Michael Pugh, "The political economy of corruption in Bosnia and Herzegovina", *International Peacekeeping*, Vol. 15, no. 3, pp. 373–386.
- [13] Doyle, Michael, "Kant, liberal legacies, and foreign affairs: Part I", *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, no. 3, 205–235.
- [14] Doyle, Michael, "Three pillars of the Liberal Peace", *American Political Science Review*, Vol. 99, no. 3, 463–466.
- [15] Duffield, Mark, *Global governance and the new wars: The merging of development and security*, Zed Books, London, 2001.
- [16] Džuverović, Nemanja, *Ekonomski faktori oružanih sukoba: Povećanje nejednakosti kao uzrok sukoba unutar država*, Službeni glasnik i Jugoistok 21, Beograd, 2013.
- [17] Džuverović, Nemanja, "Does more (or less) lead to violence? Application of the relative deprivation hypothesis on economic inequality induced conflicts", *Croatian International Relations Review*, Vol. XIX, no. 65.
- [18] Džuverović, Nemanja, "Contextualization of the Local", *Southeastern Europe*, Vol. 43, no. 2, pp. 135–157.
- [19] Džuverović, Nemanja, *Studije mira: Sukob, mir i razvoj*, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd, 2021.
- [20] Džuverović, Nemanja and Aleksandar Milošević, "‘Belgrade to Belgradians, not foreign capitalists’: International statebuilding, contentious politics and new forms of political representation in Serbia", *East European Politics and Society*, Vol. 35, no. 1, pp. 190–209.
- [21] Ejodus, Filip, „Dometi i ograničenja liberalnih teorija međunarodne bezbednosti” u Dejan Jović (ur.), *Liberalne teorije međunarodnih odnosa*, Sveučilište u Zagrebu – Fakultet političkih znanosti, Zagreb, str. 271–285.
- [22] Ejodus, Filip (ed.), *Memories of empire and entry into international society: Views from the European periphery*, Routledge, Abingdon, 2017.
- [23] Ejodus, Filip, "Local ownership as international governmentality: Evidence from the EU mission in the Horn of Africa", *Contemporary Security Policy*, Vol. 39, no. 1, pp. 28–50.
- [24] Elbasani, Arolda, "State-building or state-capture? institutional exports, local reception and hybridity of reforms in post-war Kosovo", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 18, no. 2, pp. 149–164.
- [25] Escobar, Arturo, *Encountering Development*, Princeton University Press, New Heaven, 1995.
- [26] Fridman, Orli, "Peace formation from below: The ‘Mirëdita, Dobar Dan!’ festival as an alternative to everyday nationalism", *Nations and Nationalism*, Vol. 26, no. 2, pp. 447–460.

- [27] Goldstein, Piotr, "Post-Yugoslav everyday activism(s): A different form of activist citizenship?" *Europe-Asia Studies*, Vol. 69, no. 9, pp. 1455–1472.
- [28] Kappler, Stefanie, "Everyday legitimacy in post-conflict spaces: The creation of social legitimacy in Bosnia-Herzegovina's cultural arenas", *Journal of Intervention and Statebuilding*, Vol. 7, no. 1, pp. 11–28.
- [29] Kappler, Stefanie and Nicolas Lemay-Hébert, "Hybrid local ownership in Bosnia-Herzegovina and Kosovo: From discursive to material aspects of ownership" in Sung Yong Lee and Alpaslan Özerdem (eds.), *Local ownership in international peacebuilding: Key theoretical and practical issues*, Routledge, Abingdon, pp. 74–92.
- [30] Krauthammer, Charles, "The Unipolar Moment", *Foreign Affairs*, Vol. 70, no. 1, pp. 23–33.
- [31] Lemay-Hébert, Nicholas, "State-building from the outside-in: UNMIK and its paradox", *Journal of Public & International Affairs*, no. 20, pp. 65–90.
- [32] Lemay-Hébert, Nicholas, "The 'empty-shell' approach: The setup process of international administrations in Timor-Leste and Kosovo, its consequences and lessons", *International Studies Perspectives*, Vol. 12, no. 2, pp. 190–211.
- [33] Mac Ginty, Roger, *International peacebuilding and local resistance: Hybrid forms of peace*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011.
- [34] Mac Ginty, Roger, "Hybrid peace: the interaction between top-down and bottom-up peace", *Security Dialogue*, Vol. 41, no. 4, pp. 391–412.
- [35] Mac Ginty, Roger, "Everyday peace: Bottom-up and local agency in conflict-affected societies", *Security Dialogue*, Vol. 45, no. 6, pp. 548–564.
- [36] Mac Ginty, Roger, "Everyday social practices and boundary-making in deeply divided societies", *Civil Wars*, Vol. 19, no. 1, pp. 1–22.
- [37] Mac Ginty, Roger and Oliver P. Richmond, "The local turn in peace building: a critical agenda for peace", *Third World Quarterly*, Vol. 34, no. 5, pp. 763–783.
- [38] Millar, Gearoid, "Ethnographic peace research: the underappreciated benefits of long-term fieldwork", *International Peacekeeping*, Vol. 25, no. 5, pp. 653–676.
- [39] Edward, Newman, "A human security peace-building agenda", *Third World Quarterly*, Vol. 32, no. 10, pp. 1737–1756.
- [40] OECD, Principles for good international engagement in fragile states and situations, Available from: <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragility-resilience/docs/38368714.pdf> (Accessed February 5, 2020).
- [41] Paris, Roland, *At war's end*, Cambridge University Press, New York, 2004.
- [42] Paris, Roland, "Saving liberal peacebuilding", *Review of International Studies*, Vol. 36, no. 2, pp. 337–365.
- [43] Pehar, Dražen, *Peace as War: Bosnia Herzegovina, Post Dayton*, CEU Press, Budapest, 2019.
- [44] Pugh, Michael, "The political economy of peacebuilding: A critical theory perspective", *International Journal of Peace Studies*, Vol. 10, no. 2, pp. 23–42.

- [45] Ramsbotham, Oliver, Tom Woodhouse and Hugh Miall, *Contemporary conflict resolution*. Cambridge, Polity Press, 2011.
- [46] Richmond Oliver P., *Peace in international relations*, Routledge, Abingdon, 2008.
- [47] Richmond, Oliver P., "A Post-Liberal peace: Eirenism and the everyday", *Review of International Studies*, Vol. 35, no. 3, pp. 557–580.
- [48] Richmond, Oliver P., *Failed statebuilding*, Yale University Press, New Haven and London, 2014.
- [49] Richmond, Oliver P., "Peace formation and local infrastructures for peace", *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 38, no. 4, pp. 271–287.
- [50] Richmond, Oliver P., "Failed statebuilding versus peace formation", *Cooperation and Conflict*, Vol. 38, no. 3, pp. 378–400.
- [51] Richmond, Oliver P. and Jason Franks, *Liberal peace transitions: Between statebuilding and peacebuilding*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009.
- [52] Richmond, Oliver, P. and Audra Mitchell (eds.), *Hybrid Forms of Peace: From Everyday Agency to Post-Liberalism*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011.
- [53] Said, Edvard, *Orijentalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- [54] Scott, James, C., *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*, Yale University Press, New Heaven, 1992.
- [55] Tepšić, Goran and Nemanja Džuverović, N., "Bosnia and Herzegovina" in Hans-Joachim Giessmann and Roger Mac Ginty (eds.), *The Elgar Companion to Post-Conflict Transition*, Edward Elgar, London, 2018, pp. 27–48.
- [56] Visoka, Gëzim, "Three levels of hybridisation practices in post-conflict Kosovo", *Journal of Peacebuilding & Development*, Vol. 7, no. 2, pp. 23–36.
- [57] Vučetić, Radina, *Koka-kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

Nemanja Džuverović

THE SUCCESS AND FAILURES OF LIBERAL PEACE

Abstract

Post-conflict environments in regions such as the Balkans or Southeast Asia are examples of a dominant, liberal form of peacebuilding that assumes that peace can only be achieved by creating states representing a faithful replica of a liberal-democratic model in its political and socio-economic sense ("peace-as-governance"). By relying on the critique of this blueprint statebuilding, or so-called "IKEA peacebuilding", the paper analyses the missed opportunities for the implementation of alternative and traditional peacebuilding instruments. The starting point in the analysis is Richmond's concept of post-liberal peace, which is emancipatory by its nature, and Mac

Ginty's concept of hybridity which stresses the need for synergy of global, national and local actors. At the same time, by emphasizing the importance of the local context and the local approval, the paper seeks to point out the necessity of a paradigm shift in peacebuilding endeavours in regions burdened by violent conflicts.

Key words:

peace, conflict, liberal peacebuilding, hybridity, post-liberal peace, the Balkans.

Zoran Kovačević*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Socijalni darvinizam u teoriji klasične geopolitike

Apstrakt

U ovom radu prikazaćemo uticaj i zastupljenost socijalnog darvinizma kod glavnih teoretičara klasične geopolitike. Biološke analogije i metafore predstavljaju standardni rečnik kod utemeljivača klasične geopolitike od samog njenog nastanka. Pokazaćemo kako su se ideje Čarlsa Darvina i njegovih sledbenika postepeno koristile za sam nastanak geopolitike kao naučne discipline. Članak će se posebno fokusirati na razlozima koji su doveli do toga da teorija evolucije bude integrisana u nemačku geografiju 19. veka, posebno u istraživačkom radu Fridriha Racela i njegovoj formulaciji koncepta Lebensrauma. Takođe će se videti koji su autori iz oblasti klasične geopolitike isticali „rasno pitanje“ koje je proizvelo ozbiljne političke posledice u 20. veku.

Ključne reči:

socijalni darvinizam, geopolitika, država-organizam, Ravel, Kjelen, Haushofer, Makinder, Lebensraum

UVOD

Geopolitika i socijalni darvinizam bez sumnje imaju dosta zajedničkih karakteristika. Obe ove discipline spadaju u red mlađih društvenih nauka i po svojoj prirodi su funkcionalno povezane sa velikim brojem drugih naučnih disciplina. Obe ove discipline imaju isti period nastanka i obe discipline su imale svoj klimaks u naučnom i političkom smislu. Takođe, obe ove discipline nose sa sobom izvesnu negativnu konotaciju i kritike koje su im upućene i često ne sadrže potpune i verodostojne informacije o samoj njihovoj suštini. Zato ćemo na

* zorankovacevic1989@gmail.com

samom početku pružiti neke osnovne informacije o ova dva pojma, dok ćemo u daljem radu pokazati kakva je povezanost ključnih predstavnika klasične geopolitike sa najvažnijim principima socijalnog darvinizma. Rad će kao metodološku osnovu prevashodno imati analizu sadržaja primarnih i sekundarnih izvora iz opusa klasične (ali i kritičke) geopolitike, kao i analizu diskursa onog razdoblja koji se smatra krucijalnim za teoretičare klasične geopolitike.

Kada govorimo o klasičnoj (tradicionalnoj) geopolitici njen začetak pronalazimo na raskršću 19. i 20. veka, dok se geopolitika kao pojam prvi put pojavljuje u radovima švedskog naučnika Rudolfa Kjelena (*Rudolf Kjellén*). Začetnici klasične geopolitike su ujedno i začetnici geopolitike kao discipline u okviru politikologije. Pod snažnim uticajem naučnog talasa koji je dolazio iz Velike Britanije, pre svega zbog teorije evolucije Čarlsa Darvina (*Charles Darwin*), zatim Herberta Spensera (*Herbert Spencer*) i Tomasa Maltusa (*Thomas Malthus*), klasična geopolitika prvu misao rađa na teritoriji kontinentalne Evrope. Iako ne postoji precizna i usaglašena definicija geopolitike, može se reći da je geopolitika disciplina koja ističe da tlo na kome živi jedan narod i na kome je organizovana država igra presudnu ulogu u organizaciji političkog oblika društva i vođenju državne politike.¹ Suština klasične geopolitike u teorijskom smislu bila je u određivanju uticaja fizičko-geografskih činilaca na političke pojave i procese. Osnovna njena postavka je da ukoliko je neka država jače i bolje organizovana, ona po inerciji, radi samoodržanja, mora težiti uvećanju prostora kao prirodnom i nužnom odgovoru na pritisak stanovništva. Razvoj određene države je stoga i prostorna činjenica i takav trend rasta uvek dovodi do izvesne borbe za opstanak. Klasična geopolitika je, kao i realistička teorija međunarodnih odnosa, države identifikovala kao glavne subjekte međunarodne politike čije je ponašanje umnogome egoistično.² Takođe je, kao i realistička teorija međunarodnih odnosa, smatrala da su države u stalnoj, egzistencijalnoj kompeticiji koja povremeno rezultira sukobom među njima.³ Iako je geopolitika prisutna od trenutka kada se ozbiljno razmišljalo o politici uopšte⁴, Drugi svetski rat je najviše doprineo negativnom poimanju ovog pojma.⁵

¹ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 294.

² Zhengyu Wu, "Classical Geopolitics, Realism and the Balance of Power Theory", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 41, no. 6, 2018, p. 791.

³ *Ibid.*

⁴ Još je Tukidid (*Thucydides*) u Istoriji Peloponeskog rata isticao važnost prirodne predodređenosti državne teritorije. Ovaj antički istoričar je, kao i mnogi teoretičari klasične geopolitike, video državu kao živo biće.

⁵ U savremenoj Nemačkoj status geopolitičke misli je ambivalentan. Sama reč *Geopolitik* se izbegava kako u zvaničnom tako i u akademskom diskursu zbog neprijatnog podsećanja na nacistički period.

Pod terminom socijalni darvinizam podrazumevamo shvatanja u političkoj teoriji i sociologiji koja inače pripadaju tzv. biološkim teorijama, a koja na osnovu nekih kategorija iz Darvinovog učenja pokušavaju objasniti razvitak ljudskog društva i neke značajne društvene pojave. Borba za opstanak, prirodna selekcija i prilagođavanje su osnovne kategorije socijalnog darvinizma.⁶ Kao glavni predstavnik socijalnog darvinizma uzima se engleski sociolog Herbert Spenser, od kojeg je sâm Darvin preuzeo pojam borbe za opstanak. Pojedini autori smatraju kako bi bilo ispravnije većinu onoga što se danas naziva socijalnim darvinizmom nazvati spenserijanizmom, jer je mnogo toga što je u biologiji, sociologiji i filozofiji pripisano Darvinu u stvari kombinacija Spenserove i Darvinove teorije. Spenser je u svome shvatanju društva kao organizma (tzv. organska teorija) isticao da se unutar i između društva vodi borba za opstanak u kojoj pobeđuju sposobniji, jači ili oni koji se uspešnije prilagođavaju. Za najekstremnijeg predstavnika socijalnog darvinizma uzima se Ludvig Gumplovic (*Ludwig Gumplowicz*) koji je smatrao da je društvena i kulturna evolucija suštinski proizvod borbi socijalnih grupa, pa je rat među narodima isto tako neminovan kao i borba za opstanak među živim bićima.⁷ Socijalni darvinizam je veoma kompleksan i heterogen skup intelektualnih pozicija i zato ne čudi što su se ovim pojmom implicitno ili eksplicitno služili mnogi koji nisu imali dodirnih tačaka, od konzervativaca do nacionalista, militarista, socijalista, pacifista, anarhista i mnogih drugih.⁸ Teorija evolucije generalno, a socijalni darvinizam posebno, izvršili su neverovatno snažan uticaj na način razmišljanja u Nemačkoj, kako na akademskom tako i na političkom planu.

FRIDRIH RACEL

Fridrih Racel (*Friedrich Ratzel*) bio je nemački geograf i etnograf, osnivač antropogeografije, „otac” političke geografije i preteča geopolitike kao naučne discipline.⁹ Ovaj teoretičar klasične geopolitike obrazovanje započinje studijama zoologije na Univerzitetu u Hajdelbergu. Njegova teorijska koncepcija se zasniva na biologističkim (tj. organicističkim) i evolucionističkim (tj. darvinističkim) osnovama, dok se u političkom smislu poprilično oseća njegov nacionalizam i

⁶ *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 128.

⁷ Rudi Supek, *Herbert Spenser i biologizam u sociologiji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965, str. 78.

⁸ Antonello La Vergata, “Darwinism and the Social Sciences, 1859–1914”, *Rendiconti Lincei*, Vol. 20, 2009, p. 336.

⁹ Milimir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 143.

pangermanizam.¹⁰ Racel je bio pod direktnim uticajem Čarlsa Darvina i Ernsta Hekela (*Ernst Haeckel*), iako je u pojedinim radovima bio kritički nastrojen prema određenim delovima Darwinove teorije. U svakom slučaju, činjenica je da je Racel posmatrao ljude, nacije i celokupno čovečanstvo u svetlu evolutivnih zakona.¹¹ Najznačajnije knjige u kojima objašnjava svoj fizičkogeografski determinizam i darvinizam su *Antropogeografija ili osnova primene geografije u istoriji* (1882. i 1891), *Etnologija* (1885), *Politička geografija* (1897) i druge.

Najbitniji pojam u Racelovom razumevanju (geo)politike predstavlja prostor. Racel je bio ubeđen da je svakom živom organizmu potrebna određena količina teritorije odakle crpi sredstva za održavanje.¹² On je prostor video pre svega kroz jedinstvo sa životom, tj. kao „životni prostor“ (*Lebensraum*)¹³, i ono je kod njega manje-više sinonim za čovekovo „biološko stanište“.¹⁴ *Lebensraum* je geografska površina koja je neophodna da podrži vrstu u njenoj trenutnoj veličini i načinu postojanja. Samim tim, svako povećanje ili smanjenje populacije će nužno promeniti teritorijalne potrebe te populacije, jer život ne može da se odvoji od njegovih prostornih zahteva. Funkcija tog životnog prostora je da obezbedi hranu, stanište i razmnožavanje i otuda je iskonski poriv (nagon) svakog živog organizma (čoveka, naroda, država) da zauzima prostor i da se, shodno tome, rastući bori za veći prostor i širi u nove prostore.¹⁵ Kada se organski život prvi put počeo razvijati na zemlji „brzo je uspeo da se proširi i preuzme teritoriju zemljine površine, ali kad je dostigao njene granice tok se vratio unatrag, i od tog trenutka, preko cele zemlje, život se sa životom neprestano bori za prostor“.¹⁶ Na osnovu ovakvog socijaldarvinističkog načina razmišljanja Racel identifikuje „borbu za opstanak“ (*Kampf ums Dasein*) kao „borbu za prostor“

¹⁰ Milimir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, Beograd, 2016, str. 143.

¹¹ Friedrich Ratzel, *Sein und Werden der organischen Welt*, Gebhardt und Reisland, Leipzig, 1869, pp. 478–482; Friedrich Ratzel, *Die Erde und das Leben: Eine vergleichende Erdkunde*, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1901–1902, p. 554; Alexandros Stogiannos, *The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel*, Springer, Cham, 2017, p. 125.

¹² John A. Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal, *A Companion to Political Geography*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2003, p. 16.

¹³ Milimir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, str. 144.

¹⁴ Christian Abrahamsson, “On the Genealogy of Lebensraum”, *Geographica Helvetica*, Vol. 68, 2013, p. 37.

¹⁵ Milimir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, str. 144.

¹⁶ John A. Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal, *A Companion to Political Geography*, op. cit., p. 17.

(*Kampf um Raum*). Borba za prostor je jednaka borbi za opstanak i za Racela ona važi i u prirodi i u međunarodnim odnosima.

Pored toga što je za Racela država osnovni predmet proučavanja političke geografije, ovaj autor smatra da ona funkcioniše isključivo u skladu sa biološkim zakonima. U jednom od svojih članaka iz 1886. godine on izlaže neke osnovne postulate državne ekspanzije, gde pokazuje da se ponašanje države temelji na večnim i univerzalnim zakonitostima. Na tragu Herberta Spensera i Oskara Hertviga (*Oscar Hertwig*), Racel razvija koncept države kao jednog vida združenog organizma.¹⁷ Država, kao i svi organizmi, prolazi kroz faze životnog razvoja (ciklusa) – mladost, zrelost i starost.¹⁸ Nedostatak prostora i negiranje „prirodnog prava“ na teritorijalni rast i razvoj dovodi državu u opasnost od samog nestanka, odnosno do njene smrti. Stoga je pravilna politika tzv. realpolitika (*realpolitik*) koja se temelji na principima širenja političkog prostora, bilo kolonizacijom bilo ratom. Pošto je država živi organizam nije je moguće uvek očuvati u postojećim granicama i taj teritorijalni imperativ postoji kod svake države u većoj ili manjoj meri. Kako su države kroz istoriju postajale sve veće raspoloživa teritorija postajala je sve ograničenija, što je dovelo do toga da su one bile primorane da se sve otvorenije i agresivnije takmiče jedna sa drugom za teritorijalnu prednost. Racel nije verovao u stalnost postojećih granica jer je smatrao da je svaki narod „živo telo“ u stalnom unutrašnjem kretanju, tj. u „prelivanju“ i širenju teritorija pod svojom kontrolom.¹⁹ Sledstveno tome, širenje jednog naroda je nailazilo na otpor susednih naroda, što se moglo uzeti kao povod za ratove koji su se vodili tokom cele istorije čovečanstva.²⁰ Jasno se i ovde vidi njegov socijalni darvinizam jer jači narod prodire i zauzima teritoriju, tj. prostor drugog naroda, a sa gubitkom tog prostora slabiji narod je osuđen na izumiranje.

U međunarodnim odnosima krajnji izraz te i takve borbe za prostor bilo je imperijalističko nadmetanje sa kraja 19. i početka 20. veka. Države koje imaju veliku teritoriju poput SAD, Rusije i Kine predodređene su da postanu velike sile, a da bi Nemačka obezbedila svoje mesto među tim silama ona se mora pridružiti trci za Lebensraum. Nemački Drugi rajh (1871–1918) je kod Racela posmatran kao biološki entitet (organizam) koji je, kao i svaki drugi organizam, imao određeni skup životnih potreba, a glavna potreba je upravo bila teritorija. Nemačka država je dodatni prostor morala potražiti spolja i na taj način je ušla u direktnu borbu sa ostalim evropskim silama koje su

¹⁷ Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, R. Oldenbourg, München/Leipzig, 1897, p. 8.

¹⁸ Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, str. 146.

¹⁹ Filip Kovačević, *Teoretičari klasične geopolitike*, Centar za građansko obrazovanje (CGO), Podgorica, 2014, str. 32.

²⁰ *Isto*.

takođe teritorijalnu prednost potražile u neevropskom kolonijalnom području. Stoga je Ratzel, kao i mnogi teoretičari tog vremena, video prekomorske kolonijalne akvizicije kao jedino preostalo sredstvo kojim se evropske države mogu teritorijalno proširiti.²¹

Treba napomenuti da ideja *Lebensraum*a ne mora biti posmatrana samo u kontekstu nemačkog ekspanzionizma. Naime, teorija rata o *Lebensraum*u jednostavno kaže da ako pritisak velikog broja stanovništva u nekoj zemlji postanu izuzetno visoki vlast će se neminovno suočiti sa političkim i ekonomskim problemima, odnosno prirodno će se stvoriti potražnja za različitim vrstama resursa, uključujući zemljište, vodu, energiju, hranu itd. Politički lideri će samim tim pokušati da odgovore na ove pritiske širenjem svoje nacionalne teritorije na štetu suseda.²²

RUDOLF KJELLEN

Kao što je već rečeno, Rudolf Kjelen se smatra rodonačelnikom geopolitike jer je upravo on 1899. godine skovao termin geopolitika. I u njegovim razmišljanjima o politici jasno se oseća prisustvo socijalnog darvinizma, počevši od toga što definiše geopolitiku kao nauku o državi kao geografskom organizmu otelotvorenom u prostoru. Duboko povezan sa nemačkom kulturnom tradicijom, opirao se i trajno diskreditovao političke ideje liberalizma. Naročit uticaj na njega imao je biologizam Fridriha Ratzela i zato je i za njega država predmet biologističkih proučavanja.²³ U svojoj teoriji Kjelen se prvobitno poziva na naturalistički nastrojene antičke filozofe, poput Platona, koji je takođe državu video u ljudskom obliku. Ovaj autor u knjizi *Država kao životni oblik* (1916) dolazi do zaključka da su postojeća naučna istraživanja o državi površna i nepotpuna.²⁴ Kjelen je, naime, smatrao da nauka o politici državu mora tretirati kao živi organizam koji deluje u odnosu na druge države kao organizme. Kao što ćemo videti, tlo, prema ovom autoru, nije samo obična podloga na kojoj se nalazi država, već je to sama njena suština, deo državnog organizma

²¹ Friedrich Ratzel, Politisch-geographische Rückblicke, *Geographische Zeitschrift*, Vol. 4, 1898, pp. 268–274; Friedrich Ratzel, Anthropogeographie (Vol. 2), J. Engelhorn, Stuttgart, 1899, p. 191; Friedrich Ratzel, *Politische Geographie, oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, Oldenbourg, Munich/Berlin, 1923, pp. 106–107; John A. Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal, *A Companion to Political Geography*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2003, p. 18.

²² Greg Cashman, *What Causes War?: An Introduction to Theories of International Conflict*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2014, p. 195.

²³ Milimir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, str. 158.

²⁴ Rudolf Kjelen, *Država kao životni oblik*, I. Đ. Đurđević, Beograd, 1923, str. 8–9.

sa kojim je vezana mnogobrojnim vezama.²⁵ Pored posmatranja države kao organizma, njegov socijalni darvinizam se najbolje prepoznaje u borbi za prostor (teritoriju) kao formi borbe za opstanak.

Kao i kod drugih teoretičara klasične geopolitike, važnost teritorije (prostora) je za Kjelena od ogromnog značaja. Teritorija je organski deo državnog bića iz kojeg ona crpi moć i bez teritorije država ne može da postoji jer države „venu i umiru” gubitkom teritorije.²⁶ Teritorija je telesni deo organizma države i samim tim pojedini delovi državnog prostora (tela/organizma) nemaju istu (geo)političku vrednost. Postojanje određenih vitalnih delova države, poput glavnih gradova i delova bogatih resursima, od krucijalnog su značaja za njen opstanak, što se najbolje pokazuje u ratnim okolnostima. Za njega, ništa bolje ne dokazuje važnost teritorije za savremene države od činjenice da one lakše podnose gubitak ljudstva, nego teritorije. „Za državu, zemlja je uvek važnija od samog naroda”, navodi Kjelen.²⁷

Država kao organizam ima svoj život i dobar deo svoje moći ona troši u borbi za opstanak.²⁸ Borba za prostor je pokretač istorije i Kjelen je ocenjuje kao prirodnu potrebu radi samoodržanja, tj. opstanka. Prema njegovim rečima: „Jakim državama, koje zauzimaju određeni prostor, upravlja kategorički politički imperativ ka proširenju teritorije, putem kolonizacije, aneksijom ili osvajanjem”.²⁹ On smatra da je stvaranje velikih država prirodan istorijski tok na šta ih ne pokreće „surovi osvajački nagon, nego prirodni, nužni porast zbog samoodržanja”.³⁰ Nacije se takođe ponašaju kao živi, biološki organizmi i svaka zdrava nacija kao primarni cilj ima samoodržanje. Nacije su u suštini prirodna bića, koje u istorijskom smislu ne žele istinu i pravdu, već „sebe i svoje”.³¹ Smrt države stoga ne nastupa samo njenim zauzimanjem od strane neke druge države ili dezintegracijom, već i drastičnim opadanjem tzv. nacionalnog osećanja.

Kjelen je, kao i Racel, analizirao tadašnju globalnu kompeticiju među većim i manjim silama i ukazao na potrebu da se manje sile, poput Nemačke, prvo moraju zalagati za autarhičnost, a potom za ekspanziju u velikom obimu

²⁵ Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, str. 160.

²⁶ *Isto*.

²⁷ Christian Abrahamsson, „On the Genealogy of Lebensraum”, *Geographica Helvetica*, Vol. 68, 2013, p. 41.

²⁸ Rudolf Kjelen, *Država kao životni oblik*, I, nav. delo, str. 32.

²⁹ Christian Abrahamsson, „On the Genealogy of Lebensraum”, *Geographica Helvetica*, Vol. 68, 2013, p. 40.

³⁰ Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, nav. delo, str. 163.

³¹ Rudolf Kjelen, *Država kao životni oblik*, I, nav. delo, str. 94.

(Lebensraum) ako žele opstati u surovom darvinističkom svetu.³² Dok je za Racela uvećanje fizičke veličine države posledica snažne nacionalne životne snage, za Rudolfa Kjelena ekspanzija je logičan ishod neizbežne borbe za moć među državama.³³

KARL HAUSHOFER

Za suštinsko razumevanje socijalnog darvinizma i ideja proisteklih iz te teorije od velikog značaja je nemačka škola geopolitike koja je *de facto* otvoreno primenila te ideje u političke svrhe. Nemačka geopolitička misao je proistekla iz njihove tradicionalne i izuzetno razvijene antropogeografske škole zasnovana na fizičko-geografskom determinizmu. Iako nesumnjivo izvedena iz evolucione biologije, nemačka geopolitika ima starije korene nego što se na prvi pogled čini. Na primer, nemački filozofi idealizma iz ranog 19. veka, poput Hegela (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) i Fichtea (*Johann Gottlieb Fichte*), takođe su državu smatrali bićem ili entitetom sa sopstvenim životom.³⁴ Nemački geopolitički pravac je zato veoma brzo prihvatio Darwinovu teoriju i od samog starta bio snažno vezan za Racelovu i Kjelenovu geopolitičku i organicističku misao.

Zadatak nemačke akademske geopolitike između dva svetska rata bio je da novim generacijama usade superiorna nacionalna osećanja, veru u nemačku državu i odgovornost prema njoj, kao i svest o simbiozi naroda i prostora nove nemačke države-organizma. Time se opravdavala nemačka ekonomska, politička i vojna supremacija i naročito pravo na teritorijalnu ekspanziju kao apsolutni uslov opstanka i razvoja. Rasizam u formi krvi i tla, istican u krilatici *Blut und Boden*, često nalazimo upravo kod ovog pravca geopolitike. Nemački teoretičari geopolitike imali su za cilj da izvrše regeneraciju nemačke države na osnovu geopolitike i time pripreme plan za realizaciju nemačke dominacije.³⁵ Kao primenjena politička geografija ona je pružala praktična rešenja na koja treba da se osloni državna politika radi organizacije i proširenja vlasti u prostoru. Rodonačelnik ovakve „praktične“ geopolitike bio je Karl Haushofer (*Karl Haushofer*) kao verovatno najpoznatiji nemački teoretičar geopolitike i osoba koja je imala neposredan uticaj na izgradnju nacističkog geopolitičkog projekta. Haushofer je zaista objavio mnoštvo radova tokom svoje karijere i ti

³² Holger H. Herwig, *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer "Educated" Hitler and Hess*, Rowman & Littlefield, London, 2016, p. 120.

³³ John Agnew, *Making Political Geography*, Arnold, London, 2002, p. 77.

³⁴ John Agnew, *Geopolitics: Re-visioning World Politics*, Routledge, New York, 2003, p. 97.

³⁵ *Politička enciklopedija*, nav. delo, str. 295.

radovi u svojoj suštini nose u sebi jasnu crtu socijalnog darvinizma. Ovaj autor je svojim naučnim angažmanom na neki način ovekovečio Racelovu koncepciju geopolitike na međunarodne odnose.³⁶

Geopolitika je, za Haushofera, nauka zasnovana na proučavanju prirodnih pojava i zakona prirode i njene metode su, od samog njenog nastanka, metode evolucione biologije i prirodnih nauka. Geopolitika je, prema njemu, proučavala države kao organizme i neminovnu kompeticiju državnih organizama za životni prostor. Haushoferov boravak u službi vojnog atašea u Imperijalnom Japanu naučio ga je toj „praktičnoj upotrebi” socijalnog darvinizma.³⁷ Tamo je prvobitno primetio da je rat neophodan imperativ koji pokreće evoluciju i obnavlja slaba i opadajuća društva. Jedina nada za opstanak Nemačke bila je kroz ekspanziju, bilo da je to ekspanzija u pogranične oblasti ili preko okeana, baš kao što je to učinio Japan u dva navrata između 1894–1895. i 1904–1905. godine. Svaka evropska teritorijalna država ima status organizma sa sopstvenim „potrebama” i „zahtevima” i međunarodni odnosi su, prema njegovom razumevanju, samo odraz borbe za opstanak. Sudbina nacije uvek ima preimućstvo nad sudbinom pojedinca i da bi Nemačka država preživela mora osigurati svoj *Lebensraum*. To za njega nije imperijalizam, već pravo na postojanje i navodi kako su Aleksandar Veliki, Cezar, Mlečani, samuraji i englesko plemstvo pravilno shvatili da je ključ za opstanak upravo „volja za Lebensraumom”.³⁸

Iako Karl Haushofer dugo nosi stigmu jednog od ideologa nacističke partije i njenog rukovodstva, pre svega zbog povezanosti sa Rudolfom Hesom (*Rudolf Hess*), postoje indicije koje govore da je on bio kritički nastrojen prema Hitlerovoj politici i njegovoj ideologiji. Vidljive su određene razlike između nemačke geopolitike Karla Haushofera i onoga što je zastupao Adolf Hitler. Na primer, u Haushoferovoj i Racelovoj teoriji, teritorija je ta, a ne rasa, koja određuje sudbinu nacije, dok je kod Hitlera rasa važnija od same teritorije. Takođe, rasisti veruju da je sudbina unutrašnja i biološka, a ne spoljna i određena okolinom.³⁹

Bez obzira na to, ove razlike ne bi trebalo da umanje osnovu koju je Haushofer dao Hitleru i nacističkom režimu pre i posle dolaska na vlast 1933. godine. Iako nikad nije postao član Nacističke partije, Haushofer jeste promovisao nacističku ideologiju u knjizi *Nacionalsocijalistička misao u svetskoj*

³⁶ Interesantan podatak je da je ovaj kontroverzni naučnik svoju doktorsku disertaciju posvetio upravo Fridrihu Racelu.

³⁷ Holger H. Herwig, *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer 'Educated' Hitler and Hess*, Rowman & Littlefield, London, 2016, p. 37.

³⁸ *Ibid.*, p. 114.

³⁹ O Tuathail Gearoid, Dalby Simon, Routledge Paul [urs.], *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007, str. 40.

politici.⁴⁰ Takođe, u knjizi o granicama Haushofer je naglašavao Racelovu organsku teoriju države i koristio je kao argument za polemiku protiv Ugovora iz Versaja.⁴¹ Nakon 1945. godine on je pokušao da odbrani svoje ideje i nemačku geopolitiku pokazujući sličnosti sa teorijskom i akademskom postavkom američke geopolitike između dva rata i tokom Drugog svetskog rata. Sa druge strane, insistirao je do samog kraja na tome da su nacisti zloupotrebili geopolitiku kao nauku zarad sopstvenih političkih ciljeva.

HALFORD MAKINDER

Pre nego što se budemo dotakli uticaja socijalnog darvinizma kod Halforda Makindera (*Halford John Mackinder*), treba ukratko istaći dve stvari po kojima je ovaj engleski teoretičar geopolitike poznat. Prvo, kao najvažniju zakonitost, odnosno obrazac ponašanja koji je pronašao u svom dubokom proučavanju svetske istorije, od prvih civilizacija pa sve do početka 20. veka, Makinder ističe sukobljavanje između pomorskih i kopnenih sila.⁴² Drugo zbog čega nam je Makinder značajan jeste njegova poznata teza o večitoj važnosti Evroazije (*Heartland*) za svetsku dominaciju, sažete u nekoliko njegovih rečenica: „Ko vlada Istočnom Evropom upravlja srcem kopna. Ko vlada srcem kopna upravlja svetskim ostrvom. Ko vlada svetskim ostrvom upravlja svetom”.⁴³

Makinder je, kao i drugi teoretičari klasične geopolitike, bio strastveni čitalac Fridriha Racela i delio je njegovu organsku koncepciju države.⁴⁴ Važno je prikazati kakav je bio kontekst u kojem je ovaj teoretičar geopolitike pisao i stvarao. Pre svega, status teorije evolucije u okviru društvenih nauka u Engleskoj u to vreme, naročito na Oksfordu, bio je suštinski socijal-darvinističkog karaktera i počivao je na pretpostavci o rasnoj nejednakosti na kojoj se zasnivala Britanska imperija.⁴⁵ Za Makindera je od posebnog značaja bio britanski naturalista i darvinista Henri Mosli (*Henry Nottidge Moseley*), koji je

⁴⁰ O Tuathail Gearoid, Dalby Simon, Routledge Paul [urs.], *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007, str. 40.

⁴¹ *Isto*.

⁴² Večiti sukob između tzv. telurokratskih i talasokratskih sila.

⁴³ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Henry Holt and Company, New York, 1919, p. 186.

⁴⁴ Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 4.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 42.

isticao ulogu geografske distribucije u Darwinovoj revoluciji.⁴⁶ Makinder se u svom proučavanju oslanjao na ideje Čarlsa Darvina iz dva razloga. Prvi razlog je kako bi razvio sopstveni pogled na geografiju, dok je drugi bio njegovo istraživačko interesovanje rasnog elementa u jednom društvu. Kada govorimo o Makinderu i njegovom socijalnom darvinizmu ispitaćemo pre svega taj rasni aspekt u njegovom istraživanju. On je u knjizi *Britanija i britanska mora* (1902) najviše pisao o ovoj temi.

Makinder je prostor video kao životnu sredinu koja tokom dugog vremenskog perioda stvara obrazac za nastanak različitih vrsta ljudskih društava, odnosno rasa i rasnih nacija.⁴⁷ Prema njegovoj biološkoj viziji, iskustvo životne sredine je oličeno kroz krv, noseći u sebi nacionalni i rasni karakter. Tokom istorije su postojale dobre i loše životne sredine u smislu da su ove dobre proizvodile „moralno” bolje rase od ovih drugih. On je hijerarhijski klasifikovao rase koje putem naslednih karakteristika usvajaju određene načine življenja. Za njega su rase superiorne ili inferiorne i one su uključene u borbu za teritoriju do samog izumiranja. Makinder je stoga celu istoriju doživljavao kao borbu između rasa i rasnih nacija i izbor koji one imaju su kompeticija, istrebljenje ili, u najmanju ruku, potpuna marginalizacija.

Rasa je bila ključna u Makinderovom promišljanju Britanskog carstva i bio je ubeđen da je Britanskom carstvu neophodno da sačuva britanski narod, odnosno anglosaksonsku rasu, u globalnoj borbi za prostor i moć. On je jasno spominjao tu vezu krvi i tla jer je verovao da je engleska ravnica prirodni region koji su Englezi dugo nastanjivali i gde su se malo mešali sa drugima. Na taj način je stvorena jedinstvena biološka zajednica i gde „unutar ove prirodne oblasti imamo englesku krv, jednu tečnost, istu kroz vekove”.⁴⁸ U tom smislu, Makinderova želja je bila da potvrdi posebnost i superiornost Engleza. On podvlači da je „engleska rasa, engleska krv vredna jer nosi određeni karakter”.⁴⁹ Prema njegovim rečima, zaštita ove engleske posebnosti zahteva društvenu reformu kod kuće, imperijalizam spolja i rasnu higijenu svuda.⁵⁰ Britanska imperija se, prema njemu, sastoji od dominiona britanskih naselja

⁴⁶ Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 41.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 68.

⁴⁸ Halford J. Mackinder, “The Human Habitat”, *Scottish Geographical Magazine*, Vol. 47, Issue 6, 1931, p. 326; James Duncan, Nuala C. Johnson, Richard H. Schein, *A Companion to Cultural Geography*, Wiley, Hoboken, 2008, p. 195.

⁴⁹ Halford J. Mackinder, “The English Tradition and the Empire: Some Thoughts on Lord Milner’s Credo and the Imperial Committees”, *United Empire*, Vol. 16, 1925, p. 726.

⁵⁰ Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 75.

i drugih mesta na kojima je „imperijalna rasa nastanjena, a koju zauzimaju veliki narodi strane krvi”.⁵¹ Raspored kopna, mora i prirodnih resursa stvorio je stratešku postavku za neizbežnu borbu među ovim diferenciranim rasama.

U knjizi *Britanija i Britanska mora* Makinder takođe tvrdi kako je „najvažnija činjenica savremene političke geografije raspon crvenih tačaka britanske dominacije na mapi sveta i položaj neprijateljskih granica”.⁵² To je, prema njegovom viđenju, kartografski izraz borbe za opstanak s početka 20. veka. Pretnja u formi ekspanzije, koja dolazi od država kontinentalne Evrope, za Makindera je bila konceptualizovana u biološkom smislu – a to je pretnja samom opstanku. U tom smislu, Makinderov darvinizam je jasan i eksplicitan u sledećoj rečenici: „Priroda je nemilosrdna i moramo izgraditi silu koja je u stanju da se izjednači sa drugim silama ili ćemo stupiti u rang država koje počivaju na patnji”.⁵³ On je smatrao da „državnici i diplomate uspevaju ili propadaju u onoj meri koliko prepoznaju neodoljivu moć ovih sila”.⁵⁴ Još jedan jasan socijaldarvinistički momenat pronalazimo u njegovom shvatanju ekonomije. Naime, kapitalizam i privatno vlasništvo su analogni prirodi jer se opravdava konkurencija i ograničenje rasta i razvoja nepodobnih.⁵⁵

Na kraju, interesantno je uočiti očigledne paralele između Herberta Spensera i Halforda Makindera. Spenser je bio jedan od onih koji je smatrao da je geografski element presudan kada se rasuđuje o evoluciji. Za Spensera, vremenska dimenzija je isticala nastanak i nestanak različitih organizama prilikom promena životne sredine, dok je raspodela u prostoru odgovorna za to da se organizmi takmiče sa drugim organizmima za resurse sa namerom proširenja u što više odgovarajućih staništa koliko je to moguće. Makinder na ovom tragu predlaže termin „geografska selekcija” za procese koji su analogni „prirodnoj selekciji”.⁵⁶ Drugim rečima, Makinder od Spensera pozajmljuje vremenski koncept u formi istorije, prostorni koncept u formi životne sredine i koncept organizma u formi rase, koje onda zajedno primenjuje na sopstveno viđenje međunarodnih odnosa.⁵⁷

⁵¹ Halford J. Mackinder, “Man-Power as a Measure of National and Imperial Strength”, *National and English Review*, Vol. 45, 1905, p. 137.

⁵² Halford J. Mackinder, *Britain and the British Seas*, William Heinemann, London, 1902, p. 343.

⁵³ Halford J. Mackinder, “Man-Power as a Measure of National and Imperial Strength”, *National and English Review*, 15 (1905), p. 143.

⁵⁴ Gerry Kearns, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, op. cit., p. 90.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 89.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 71.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 64.

ALFRED T. MAHAN

Alfred Tajer Mahan (*Alfred Thayer Mahan*) verovatno predstavlja najpoznatijeg američkog teoretičara geopolitike. On se smatra rodonačelnikom pomorske geostrategije i promoterom pomorske moći u međunarodnoj politici. Njegova naučna karijera je bila veoma uspešna, a bio je uspešan i kao pomorski oficir koji je imao komunikaciju sa nekoliko američkih predsednika. Njegova promišljanja o geopolitici su više usmerena na praktična pitanja i stavljena su u službu američkih nacionalnih interesa.

I za ovog teoretičara klasične geopolitike možemo reći da je u određenim stavovima bio socijalni darvinista.⁵⁸ Iako je njegovo kapitalno delo *Uticao pomorske moći na istoriju 1660–1783* jedan sveobuhvatni prikaz važnosti pomorske moći u međunarodnoj politici, prva poglavlja daju nam konturu njegove političke filozofije. Naime, u Mahanovoj doktrini implicitno pronalazimo poznatu socijaldarvinističku ideju o tome kako se sve države, narodi i rase nalaze u konstantnoj borbi za opstanak gde samo najsposobniji i najagresivniji preživljavaju.⁵⁹ Takav stav Mahan ponavlja i u knjizi *Problem Azije*, gde napominje da je prvi zakon država (kao i čoveka) opstanak, odnosno samoodržanje.⁶⁰ Države se bore iznad svega za sopstveni opstanak jer su one u najvećoj meri sebične i samožive.⁶¹ Pošto svaka država pokušava da izvuče što je moguće više iz ograničenih resursa planete, to dovodi do toga da one neminovno budu „zaključane” u borbi sa drugim državama za elementarne stvari koje su neophodne za život. Ti prirodni zakoni selekcije u međunarodnoj politici rezultiraju u nejednakostima u broju stanovnika, bogatstvu i mogućnostima, što dovodi do ekonomskog nezadovoljstva i sukobljavanja. Svet se stoga zasniva na borbi i nepredvidljivosti, tj. svuda se nalazi borba i trka za život.⁶² Sledstveno tome, države su u međunarodnoj areni većito sukobljene i nalaze se uvek jedna nasuprot drugoj, dok je odnos među svetskim silama okarakterisan dubokim i zloslutnim stanjem nemira. Ulozi u ovoj borbi su izuzetno

⁵⁸ O Tuathail Gearoid, *Critical Geopolitics*, Routledge, London, 2005, p. 30.

⁵⁹ O Tuathail Gearoid, Dalby Simon, Routledge Paul [urs.], *Uvod u geopolitiku*, nav. delo, str. 36.

⁶⁰ Alfred Thayer Mahan, *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*, Transaction Publishers, New Jersey, 2003, p. 70.

⁶¹ Thomas F. X. Varacalli, “National Interest and Moral Responsibility in the Political Thought of Admiral Alfred Thayer Mahan”, *Naval War College Review*, Vol. 69, no. 2, 2016, p. 109.

⁶² Alfred Thayer Mahan, *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, Little, Brown and company, Boston, 1897, p. 18.

veliki i sposobnost države da se uspešno takmiči, prema Mahanu, od suštinske je važnosti.⁶³

Rat kod Mahana zato predstavlja jedan prirodan fenomen koji je usko povezan sa odnosom snaga na međunarodnoj sceni.⁶⁴ Jedino snažne države mogu uspešno da se održe u toj stalnoj borbi, a snaga se uvek meri u odnosu na vojnu snagu. Ono što u budućnosti čeka ljude nije iluzija o univerzalnoj harmoniji ili miru, već realnost stalne kompeticije i sukobljavanja među državama. Pokušaji da se eliminiše nasilje iz međunarodnih odnosa nisu nikada bili plodotvorni jer čovekova sebičnost dovodi do trajnog sukoba. Iako je smatrao da je darvinizam koristan u karakterizaciji međunarodnih okolnosti, Alfred Mahan taj pojam nije koristio da zagovara neki vid imperijalizma. Ovaj teoretičar je suštinski strahovao i upozoravao da bi Sjedinjene Države mogle biti uvučene u pomenutu kompeticiju sa evropskim državama za osvajanje prekomorskih teritorija. On je na neki način bio zastupnik svojevrsnog saveza kapitalizma i vojne ekspanzije u cilju državnog prosperiteta i akumulacije moći, sagledavajući međunarodne odnose u osnovi kao darvinističku borbu za prednost i opstanak, u kojoj je ključni element bila sila, bilo direktno, ratom, ili indirektno, ekonomskom konkurencijom.⁶⁵

ZAKLJUČAK

Iako je možda preterano reći da geopolitika ne bi postojala da nije bilo Čarlsa Darvina i njegovih pristalica, neosporna je činjenica da je talas takvih ideja igrao značajnu ulogu kod onih koji se danas obeležavaju kao rodonačelnici ove discipline. Kao što smo na samom početku naveli, ideja države kao organizma nije nova i koren vuče iz antičke grčke filozofije koja je analognim rezonovanjem naglašavala biološku karakteristiku države, odnosno posmatranje države kao da je osoba ili biološka jedinka određene vrste.⁶⁶ Nemačka geopolitička tradicija je koristila organsku metaforu u odnosu na državu, legitimišući na taj način njen rast i širenje kao nešto „prirodno” i samim tim

⁶³ Charles D. Tarlton, “The Styles of American International Thought: Mahan, Bryan, and Lippmann”, *World Politics*, Vol. 17, no. 4, 1965, p. 587.

⁶⁴ Alfred Thayer Mahan, *The Interest of America in International Conditions*, Sampson Low, Marston & Co, London, 1910, p. 89.

⁶⁵ Jonathan R. Dull, “Mahan, Sea Power, and the War for American Independence”, *The International History Review*, Vol. 10, no. 1, 1988, pp. 59–60.

⁶⁶ John Agnew, *Geopolitics: Re-visioning World Politics*, Routledge, New York, 2003, p. 68.

neizbežno. Nemački predstavnici geopolitike su daleko istaknutije koristili ovu metaforu od svojih kolega u Velikoj Britaniji (Makinder) i SAD (Mahan).⁶⁷

Nesumnjivo važan događaj koji je do izvesne mere oblikovao nemačku geografsku misao tokom druge polovine 19. veka upravo je bilo objavljivanje knjige Čarlsa Darvina *Poreklo vrsta*.⁶⁸ Treba skrenuti pažnju na jedan bitan uslov koji je doveo do nemačkog brzog i lakog prihvatanja Darwinove teorije i integraciju iste u nemačku geografsku i geopolitičku misao. Naime, prodor Darwinove teorije u Nemačkoj se mora shvatiti u odnosu na kolonijalni projekat Drugog rajha, tj. verovanje njene elite da je ona zaostala u kolonijalnoj trci. Taj kolonijalni projekat je zamišljen kao odgovor na ekonomske i demografske izazove sa kojima se Nemačka suočavala i naglasak pojedinih Darwinovih otkrića poslužio je kao naučno objašnjenje za potrebu kolonijalne ekspanzije. Sa druge strane, kontekst međunarodne politike s kraja 19. i početka 20. veka i sve veća napetost država Evrope koje se spremaju za borbu postajala je sve očiglednija. Divergentni interesi nacionalnih država koje se nalaze u svojevrsnoj areni i gde određena dobit jedne države znači ništa drugo nego gubitak druge države, prirodno je pogodovala promociji socijalnog darvinizma u evropskim naučnim, ali i političkim krugovima. Takva klima je navela socijalne darviniste da državu identifikuju kao antropološku jedinicu koja je ekvivalentna prirodnom organizmu, dok je međunarodna politika prikazana kao džungla konkurentskih državnih organizama koji se bore za goli opstanak.⁶⁹ Iz tih razloga se za Prvi svetski rat (1914–1918) naročito govorilo da je imao socijaldarvinističku pozadinu.⁷⁰

Fridrih Racel je bio jedan od prvih koji je u savremene okvire preneo jedno takvo naturalističko posmatranje države i politike. Politika je za njega, kao i sam život, u neprestanom kretanju, izazvana spoljašnjim stimulacijama, dok je porast broja stanovništva jasan indikator jedne zdrave i vitalne nacije-države koja mora da se širi. Ekspanzija je za Racela uvek povezana sa rastom populacije i tzv. metaboličkim potrebama – kao i kod samih organizama. Koncept kontinuiranog širenja bio je za njega veoma važan prilikom formiranja velikih sila i pored toga što time nipodaštava postojanje malih država, naglašavajući da one predstavljaju devijantni izuzetak od pravila rasta država. Male države se prihvataju samo kao trenutna realnost odnosa političke moći u

⁶⁷ Stefano Guzzini, *The Return of Geopolitics in Europe?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, p. 22.

⁶⁸ Interesantan podatak jeste da je ova knjiga u nemačkom prevodu objavljena 1860. godine, samo nekoliko meseci nakon što je originalna knjiga objavljena.

⁶⁹ Mark Bassin, "Imperialism and the Nation State in Friedrich Ratzel's Political Geography", *Progress in Human Geography*, Vol. 11, no. 4, 1987, p. 476.

⁷⁰ John Keiger, "Thinking The Causes of World War I", *Horizons*, Issue 1, 2014, pp. 57–58.

Evropi, ali ukoliko se taj odnos promeni u korist Nemačke one će kao suvereni politički entiteti biti prirodno eliminisani.⁷¹ U tom smislu, od kraja 19. do sredine 20. veka, primetan je kontinuitet gotovo identičnog načina razmišljanja kod nemačkih teoretičara geopolitike. Karl Haushofer i njegovi prethodnici su delili nekoliko ključnih zajedničkih principa. Prvo, države su posmatrali kao glavne subjekte međunarodnih odnosa i prikazivali ih kao „žive organizme” sa „biološkim potrebama”.⁷² Bili su ekstremni nacionalisti, kolonijalisti i imperijalisti. Svet je za njih bio podeljen između velikih imperijalnih sila i kolonizovanih teritorija (današnji tzv. Globalni jug) na koje su te sile projektovale svoju moć. Verovali su u rase i rasna svojstva i videli su jedan anarhični svet kome je bila potrebna obnova u smislu reda i stabilnosti.

Engleski pravac geopolitike je takođe bio pod izuzetnim uticajem lekcija iz evolucione biologije. S obzirom na to koliko je teorija evolucije u to vreme bila isprepletena sa imperijalnom ideologijom, antiimperijalistički argumenti su se morali boriti ne samo sa dominantnim pogledima na Britansko carstvo, već i sa preovladavajućim diskursom razumevanja samoga života. Halford Makinder je, sledeći takav trend, Darwinovu teoriju shvatio kao neminovnost neprekidne borbe, pritom koristeći vojno i strateško razumevanje prostora kako bi proizveo sopstvenu geopolitičku misao koja bi služila procvatu Britanskog carstva. Kada je govorio o svetskim silama, Makinder ih je opisivao kao „svetske organizme” koje se neprestano bore za svoje mesto u globalnoj preraspodeli moći.⁷³ Pitanje rase je, kao što smo pokazali, naročito zastupljeno kod ovog teoretičara klasične geopolitike. On se i u svom najpoznatijem članku *Geografski stožer istorije* iz 1904. godine na naučnoj osnovi poziva na engleskog istoričara i političara Edvarda Frimana (*Edward Augustus Freeman*), koji je bio otvoreni rasista.⁷⁴

Što se tiče današnje uloge socijalnog darvinizma u geopolitici ono je na neki način gotovo u potpunosti marginalizovano pod uticajem savremenih analiza iz ove oblasti. Socijalni darvinizam u geopolitici se uzima kao stvar prošlosti i kao teorija nema bitno mesto u ključnim geopolitičkim publikacijama. Ideja o državama kao živim organizmima je nakon Drugog svetskog rata postala sve manje izražena i već je neoklasična geopolitika, koja je nastala tokom Hladnog rata, odbacila organsko shvatanje države i geografski determinizam. Sa druge strane, određeni postulati socijalnog darvinizma kao da će

⁷¹ Takva politika je našla svoje uporište tridesetak godina nakon Racelove smrti kada su nacisti došli na vlast i započeli realizaciju ideja o nasilnoj asimilaciji malih država u jednu veliku.

⁷² Holger H. Herwig, *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer 'Educated' Hitler and Hess*, op. cit., p. 97.

⁷³ O Tuathail Gearoid, *Critical Geopolitics*, op. cit., p. 71.

⁷⁴ Friman je, recimo, Afro-Amerikance okarakterisao kao „velike crne majmune”.

imati većitu primenu zbog same prirode međunarodnih odnosa. Borba za opstanak država na međunarodnoj sceni je jedna od njih, dok smo isto tako svedoci koliko je rasno pitanje i dalje aktuelno u političkom diskursu. U svakom slučaju, svako ko se ozbiljnije bude bavio ranim počecima geopolitike neće moći ignorisati činjenicu da je socijalni darvinizam činio njen sastavni deo.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Agnew, A. John, Mitchell Katharyne and Toal Gerard, *A Companion to Political Geography*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2003.
- [2] Agnew, John, *Making Political Geography*, Arnold, London, 2002.
- [3] Agnew, John, *Geopolitics: Re-visioning World Politics*, Routledge, New York, 2003.
- [4] Abrahamsson, Christian, "On the Genealogy of Lebensraum", *Geographica Helvetica*, Vol. 68, 2013, pp. 37–44.
- [5] Bassin, Mark, "Imperialism and the Nation State in Friedrich Ratzel's Political Geography", *Progress in Human Geography*, Vol. 11, no. 4, 1987, pp. 473–495.
- [6] Cashman, Greg, *What Causes War?: An Introduction to Theories of International Conflict*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2014.
- [7] Duncan, James, Nuala C. Johnson and Richard H. Schein, *A Companion to Cultural Geography*, Wiley, Hoboken, 2008.
- [8] Dull, Jonathan R., "Mahan, Sea Power, and the War for American Independence", *The International History Review*, Vol. 10, no. 1, 1988, pp. 59–67.
- [9] Gearoid, Tuathail O., Simon Dalby and Paul Routledge [urs.], *Uvod u geopolitiku, Politička kultura*, Zagreb, 2007.
- [10] Gearoid, Tuathail O., *Critical Geopolitics*, Routledge, London, 2005.
- [11] Guzzini, Stefano, *The Return of Geopolitics in Europe?*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
- [12] Herwig, Holger H., *The Demon of Geopolitics: How Karl Haushofer "Educated" Hitler and Hess*, Rowman & Littlefield, London, 2016.
- [13] Haslam, Jonathan, *No Virtue Like Necessity: Realist Thought in International Relations since Machiavelli*, Yale University Press, New Haven and London, 2002.
- [14] Kovačević, Filip, *Teoretičari klasične geopolitike*, Centar za građansko obrazovanje (CGO), Podgorica, 2014.
- [15] Kjelen, Rudolf, *Država kao životni oblik*, I. Đ. Đurđević, Beograd, 1923.
- [16] Kearns, Gerry, *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- [17] Keiger, John, "Thinking The Causes of World War I", *Horizons*, Issue 1, 2014, pp. 52–63.

- [18] La Vergata, Antonello, "Darwinism and the Social Sciences, 1859–1914", *Rendiconti Lincei*, Vol. 20, 2009, pp. 333–343.
- [19] Mackinder, J. Halford, *Democratic Ideals and Reality*, Henry Holt and Company, New York, 1919.
- [20] Mackinder, J. Halford, "The Human Habitat", *Scottish Geographical Magazine*, Vol. 47, Issue 6, 1931, pp. 321–335.
- [21] Mackinder, J. Halford, *Britain and the British Seas*, William Heinemann, London, 1902.
- [22] Mackinder, J. Halford, "Man-Power as a Measure of National and Imperial Strength", *National and English Review*, Vol 45, 1905, pp. 136–145.
- [23] Mackinder, J. Halford, "The English Tradition and the Empire: Some Thoughts on Lord Milner's Credo and the Imperial Committees", *United Empire*, Vol. 16, 1925, p. 726.
- [24] Mahan, T. Alfred, *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, Little, Brown and company, Boston, 1897.
- [25] Mahan, T. Alfred, *The Interest of America in International Conditions*, Sampson Low, Marston & Co, London, 1910.
- [26] Mahan, T. Alfred, *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*, Transaction Publishers, New Jersey, 2003.
- [27] *Politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1975.
- [28] Ratzel, Friedrich, *Sein und Werden der organischen Welt*, Gebhardt und Reisland, Leipzig, 1869.
- [29] Ratzel, Friedrich, *Die Erde und das Leben: Eine vergleichende Erdkunde*, Bibliographisches Institut, Leipzig, 1901–1902.
- [30] Ratzel, Friedrich, *Politische Geographie*, R. Oldenbourg, München/Leipzig, 1897.
- [31] Ratzel, Friedrich, "Politisch-geographische Rückblicke", *Geographische Zeitschrift*, Vol. 4, 1898, pp. 268–274.
- [32] Ratzel, Friedrich, *Anthropogeographie (Vol. 2)*, J. Engelhorn, Stuttgart, 1899, p. 191.
- [33] Ratzel, Friedrich, *Politische Geographie, oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, Oldenbourg, Munich/Berlin, 1923.
- [34] Stepić, Milomir, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016.
- [35] Stogiannos, Alexandros, *The Genesis of Geopolitics and Friedrich Ratzel*, Springer, Cham, 2017.
- [36] Supek, Rudi, *Herbert Spenser i biologizam u sociologiji*, Matica hrvatska, Zagreb, 1965.
- [37] Tarlton, Charles D., "The Styles of American International Thought: Mahan, Bryan, and Lippmann", *World Politics*, Vol. 17, no. 4, 1965, pp. 584–614.
- [38] Varacalli, Thomas F. X., "National Interest and Moral Responsibility in the Political Thought of Admiral Alfred Thayer Mahan", *Naval War College Review*, Vol. 69, no. 2, 2016, pp. 108–127.

- [39] Wu, Zhengyu, "Classical Geopolitics, Realism and the Balance of Power Theory", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 41, no. 6, 2018, pp. 786–823.

Zoran Kovačević

SOCIAL DARWINISM IN THE THEORY OF CLASSICAL GEOPOLITICS

Abstract

In this paper we will show the presence and the influence of Social Darwinism in the works of the most influential thinkers of classical geopolitics. Biological analogies and metaphors have been regular vocabulary in the works of the founders of classical geopolitics from the very beginning. We will see how the ideas of Charles Darwin and his followers were gradually used for the emergence of geopolitics as a scientific discipline. This paper will focus in particular on how the theory of evolution was introduced into German geography, especially in the works of Friedrich Ratzel and his formulation of Lebensraum concept. The article will also reveal which authors in the field of classical geopolitics emphasized the "question of race" that caused serious political consequences in the 20th century.

Key words:

Social Darwinism, Geopolitics, Organic theory, Ratzel, Kjellén, Haushofer, Mackinder, Lebensraum.

Andrea Matijević*

Institut za političke studije – Beograd

Položaj institucije predsednika u sistemima sa neposredno izabranim predsednikom: Studije slučaja – Sjedinjene Američke Države i Brazil, Francuska i Srbija**

Apstrakt

Predmet istraživanja ovog rada ogleda se u vršenju uporedne analize država sa predsedničkim i polupredsedničkim sistemom iz ugla položaja institucije predsednika. U radu se pokušava odgovoriti na pitanje zašto postoje razlike u ovlašćenjima predsednika u državama odabranim za analizu, odnosno da li one nastaju kao rezultat normativnog okvira ili postoje i drugi faktori koje treba uključiti u analizu. Osnovna hipoteza autora je da se ovlašćenja data predsedniku razlikuju u teoriji i u praksi, odnosno da ovlašćenja nisu rigidno ustavima i zakonima definisana i zavise od konkretnog političkog konteksta. U cilju dokazivanja početne hipoteze, u radu će se koristiti studije slučaja i komparacija nalaza do kojih se došlo analizama tih slučajeva. Za potrebe analize položaja predsednika u predsedničkom sistemu poći će se od analize položaja predsednika u SAD i Brazilu. Za potrebe analize položaja predsednika u polupredsedničkom sistemu poći će se od analize položaja predsednika u Francuskoj i Srbiji. U radu se kao faktor političkog konteksta identifikuje pre svega odnos sa parlamentarnom većinom, ali i

* andrea.matijevic@ips.ac.rs

** Rad je nastao u okviru naučno-istraživačke delatnosti Instituta za političke studije koju finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

drugi elementi u zavisnosti od konkretne države u okviru koje se položaj institucije predsednika analizira (karakter partijskog sistema, faktori tradicije, izborni sistem...).

Ključne reči:

predsednik republike, političke institucije, predsednički sistem, polupredsednički sistem, Sjedinjene Američke Države, Brazil, Francuska, Srbija

UVOD

Pojam sistema sa neposredno izabranim predsednikom termin je kojim se nastoji identifikovati ključna zajednička tačka predsedničkog i polupredsedničkog sistema kao institucionalnih formi izvršne vlasti. Uopšte uzevši, postoje tri metode za podelu i kontrolu izvršne vlasti: pored dva već pomenuta modela, postoji i parlamentarni sistem. Iako se sva tri modela međusobno razlikuju po institucionalnim aranžmanima, determinisanje predsedničkog i polupredsedničkog sistema zajedničkim terminom opravdano je činjenicom da je, za razliku od parlamentarnog sistema gde se predsednik bira u parlamentu, predsednik u državama jednog od ova dva modela bira bilo direktno na izborima, bilo putem elektorskog koledža.¹

Šta se dešava nakon što predsednik bude izabran u predsedničkom ili polupredsedničkom sistemu, odnosno nakon što preuzme tu funkciju? Da li njegov položaj u okviru političkog sistema možemo u potpunosti sagledati samo analizom normativnog okvira ove institucije? Cilj ovog rada upravo je da pokaže da nije tako i da je položaj i uloga institucije predsednika u ovim sistemima promenljiva. Drugim rečima, autor ističe da analiza normativnog okvira nije dovoljna da bi se objasnio položaj predsednika u predsedničkom i polupredsedničkom sistemu. Ova teza nastoji se potvrditi kroz identifikaciju osnovnih faktora koji utiču na variranje predsedničkih ovlašćenja u praksi, kako u odnosu na ustave i zakone tako i kroz mandate različitih predsednika (pa čak i istih ličnosti u različitim mandatima) u okviru iste države. Tako se u radu analiziraju različiti institucionalni faktori, poput odnosa predsednika i parlamentarne većine, karakteristika partijskog i izbornog sistema, ali i drugi faktori političkog konteksta, poput tradicije, odnosno nasleđenih obrazaca (kako nasleđenih normi institucionalnog uređenja koje postaju deo

¹ Bez obzira na to da li se predsednik bira direktno na izborima, ili putem elektorskog koledža koji glasove građana pretvara u glasove elektora čiji zbir opredeljuje „pobednika”, u svakom slučaju je osnovna distinkcija u odnosu na parlamentarne sisteme činjenica da se predsednik ne bira u parlamentu, što je jedna od osnovnih odlika parlamentarnih sistema.

običajnog prava, tako i nasleđe političke kulture – autoritarnih tendencija, korupcije...).

Da bi se utvrdili faktori uticaja na položaj predsednika u ovim sistemima potrebno je analizirati kako normativne okvire tako i političku praksu. Stoga se rad bavi sumiranjem nalaza studija slučaja država predsedničkog i polupredsedničkog sistema – kako SAD i Francuske, kao stabilnih demokracija uređenih po pravilima ova dva sistema, tako i Brazila i Srbije. Metodološki posmatrano, ovaj rad zapravo podrazumeva analizu binarnih studija slučaja. U prvom „paru“ (SAD i Brazil), koji je izdvojen za potrebe analize položaja predsednika u predsedničkim sistemima, institucionalne razlike između država odabranih za analizu su manje nego što je to slučaj sa drugim parom (Francuska i Srbija), izdvojenim za potrebe analize položaja predsednika u polupredsedničkim sistemima.² Imajući u vidu cilj autora, koji podrazumeva dokazivanje da faktori političkog konteksta imaju veći značaj za objašnjenje položaja predsednika od normativno determinisanih institucionalnih razlika, komparativna analiza nalaza u slučajevima Francuske i Srbije daje važnije zaključke za ovaj rad. Institucionalne razlike zasnovane na ustavu i zakonima, a koje se tiču konkretno položaja predsednika, svakako postoje i u slučaju komparacije SAD i Brazila, stoga uključivanje i ove binarne studije slučaja ima svoj *ratio* za ovu analizu.

TEORIJSKA ODREĐENJA SISTEMA SA NEPOSREDNO IZABRANIM PREDSEDNIKOM

Kada govorimo o predsedničkom sistemu, čini se da je lakše „omeđiti“ ovaj pojam na teorijski način nego što je to slučaj sa polupredsedničkim sistemom. Đovani Sartori (*Giovanni Sartori*) ističe tri bitna kriterijuma koje je potrebno ispuniti da bi se moglo govoriti o postojanju predsedničkog sistema u jednoj državi. Prvi kriterijum je izbor šefa države na neposredan način i na mandat u fiksnom trajanju, koji u praksi može varirati od 4 do 8 godina. Drugi kriterijum je da vlada kao deo izvršne vlasti nije ni postavljena, niti je odgovorna i može biti smenjena od strane parlamenta. Kao poslednji kriterijum Sartori ističe ulogu predsednika kao predsedavajućeg vladom ili nekog ko na bilo kakav drugačiji način upravlja vladom koju postavlja.³

² Francuska predstavlja primer predsedničko-parlamentarnog semiprezidencijalizma, dok Srbija može da se posmatra kao premijersko-predsednička podvarijanta polupredsedničkog modela.

³ Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, Macmillan Press, 1994, pp. 83–89.

Danas predsednički sistem postoji u SAD i zemljama Latinske Amerike, i nije slučajno što je to tako. Činjenica da u Evropi države nisu uređene prema pravilima predsedničkog sistema, a u državama južno od Kanade jesu, produkt je istorijskih okolnosti. Dok u Evropi, barem do 1919, nije bilo prostora za izbor predsednika, u državama Novog sveta sticanjem nezavisnosti kreirani su uslovi u kojima su te države morale da izaberu šefa države, odnosno predsednika. To je uticalo na kreiranje potpuno drugačijeg političkog sistema od onog koji je u tom periodu postojao u državama Evrope, koje su mahom bile parlamentarne monarhije.

Pri teorijskom određenju pojma polupredsedničkog sistema nailazi se na teži zadatak. Razlog za to je pre svega u tome što autori na različit način vide podelu ovlašćenja između predsednika i premijera, odnosno vlade, kao dve „glave” bicefalne egzekutive. Moris Diverže (*Maurice Duverger*) smatra da je za postojanje polupredsedničkog sistema potrebno da budu ispunjena sledeća tri kriterijuma: 1) predsednik republike se bira na opštim izborima; 2) predsednik republike raspolaže veoma značajnim ovlašćenjima, i 3) premijer i ministri raspolažu izvršnim i upravnim ovlašćenjima, a njihov mandat zavisi od parlamenta. Diverže u komparativnu studiju uključuje 7 država koje posmatra kao države sa polupredsedničkim sistemom: Francusku, Austriju, Irsku, Island, nekadašnju Vajmarsku republiku, Portugal i Finsku.⁴ Sartori, pak, ističe pet ovakvih kriterijuma: 1) predsednik države bira se, neposredno ili posredno, ali na opštim izborima i na fiksni mandat; 2) predsednik deli izvršnu vlast s premijerom; 3) predsednik je nezavisan od parlamenta, ali ne može samostalno imenovati vladu i vladati sam, nego to mora činiti preko vlade; 4) premijer i ministri zavise od poverenja parlamenta, i 5) dualna struktura vlasti omogućuje različite ravnoteže i promenu moći unutar izvršne vlasti, ali je svaka komponenta egzekutive potencijalno samostalna.⁵

Iako pojedini autori smatraju da je Diveržeova definicija opšteprihvaćena, u literaturi se mogu pronaći i drugačija određenja. Pre svega, autori prave razliku između minimalističke i maksimalističke definicije semiprezidencijalizma, najpre na osnovu stepena ovlašćenja koje uživaju obe komponente egzekutive. Tako se minimalističkom određenju koje daje Diverže, ne definišući na precizan način koja su to značajna ovlašćenja predsednika, suprotstavljaju viđenja onih autora koji smatraju da je potrebno da određeni politički sistem ispuni čak deset i više kriterijuma da bi se mogao smatrati polupredsedničkim⁶,

⁴ Maurice Duverger, “A New Political System Model – Semipresidential Government”, *European Journal of Political Research*, 8 (1980), pp. 165–167.

⁵ Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, op. cit., p. 32.

⁶ Brunner 1992, 82, prema: Mirjana Kasapović, „Komparativna istraživanja polupredsjedničkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi: problemi koncepcijske

smanjujući tako broj država čiji se politički sistem može smatrati polupredsedničkim. S druge strane, Metju Šugart (*Matthew Shugart*) i Džon Keri (John Carey) razlikuju premijersko-predsednički oblik polupredsedničkog sistema, u kojima premijer ima primat u odnosu na šefa države iako on raspolaže značajnim ovlašćenjima, i predsedničko-parlamentarni oblik, u kom je moć na strani šefa države jer raspolaže pravom opoziva vlade.⁷

Iako se politički sistem sa elementima sistema polupredsedničkog tipa mogao uočiti još za vreme Vajmarske republike i u Finskoj prema Ustavu iz 1919, u literaturi se polupredsednički sistem obično vezuje tek za Petu francusku republiku. Danas se, pored država koje je Diverže analizirao u svojoj komparativnoj studiji, i pored svih različitih viđenja autora u vezi sa konkretnim pojedinostima političkog sistema u različitim državama ovog podneblja, ipak može reći da se polupredsednički sistem u praksi može uočiti u državama Centralne i (Jugo)Istočne Evrope. Primena ovog sistema kontrole i podele izvršne vlasti pravdana je nastojanjem da se u mladim demokratijama realizuje put u demokratske promene pod snažnim vođstvom, uz istovremeno poštovanje institucionalnog i nasleđa političke kulture. Međutim, uočeno je da polupredsednički sistem vodi do različitih rezultata u praksi, kako prostorno tako i vremenski. Te razlike odslikavaju teškoće definisanja samog pojma, jer usled njih teorijsko određenje ne može tako lako biti „apstrahovano“ iz prakse.

Koji faktori vode do ovakvih razlika država polupredsedničkog sistema i kakva je uloga položaja institucije predsednika u tim razlikama? Da li su te razlike normativne, ili empirijske prirode? I da li se mogu identifikovati slične razlike u predsedničkim sistemima? Ako mogu, da li su rezultat istih faktora kao što je to slučaj u državama semiprezidencijalizma? Na sva ova pitanja pokušaće se dati odgovor u nastavku rada.

POLOŽAJ INSTITUCIJE PREDSEDNIKA U TEORIJI I PRAKSI – PREDSEDNIČKI SISTEM

Krenimo najpre sa pitanjem da li postoje razlike u položaju predsednika u predsedničkim sistemima? Formalno-pravno, odnosno normativno posmatrano, razlike postoje, ali te razlike nisu suštinske za objašnjenje razlika realpolitičkog položaja predsednika u ovim državama. Važnije je uočiti da u okviru iste države predsednici u različitim mandatima imaju više ili manje realne

rastezljivosti, selekcijske pristrasnosti, tipologiziranja i denominiranja”, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 3 (1) (2006), str. 34.

⁷ Matthew S. Shugart, and John M. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge University Press, 1992, p. 24.

političke moći. Cilj analize ovih studija slučaja je da pokaže da su ove tvrdnje empirijski osnovane i da ponudi objašnjenje za ovakvu situaciju „na terenu”.

Predsedničkom sistemu inherentan je paradoks koji prepoznaje Huan Linc (*Juan Linz*): s jedne strane, konfiguracija ovog sistema kreirana je kako bi se omogućilo postojanje jake izvršne vlasti kao protivteže partikularnim interesima u parlamentu. S druge strane, u ustavima ovih država duboko je ukorenjena sumnja u to da li će jaka egzekutiva dovesti do personalizacije izvršne vlasti, usled čega se predviđaju različite konstitucionalne prepreke arbitrarnoj upotrebi moći.⁸ Na temelju ovog paradoksa dolazi do osnovne prepreke neometanom funkcionisanju predsedničkog sistema i osnovnog faktora koji prouzrokuje razlike u položaju predsednika definisanog normativnim okvirom i onog u praksi.

Predsednički sistem odlikuje podela vlasti (*power sharing*) koja se zasniva na principu „kočnica i ravnoteže” (*checks and balances*). Međutim, to nije nešto što predstavlja distinkciju u odnosu na ostale sisteme, budući da je pretpostavka da svaka demokratski uređena država, bez obzira na sistem podele i kontrole izvršne vlasti, treba da bude zasnovana na podeli vlasti na tri grane, koje raspoložu ustavno i zakonski predviđenim mehanizmima uzajamne kontrole. Govoreći o predsedničkom sistemu u SAD, Sartori je istakao da je autohtonost njihovog političkog sistema u tome što institucionalna konfiguracija dovodi do razdvajanja grana vlasti (*power separation*), a može dovesti čak i do potpune diferencijacije (*power division*).⁹ Ukratko, usled dvodimenzionalnosti svoje funkcije, kao šefa države i predstavnika stranke koja je deo zakonodavnog tela, predsednik je, bez obzira na to da li je njegova stranka u većini u zakonodavnom telu ili ne, prinuđen da balansira i saraduje sa zakonodavcem. Razdvajanje vlasti pre svega potiče iz činjenice da su i predsednik i parlament izabrani na opštim izborima, odnosno posledica je fenomena dvostruke legitimacije. Budući da obe institucije legitimno predstavljaju volju građana, njihov međusobni odnos često se svodi na „igru nadmudrivanja”. Situacija se dodatno komplikuje kada je predsednik došao na funkciju kao kandidat stranke koja nema većinu u parlamentu; tada zapravo može doći do potpune nesaradnje, pa i suštinske diferencijacije. S obzirom na to da je, uz izvesne razlike o kojima će biti reči u nastavku rada, konstitucionalno-institucionalni okvir u Brazilu uređen na sličan način, ovakav institucionalni faktor može uticati i na položaj predsednika Brazila u praksi.

⁸ Juan J. Linz, “The Perils of Presidentialism”, in Arend Lijphart (ed.), *Parliamentary versus Presidential Government*, Oxford University Press, 1992, pp. 54–55.

⁹ Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, op. cit., pp. 86–90.

Položaj institucije predsednika u Sjedinjenim Američkim Državama i Brazilu

Kada je reč o formalnim ovlašćenjima datim ustavom, institucija predsednika SAD je osetno slabija u odnosu na Kongres. Namera ustavotvoraca bila je da Kongres bude dominantna grana vlasti. Formalno-pravno, Ustavom iz 1787. i ustavnim amandmanima, položaj predsednika određen je na sledeći način. Predsednik (i potpredsednik) se bira neposredno ali putem elektorskog koledža, na mandat od 4 godine, i ima pravo reizbora u još jednom mandatu. Predsednik je istovremeno i šef države i šef administracije. Vrhovni je komandant oružanih snaga i ovlašćen je da daje pomilovanja. Predsednik je zadužen za vođenje spoljne politike; on potpisuje međunarodne ugovore (koji podležu odobrenju Senata). Ovlašćen je da se „stara o tačnom izvršenju zakona” i ima pravo donošenja podzakonskih akata, pravila i instrukcija. Predsednikova dužnost je da jednom godišnje podnosi izveštaj o stanju Unije, kada se predsednik obraća naciji i Kongresu. Ima pravo veta na zakone (suspenzivnog i tzv. džepnog (*pocket*) veta) i može da sazove specijalno zasedanje Kongresa. Predsednik ima pravo imenovanja velikog broja najviših državnih funkcionera – ministara, diplomatskih predstavnika, pa i sudija Vrhovnog suda (uz odobrenje Senata). Takođe, predsednik upravlja državnom administracijom, koja broji na milione činovnika.¹⁰

S druge strane, ako govorimo o položaju predsednika u Brazilu, Ustavom iz 1988. godine položaj predsednika Brazila uređen je na sledeći način. Predsednik je istovremeno i šef države i šef administracije. Predsednik (i potpredsednik) se bira na neposrednim izborima, na mandat od 4 godine, i imaju pravo reizbora u još jednom mandatu. Predsednik je vrhovni komandant oružanih snaga i zadužen je za vođenje spoljne politike. Kontroliše rad administracije i imenuje najviše državne službenike, a među njima imenovanje diplomatskih predstavnika, sudija Vrhovnog suda, ministra pravde (*Advocacia-Geral da União*) i predsednika Centralne banke podleže odobrenju od strane Senata. Predsednik ima pravo zakonodavne inicijative (oko 80% predloga zakona potiče upravo od predsednika). Predsednik ima pravo veta na zakone u celosti, međutim, veto može biti nadglasan prostom većinom u oba doma parlamenta, ili na delove zakona (tzv. *line-item veto*). Ima pravo na objavljivanje dekreta, ali ti dekreti imaju snagu zakona u roku od najduže 30 dana (osim u nekim izuzecima) i mogu takođe biti nadglasani u parlamentu. Predsednik

¹⁰ The Constitution of the United States of America – The Bill of Rights & All Amendments. Available at: <https://constitutionus.com/>, Accessed 01.09.2020; Vučina Vasović, *Savremene demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 189–196.

predlaže budžet Nacionalnom kongresu koji ga odobrava većinom u oba doma.¹¹

Posmatrajući ovlašćenja američkog i brazilskog predsednika, barem ona predviđena normativnim okvirom, mogu se uočiti sledeće razlike: predsednik Brazila ima pravo proglašenja zakonskih predloga hitnim, pravo zakonodavne inicijative (u nekim oblastima) i pravo na objavljivanje dekreta, dok američki predsednik ne raspolaže tim ovlašćenjima. Pravo ulaganja veta na zakon za američkog predsednika podrazumeva pravo veta na zakon u celosti, dok u Brazilu predsednik može uložiti veto kako na zakon u celosti tako i na delove zakona. Takođe, kontrola nad budžetom brazilskog predsednika jača je od te mogućnosti za američkog predsednika.¹²

Ono što je važnije od ovih normativnih razlika jeste posmatrati položaj predsednika u praksi. S tim u vezi, važniji zaključci se mogu izvući posmatrajući pozicije američkih i brazilskih predsednika u različitim mandatima.

Što se tiče realne političke moći američkih predsednika, istorija je pokazala da, pored razdvajanja ili diferencijacije grana vlasti koje ograničavaju stepen autonomije predsednika, na položaj predsednika utiču i međunarodne okolnosti, mahom u pozitivnom smeru. Naime, tokom 19. veka, uz izuzetak Abrahama Linkolna (*Abraham Lincoln*), čiji je mandat koincidirao sa Građanskim ratom, uloga predsednika svodila se na ovlašćenja data ustavom i njegova pozicija bila je u senci Kongresa. Prekretnicu predstavljaju mandati Frenklina Delano Ruzvelta (*Franklin Delano Roosevelt*), koji je preuzeo funkciju u godinama nakon Velike depresije. Ratna i posleratna istorija, naročito u vreme Hladnog rata, pokazuju slične tendencije u pogledu jačanja uloge predsednika. Ukratko, predsednikova moć rasla je u kriznim situacijama, naročito ukoliko je pretnja dolazila iz međunarodnog okruženja. S druge strane, razdvajanje grana vlasti negativno se odražavalo na političku moć predsednika. Džordž Buš Stariji (*George Herbert Walker Bush*), koji je zauzeo poziciju kao Republikanac, za vreme trajanja svog mandata nije imao republikansku većinu ni u Predstavničkom domu ni u Senatu. Njegov mandat označen je kao „proceduralni”: dominantna pozicija Kongresa bila je izražena, a Buš je stekao nadimak *let's deal* predsednika. Klintonovi mandati pokazuju težinu odnosa predsednika s Kongresom bez obzira na njegov sastav: u prve dve godine njegovog prvog mandata Demokrate su imale većinu u oba doma, ali je, bez

¹¹ Constitution of Federative Republic of Brazil, 2010. Available at: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/09/Brazil-constitution-English.pdf>, Accessed 01.09.2020; Zoran Krstić, *Latinska Amerika – izazovi i prepreke demokratizacije*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 135–136.

¹² Rod Hague, Martin Harrop, *Uporedna vladavina i politika – uvod*, Gordana Ristić (prev.), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 431.

obzira na to, nailazio na teškoće sa usvajanjem programa koje je inicirao, poput uspostavljanja nacionalnog zdravstvenog sistema. Sa ponovnim dobijanjem većine u oba doma na izborima 1994, Republikanci koriste diferenciranost zakonodavne i izvršne vlasti da dovedu u pitanje legitimitet Klintona. Pretnja opozivom (*impeachment*) karakterisala je oba njegova mandata.¹³ Pored ovoga, u situacijama kada je ovaj institucionalni faktor koincidirao sa faktorom iz međunarodne arene, čini se da dominantan uticaj ostvaruje međunarodni faktor, odnosno da predsednik stiče više ovlašćenja. Time se može objasniti kako je Džordž Buš Mlađi (*George Walker Bush*) uspeo da obezbedi podršku Kongresa za intervenciju na Irak nakon 9/11, uprkos činjenici da Republikanci nisu imali većinu u Senatu, i uprkos činjenici da je protiv te intervencije bio deo administracije, poput državnog sekretara Kolina Pauela (*Collin Powell*) i da je njen legitimitet doveden u pitanje s međunarodno-pravnog stanovišta. Na sličan način se može objasniti i širi opus prerogativa koje je uživao Barak Obama (*Barack Obama*), imajući u vidu da su njegovi mandati koincidirali sa periodom i nakon krize hipotekarnog duga. S druge strane, Donald Tramp (*Donald Trump*) se u drugoj polovini svog mandata, usled činjenice da su Demokrate 2018. godine osvojile većinu mandata u Predstavničkom domu, suočava sa nemogućnošću odobravanja njegovih kandidata za neke državne službenike u Kongresu, sa, može se reći, i nepoštovanjem njegove institucije od strane spikera Predstavničkog doma (Nensi Pelosi (*Nancy Pelosi*), koja je pocepala njegov Govor o stanju Unije), pa čak i sa pretnjom impičmentom, koji je odbačen u Senatu.

Ovaj kratak pregled prigodan je da prikaže da položaj predsednika u SAD ne zavisi samo od ustavnih ovlašćenja. Ustavotvorci su imali nameru da Kongres ima širi opus ovlašćenja, ali autonomiju predsednika, uprkos izbornoj autonomiji, dodatno ograničava i institucionalni faktor, tj. odnos predsednika s parlamentarnom većinom. S druge strane, iz ovog pregleda se može uočiti da postoji osnov za tvrdnju da je pozicija predsednika periodično dobijala na značaju, usled delovanja „vetrova međunarodne arene“. Time se samo potvrđuje da se pozicija predsednika u SAD razlikuje od mandata do mandata, što ne bi bio slučaj da se položaj predsednika može objasniti isključivo ustavnim ovlašćenjima.

Pregled situacije u Brazilu koji sledi potvrđuje uticaj institucionalnog, ali i dodatnih faktora. Institucionalni faktor razdvojenosti grana vlasti u Brazilu dobija dodatnu težinu, usled postojanja proporcionalnog izbornog sistema za zakonodavnu vlast i konsekventno višestranačkog sistema. Proporcionalni

¹³ Fabbrini, Sergio, “The Semi-Sovereign American Prince: The Dilemma of an Independent President in a Presidential Government” in: *The presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Poguntke, Thomas and Paul Webb (eds.). Oxford University Press, 2005, pp. 324–326.

sistem i koalicije, prema Sartoriju, nužni su za podeljena društva.¹⁴ Brazil je mlada demokratija, osnovni demokratski principi formalno-pravno uspostavljeni su tek Ustavom iz 1988. godine. U periodu pre toga, politički sistem imao je odlike predsedničkog sistema, stoga je „novi” sistem oblikovan u skladu sa takvim institucionalnim nasleđem. Međutim, naizgled šira ovlašćenja predsednika od onog koji postoje u američkom sistemu su samo privid. Realna politička moć predsednika ograničena je socijalnim kontekstom koji determiniše i politički život. Duboke socijalne podele politizovane su velikim brojem političkih partija. One učestvuju u političkom nadmetanju za zakonodavnu vlast po pravilima proporcionalnog izbornog sistema. Usled toga, u parlament ulazi često veliki broj stranaka (2010. godine čak 13) i samim tim predsednicima je teže da zadobiju podršku većine u Kongresu za svoje programe, naročito ako stranka iz koje potiču nije deo parlamentarne većine. Situaciju otežava fragmentisanost partijskog sistema koja je uticala na to da stranke postanu i manje kohezivne i „anemične”: stranke se posmatraju kao način da pojedinci zadovolje svoje partikularne interese, stranačka disciplina je mala – zastupnici često menjaju stranke usred mandata.¹⁵ Dodatno, funkcionisanje političkog sistema u celini osujećuje i visok nivo korupcije. Prema pojedinim autorima, visok nivo korupcije u Brazilu opstaje zbog karakteristika izbornog sistema, koji favorizuje male stranke i nizak nivo odgovornosti poslanika. Od uvođenja demokratije naovamo čini se da su svi predsednici bili učesnici koruptivnih afera: ranih devedesetih Fernando Kolor (*Fernando Collor*) povlači se pod pretnjom opoziva; administracija Fernanda Enrikea Kardosa (*Fernando Henrique Cardoso*) optužena je za podmićivanje članova parlamenta; uprkos očekivanjima da će se za vreme mandata predsednika Da Silve (*Luiz Inácio Lula da Silva*), budući da je dolazio iz Radničke partije (*Partido dos Trabalhadores*), biti smanjene, situacija je ostala nepromenjena u vreme oba njegova mandata.¹⁶ Tradiciju nastavlja i Dilma Rusef (*Dilma Rousseff*), koja je u aferi *Lava Jato* opozvana 2016. godine. Ostaje da se vidi da li će i Žair Bolsonaro (*Jair Messias Bolsonaro*), koji je preuzeo funkciju predsednika 2019. godine, „potvrditi ovo pravilo” o uzimanju učešća u koruptivnim aferama.

Ukratko, visok nivo korupcije samo sugeriše da je u Brazilu politička moć „moć u senci”, da položaj predsednika zavisi ne samo od konstelacija snaga u

¹⁴ Giovanni Sartori, “Neither Presidentialism Nor Parliamentarism” in: *The Failure of Presidential Democracy*, Juan J. Linz and Arturo Valenzuela (eds.), (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994, p. 111.

¹⁵ Mark Kesselman, Joel Krieger and William A. Joseph, *Introduction to Comparative Politics: Political Challenges and Changing Agendas*, Cengage, Boston, 2019, pp. 399–400.

¹⁶ Patrick H. O’Neil, Karl Fields and Don Share, *Cases in comparative politics*, New York: W. W. Norton & Company, 2010, p. 484.

parlamentu, već i iza kulisa. Koruptivne radnje, nezainteresovanost širih socijalnih slojeva za politiku zbog razočaranja demokratijom, visok stepen partijske fragmentacije, neprincipijelnosti i političke neodgovornosti su faktori koje svakako treba imati u vidu kada se govori o tome šta utiče na poziciju predsednika u Brazilu, faktori koje zbirno možemo smatrati posledicama niskog stepena demokratizacije.

POLOŽAJ INSTITUCIJE PREDSEDNIKA U TEORIJI I PRAKSI – POLUPREDSEDNIČKI SISTEM

Kako se može objasniti pad političkog uticaja Žaka Širaka (*Jacques Chirac*) u odnosu na prve dve godine njegovog prvog predsedničkog mandata u Francuskoj? Ili činjenica da je Aleksandar Vučić imao gotovo identičan delokrug ovlašćenja i kao premijer i kao predsednik Srbije? I u jednom i u drugom slučaju normativno definisan delokrug ovlašćenja predsednika bio je isti. Kao što ističe prof. dr Slaviša Orlović, postojanje razlika u stepenu moći u okviru istih ustavnih ovlašćenja „... predstavljaju politikološki, a ne pravni argument”.¹⁷ Odgovor na ta pitanja leži u osobenostima polupredsedničkog sistema i njegovih rezultata u praksi. Upravo je promenljivost linije podele ovlašćenja i uticaja između predsednika države i premijera u praksi otežavala teoretičarima definisanje polupredsedničkog sistema *per se*.

U smislu ustavnih ovlašćenja, politička praksa poznaje tri tipa semiprezidencijalizma: prvi, „figurativni semiprezidencijalizam”, u kom je predsednik samo „čuvar ustava” (ima pravo uputiti zakone na ocenu ustavnom sudu i sazvati ustavni referendum); drugi, u kom predsednik ima „kontrolnu moć” i može smeniti premijera i vladu, i treći, u kom je predsednik „vladajuća snaga” političkog sistema.¹⁸ U teoriji je, međutim, posmatrajući efekte polupredsedničkog sistema i njihovom komparativnom analizom, došlo do (barem okvirnog) konsenzusa u pogledu faktora koji ostvaruju uticaj na stvaran položaj predsednika u državama polupredsedničkog sistema. Tako, većina autora analizu počinje efektima dvostruke legitimacije – činjenice da se i predsednik i parlament biraju na opštim izborima. Međutim, za razliku od predsedničkog sistema u kom zbog dvostruke legitimacije predsednik naspram sebe ima parlament, a članove vlade sam imenuje i postavlja, osobenost polupredsedničkog sistema ogleda se u bicefalnosti egzekutive, odnosno u činjenici da sastav

¹⁷ Slaviša Orlović, „Predsednik Republike – konstitucionalno institucionalne dileme”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 13/2015, str. 159.

¹⁸ Mirjana Kasapović, „Komparativna istraživanja polupredsedničkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi: problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristrasnosti, tipologiziranja i denominiranja”, nav. delo, str. 29.

vlade zavisi od parlamentarne većine i da je vlada odgovorna parlamentu. Na taj način, sastav parlamenta dvostruko utiče na poziciju predsednika, dakle ne samo kroz parlamentarnu većinu, već i kroz sastav vlade. Naročito je to važno u situacijama kada je predsednik predstavnik stranke koja ne učestvuje u parlamentarnoj većini, usled čega su i premijer i članovi vlade drugačijeg stranačkog opredeljenja – fenomen poznat kao kohabitacija. Međutim, uočeno je da do promena u podeli ovlašćenja između predsednika i premijera može doći čak iako potiču iz iste stranke. U tom pogledu, većina autora smatra da podela ovlašćenja tada zavisi od toga ko je predsednik stranke koja je deo parlamentarne većine – ako je predsednik države istovremeno i predsednik stranke parlamentarne većine, onda on ima „prevagu” nad premijerom, i obratno.

Iako na realni tip polupredsedničkog sistema najviše utiče stranački sastav parlamenta koji određuje odnos između parlamentarne većine i predsednika države, autori su ipak saglasni da postoje i drugi faktori političkog konteksta koji ostvaruju uticaj u ovom pravcu. Tako Diverže nudi analitički model kojim objašnjava razlike u primeni konstitucionalnih ovlašćenja, predviđajući uticaj ne samo ustava, parlamentarne većine i odnosa predsednika i parlamentarne većine, već i faktor tradicije i okolnosti.¹⁹ U najkraćem, konstelaciju odnosa između predsednika i premijera mogu oblikovati i drugi faktori političkog konteksta sem gorenavedenih, jer se stranačka struktura parlamenta ne može objasniti bez izbornog sistema, strukture socijalnih podela, stabilnosti političkih stranaka, integrisanosti predsednika u stranački sistem, ličnih političkih stilova itd. Da bi se uočilo kada ovi faktori ostvaruju uticaj i na koji način u nastavku rada se analiziraju studije slučaja Francuske i Srbije.

Položaj institucije predsednika u Francuskoj i Srbiji

Ustavom Pete francuske republike iz 1958. i ustavnim amandmanima, položaj predsednika Francuske određen je na sledeći način. Predsednik je šef države, bira se na neposrednim izborima, na mandat od 5 godina (prema amandmanu iz 2000), i ima pravo reizbora u još jednom mandatu. U Francuskoj ne postoji institucija potpredsednika, a ako dođe do prekida predsedničkog mandata predsednik Senata vrši funkciju *interim* predsednika dok se, u najkraćem roku, ne organizuju predsednički izbori. Predsednik imenuje premijera, a predlog za sastav vlade koji podnosi premijer podleže njegovom odobravanju. Predsednik predsedava Savetom ministara (vlade). Predsednik je zadužen za vođenje spoljne politike, pregovaranje i potpisivanje međunarodnih sporazuma. Takođe, imenuje ambasadore Francuske u inostranstvu i akredituje

¹⁹ Maurice Duverger, “A New Political System Model – Semipresidential Government”, op. cit., p. 177.

inostrane ambasadore u Francuskoj. Predsednik je vrhovni komandant oružanih snaga. Predsednik može da raspusti parlament i raspiše nove parlamentarne izbore. Predsednik postavlja tri od devet članova Ustavnog veća, uključujući i predsednika Veća, i može da uputi zakone ovom Veću na ocenu ustavnosti. Predsednik ima pravo proglašenja vanrednog stanja u slučaju kada su institucije, nezavisnost, teritorijalni integritet i sposobnost za sprovođenje međunarodnih obaveza ozbiljno ugroženi (... *sont menacées d'une manière grave.* ...). Ustav predviđa mogućnost predsednika da, uz odobrenje premijera, predlaže amandmane na Ustav, koji takođe moraju odobriti oba doma parlamenta, a zatim amandman mora biti ratifikovan ili na referendumu, ili većinom od tri petine članova oba doma zajedno. Predsednik je ovlašćen i da raspiše referendum za usvajanje bitnih političkih inicijativa, ili reorganizovanje političkih institucija. Predsednik je ovlašćen i da, *na arbitraran način*, osigura regularno funkcionisanje državnih institucija i kontinuitet države (... *Il assure, par son arbitrage, le fonctionnement régulier des pouvoirs publics ainsi que la continuité de l'État.* ...).²⁰

Ustavom iz 2006. i Zakonom o predsedniku Republike iz 2007. godine predviđene su sledeće determinante položaja predsednika u Srbiji. Predsednik je šef države, bira se na neposrednim izborima na mandat od 5 godina i ima pravo reizbora u još jednom mandatu. U Srbiji ne postoji institucija potpredsednika, a ako dođe do prekida predsedničkog mandata predsednik Narodne skupštine vrši funkciju *interim* predsednika dok se, u roku od 3 meseca, ne organizuju predsednički izbori. Predsednik predlaže Narodnoj skupštini kandidata za predsednika Vlade, odnosno daje mandat premijeru. Predsednik predstavlja državu u zemlji i inostranstvu, postavlja i opoziva ambasadore Srbije u inostranstvu na predlog Vlade i akredituje inostrane ambasadore u Srbiji. Predsednik je vrhovni komandant oružanih snaga, postavlja i razrešava oficire, daje pomilovanja, dodeljuje odlikovanja i priznanja. U slučajevima kada Narodna skupština nije u mogućnosti da zaseda predsednik proglašava vanredno i ratno stanje, zajedno sa premijerom i predsednikom Narodne skupštine. Predsednik ukazom proglašava zakone i ima pravo suspenzivnog veta, odnosno mogućnost da uz obrazloženje vrati zakon Skupštini na ponovno glasanje. Predsednik imenuje pet sudija Ustavnog suda između 10 kandidata koje predlaže Narodna skupština, i takođe predlaže 10 kandidata Narodnoj skupštini od kojih ona bira još 5 sudija. Predsednik može da raspusti Narodnu skupštinu, na predlog Vlade i u situacijama kada postoji ustavna dužnost da raspusti skupštinu – kada Narodna skupština u roku od 90 dana od konstitui-

²⁰ Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. Available at: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>, Accessed 01.09.2020.

sanja ne izabere Vladu ili ako ne izabere novu Vladu u roku od 30 dana od dana kad je prethodnoj Vladi prestao mandat.²¹

Ako posmatramo ustavna ovlašćenja, reklo bi se da predsednik Francuske ima veću moć od predsednika Srbije. Na osnovu Siarofove skale za merenje predsedničke moći preko ustavnih ovlašćenja, Srbija se može smestiti u grupu država koje imaju „umerenog” predsednika po moći u sistemu.²² Međutim, u političkoj praksi i prema odnosu političkih snaga, čini se da je, od uvođenja višestranačja u Srbiji, pa čak i nakon petooktobarskih demokratskih promena, u većem delu tog perioda predsednik bio dominantna figura u političkom sistemu Srbije.

Krenimo najpre od političke prakse u Francuskoj, koju Sartori opisuje na sledeći način: „... u Francuskoj zapravo postoji bicefalni, dvoglavi sistem egzekutive, čije 'glave' nisu jednake, ali međusobno osciluju. 'Prva glava' prema običaju (konvencionalnom tumačenju ustava) je predsednik, a 'druga glava' prema pravu (tekstualnom tumačenju ustava) je premijer, i njihove oscilacije odražavaju respektivnu parlamentarnu većinu jednog nad drugim”.²³ Pregled prakse dovodi do zaključka da, uprkos predviđanjima o efektima alternacija moći, kako između predsednika i premijera tako i između „rivalskih” partija, i uprkos efektima takvih alternacija na poziciju predsednika, politički sistem je zapravo zadržao stabilnost.

Prvi predsednik Pete francuske republike bio je Šarl De Gol (*Charles De Gaulle*), ispred izrazito konzervativne struje koja je osvojila i većinu u parlamentu (*Union des Démocrates pour la République*). De Gol je bio „vladajuća snaga” političkog sistema, i za vreme njegovog mandata ustavnim amandmanima iz 1962. došlo je do pridodavanja novih ustavnih ovlašćenja instituciji predsednika. Za vreme njegovih mandata ustavna ovlašćenja predsednika tumačena su veoma ekstenzivno, pozicionirajući predsednika kao vrhovnog autoriteta u državi. Njegovi naslednici zadržali su tu tradiciju (barem su nastojali da je zadrže). Konzervativni pokret, kojim je upravljao De Gol i njegov naslednik, Valeri Žiskar D’Esten (*Valéry Giscard d’Estaing*), upravljao je Petom republikom od njenog uspostavljanja do 1981. Tada, međutim, na predsedničkim izborima pobeđuje Socijalista Fransoa Miteran (*François Mitterrand*), a Socijalisti osvajaju većinu i u parlamentu. Dotadašnji dominantan položaj

²¹ Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06; Закон о председнику Републике, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 111/2007.

²² Siaroff 2003, према: Драган Траиловић, „Политичка институција председника Републике у систему власти Србије”, *Политичка ревија*, 33 (3) (2012), стр. 121.

²³ Giovanni Sartori, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, op. cit., p. 123.

predsedničke institucije doveden je u pitanje 1986. kada Degolisti osvajaju parlamentarnu većinu, a Širak (*Jacques Chirac*) postaje premijer. Bio je to kratak period kohabitacije, budući da Širak podnosi ostavku na mesto premijera 1988. da bi se kandidovao za predsednika i gubi u drugom krugu. Miteran se susreće sa kohabitacijom i u drugom mandatu, koja je opet trajala 2 godine, od 1993. do 1995. kada je premijer bio Degolista Eduar Baladir (*Édouard Balladur*). Uprkos činjenici da su periodi kohabitacije uticali na Miteranovu političku moć, ukoliko se ti periodi porede sa periodima kada su Socijalisti imali parlamentarnu većinu, Miteran je ipak dolazio do kompromisa sa svojim premijerima. Znatno je nepopularniji bio period kohabitacije Širak–Žospen (*Lionel Jospin*), ne samo kao najduži period kohabitacije (1997–2002) već i kao period izuzetno napetih odnosa između predsednika, s jedne, i vlade i parlamenta, s druge strane. Ovaj period kohabitacije uticao je na usvajanje ustavnog amandmana 2000. godine, po kom se skraćuje mandat predsednika sa 7 na 5 godina, u cilju smanjivanja mogućnosti kohabitacije.²⁴ U prvim decenijama 21. veka primetno je da predsednici predstavljaju dominantnu „glavu” izvršne vlasti (*Nicolas Sarkozy, François Hollande, Emmanuel Macron*). To naročito postaje jasno ako se posmatra položaj poslednjeg predsednika, Makrona, što se delom može objasniti činjenicom da je predstavnik nove opcije u Francuskoj (*La République En Marche!*)

Ukratko, na primeru Francuske se može primetiti koliko je faktor tradicije koji je isticao Diverže važan za funkcionisanje polupredsedničkih sistema. Uz izuzetak perioda kohabitacije, predsednička pozicija je bila dominantniji deo izvršne vlasti i to postaje norma „običajnog prava” u Francuskoj. Studija slučaja Srbije prigodna je da prikaže da i u Srbiji postoji tendencija jačanja položaja predsednika, ali se ta tendencija može objasniti na drugačiji način.

Položaj institucije predsednika u sistemu Srbije predmet je velikog broja analiza domaćih autora. Istovremeno, verovatno najkritikovanija institucija u političkom sistemu Srbije je institucija predsednika.²⁵ I jedno i drugo se može objasniti prvenstveno ovom diskrepancom između ustavom i zakonom datih ovlašćenja i realne političke moći predsednika.

Prof. dr Slaviša Orlović period od uvođenja višestranačja do 2012. godine deli na 5 faza: 1) Prezidencijalistička faza, koja se odnosi na mandate Slobodana Miloševića, koji je od 1990. do 1997. bio predsednik Republike Srbije, a budući da se nije mogao ponovo kandidovati za predsednika Srbije (jer je bio predsednik Socijalističke Republike Srbije 1987–1990), od 1997. do

²⁴ Mark Kesselman, Joel Krieger and William A. Joseph, *Introduction to Comparative Politics: Political Challenges and Changing Agendas*, op. cit., pp. 105–109.

²⁵ Milan Jovanović, „Izbori i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamentarizma u Srbiji”, u: *Parlamentarizam u Srbiji*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo, 2018, str. 17.

2000. bio je predsednik Savezne Republike Jugoslavije. On je držao sve poluge vlasti u svojim rukama, što ukazuje na to da ustavna pozicija predsednika nije uvek pokazatelj njegove realne moći; 2) Kvaziparlamentarna faza – mandat Milana Milutinovića, koji se može podeliti na dve faze: prva, kada je njegovu moć apsorbovao Milošević na mestu predsednika SR Jugoslavije, i druga, kada zapravo imamo kohabitaciju – Milutinović je bio predsednik ispred SPS-a, a premijer Zoran Đinđić je dolazio iz redova DOS-a koji je osvojio većinu mesta u parlamentu zahvaljujući pobjedi na prvim izborima nakon 5. oktobra, usled čega imamo prevagu premijera nad predsednikom; 3) Kohabitacija – nakon niza neuspješnih ciklusa predsedničkih izbora, predsednik DS-a Boris Tadić u drugom krugu pobjeđuje kandidata Radikala Tomislava Nikolića, tako da se izvršna vlast deli između predsednika iz redova DS-a i premijera iz redova DSS-a, Vojislava Koštunice, koje tada nisu bile u koaliciji („jedna zemlja a dva gospodara”); 4) Kohabitacija u koaliciji – kratak period od izbora druge Koštunićine vlade (15. maja 2007) do izbora vlade Mirka Cvetkovića (7. jul 2008), kada je predsednik bio iz redova DS-a a premijer iz redova DSS-a, ali su tada njihove partije činile koalicionu vladu; 5) Nova predsednička faza – drugi mandat Borisa Tadića, koji je koincidirao sa mandatom premijera Mirka Cvetkovića i većine članova vlade ispred DS-a. Realna politička moć u potpunosti je apsorbovana predsedničkom pozicijom, i Srbija prestaje da bude „jedna zemlja a dva gospodara”.²⁶ Koristeći matricu prof. Orlovića, drugu deceniju 21. veka možemo podeliti na 3 faze: 1) Kohabitacija u koaliciji – kada je 2012. godine na poziciju predsednika došao Tomislav Nikolić iz redova SNS-a, koji je, nakon parlamentarnih izbora 2012, zajedno sa SPS-om činio koalicionu vladu, a premijer je bio predsednik SPS-a Ivica Dačić; 2) Faza premijerizacije – nakon vanrednih parlamentarnih izbora 2014. na poziciju predsednika vlade i na čelo većine ministarstava dolazi kadar iz SNS-a. Politička moć naginje ka poziciji premijera Aleksandra Vučića, iako i predsednik dolazi iz redova iste stranke: većina autora to objašnjava činjenicom da je Nikolić podneo ostavku na mesto predsednika SNS-a i da tu funkciju preuzima Aleksandar Vučić, i 3) Nova faza prezidencijalizacije – na vanrednim izborima 2016. SNS opet osvaja većinu i dobija većinu članova Vlade, uključujući i premijera. Međutim, Vučić podnosi ostavku na mesto premijera da bi se kandidovao za poziciju predsednika 2017. Postajući predsednik, a uz sebe imajući premijera iz redova SNS-a Anu Brnabić (iako je na početku bila nestranačka ličnost) i istovremeno zadržavajući poziciju predsednika stranke, uz Vučića predsednička pozicija postaje pozicija dominantnog uticaja u političkom sistemu Srbije.

Na osnovu ovog kratkog pregleda, kada se radi o poziciji predsednika u Srbiji moguće je izneti nekoliko zaključaka, uz dodatne napomene. Najpre,

²⁶ Slaviša Orlović, *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 115–122.

na realnu političku moć predsednika, kao i u slučaju Francuske, utiče situacija koegzistencije predsednika i premijera iz različitih političkih stranaka, kada se klatno pomera u smeru premijera. Međutim, ukoliko je ta koegzistencija koalicionog karaktera, predsednička pozicija je ipak dominantniji deo izvršne vlasti. Srbija takođe potvrđuje tezu da je za realnu političku moć važno da li je predsednik ili premijer istovremeno i predsednik stranke koja drži na okupu parlamentarnu većinu. Ali isto tako, u Srbiji se pokazalo da se realna politička moć, pre svega tokom devedesetih, bez obzira na ove institucionalne faktore, ipak može „seliti” prateći pozicije određene ličnosti. Ovde treba imati na umu uticaj drugih faktora političkog konteksta. Naime, sama ličnost Miloševića, iako je važan deo objašnjenja, nije dovoljna da objasni takvo „seljenje” moći (iako je njegova moć bila neumanjena čak i u periodu 1992–1993. kada je predsednik SPS-a bio Borislav Jović). Izborni sistem, odnosno pravila za izbor predsednika igrala su značajnu ulogu u ovome. Prof. dr Milan Jovanović objašnjava kakav je karakter izmena tih pravila tokom devedesetih i da se delom time može objasniti kako se politička moć „preselila” na poziciju Miloševića kao predsednika SRJ 1997. čak iako on nije bio ni kandidat SPS na izborima za predsednika Srbije.²⁷ Karakter izbornog sistema, odnosno visok izborni prag i neophodnost osvajanja 50% plus jedan glas, onemogućio je izbor predsednika u čak 2 ciklusa s početka dvehiljaditih, i logično je što je u tom periodu premijerska pozicija bila važnija.

U najkraćem, i u Srbiji se, kao i u Francuskoj, pored ustavnih ovlašćenja i odnosa predsednika sa parlamentarnom većinom, za razumevanje uloge predsednika mora imati u vidu faktor koji ističe Diverže – faktor tradicije. Ovde je ta tradicija oblikovana na nešto drugačiji način, ali, kao i u Francuskoj, ide u prilog jačanju uloge predsednika, osim kada to nije sprečeno institucionalnim branama. Trend personalizacije politike potiče iz institucionalnog i socio-kulturnog autoritarnog nasleđa, a trend prezidencijalizacije politike iz nasleđenog obrasca percepcije političkog vođstva u liku predsednika koji se često i dalje doživljava kao „otac nacije”.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Položaj institucije predsednika u sistemima sa neposredno izabranim predsednikom podstiče različite „konstitucionalno-institucionalne dileme”.²⁸ Autor u radu nastoji da osvetli i ponudi odgovor na jednu od njih: kako na

²⁷ Milan Jovanović, „Izbori i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamentarizma u Srbiji”, nav. delo, str. 10–12.

²⁸ Slaviša Orlović, „Predsednik Republike – konstitucionalno institucionalne dileme”, nav. delo.

položaj predsednika utiču faktori institucionalnog i socijalnog konteksta, odnosno zašto se ovlašćenja predsednika u sistemima sa neposredno izabranim predsednikom ne mogu razumeti samo pregledom ovlašćenja predviđenih instituciji predsednika ustavom i relevantnim zakonima. Polazeći od teorijskog određenja pojma sistema sa neposredno izabranim predsednikom, kao i od analize položaja predsednika u predsedničkom i polupredsedničkom sistemu koju daju relevantni autori, autor svoj centralni deo rada posvećuje analizi binarnih studija slučaja: SAD i Brazila, kao država sa predsedničkim, i Francuske i Srbije kao država sa polupredsedničkim sistemom. Analiza se zasniva kako na pregledu normativnog okvira, koji opredeljuje ovlašćenja predsednika u ovim državama, tako i političke prakse.

Pregledom ovih studija slučaja uočava se da u sve četiri države realna moć predsednika može biti ograničena efektom dvostruke legitimacije, odnosno njihovim odnosom sa parlamentarnom većinom. U državama polupredsedničkog sistema ovo ima i dodatnu težinu, jer položaj predsednika ne zavisi samo od odnosa sa parlamentom, već i sa premijerom i vladom. Nadalje, uočava se da u Brazilu i Srbiji, posmatrajući u odnosu na SAD i Francusku, na položaj predsednika utiču širi faktori političkog i socijalnog konteksta: u najkraćem, s jedne strane, korupcija i nekohezivnost političkih stranaka, a s druge, autoritarno nasleđe koje dovodi do tendencija prezidencijalizacije politike, u Brazilu ograničavajući, a u Srbiji podstičući realnu moć predsednika.²⁹ Na osnovu ovoga, čini se da se može zaključiti da je uticaj političkog i socijalnog konteksta na položaj predsednika veći tamo gde je niži stepen konsolidacije demokratije.

Ovaj rad analizira različite teme, od kojih svaka može predstavljati plodonosnu osnovu za poseban istraživački rad, naročito u slučaju Srbije imajući u vidu trenutnu relevantnost ovih pitanja. Upravo je cilj autora i da pokrene rasprave i podstakne na nove analize gorepomenutih fenomena, nastojeći da kroz komparativnu analizu ponudi malo drugačiji ugao posmatranja od dominantnog pristupa u literaturi. Pre svega, ovaj pregled nameće zaključak da se poređenje političke moći predsednika različitih država ne može izvršiti samo na osnovu normativno definisanih ovlašćenja, a zatim i nudi osnovu za preispitivanje stavova pojedinih autora o tome da je polupredsednički

²⁹ Naravno, pod ovim se ne misli da je Brazil „imun“ na autoritarne tendencije (što je i istaknuto u delu rada koji se bavi Brazilom), ili da u Srbiji ne postoji korupcija i klijentelizam. Dakle, oba faktora prisutna su u obe zemlje. Međutim, na osnovu gorenavedene analize, može se izneti ovakav zaključak budući da autor u analizi jasno identifikuje nivo korupcije u Brazilu, a personalizaciju politike u Srbiji, kao dominantne odlike političkog života posmatranih država koje utiču na poziciju predsednika, iz razloga koji se u radu obrazlažu.

sistem, uopšte uzevši, „demokratski insuficijentniji i suspektiji”³⁰ od predsedničkog, a pogotovu parlamentarnog modela.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Constitution of Federative Republic of Brazil, 2010. Available at: <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2013/09/Brazil-constitution-English.pdf>, Accessed 01.09.2020.
- [2] Duverger, Maurice, “A New Political System Model – Semipresidential Government”, *European Journal of Political Research*, 8 (1980), pp. 165–187.
- [3] Fabbrini, Sergio, “The Semi-Sovereign American Prince: The Dilemma of an Independent President in a Presidential Government” in: *The presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*, Poguntke, Thomas and Paul Webb (eds.), Oxford University Press, 2005, pp. 313–336.
- [4] Hague, Rod, Martin Harrop, *Uparedna vladavina i politika – uvod*, Gordana Ristić (prev.), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2014.
- [5] Jovanović, Milan, „Izbori i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamentarizma u Srbiji” u: *Parlamentarizam u Srbiji*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo, 2018.
- [6] Kasapović, Mirjana, „Komparativna istraživanja polupredsedničkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi: problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristrasnosti, tipologiziranja i denominiranja”, *Analiz Hrvatskog politološkog društva*, 3 (1) (2006), str. 27–54.
- [7] Kesselman, Mark, Joel Krieger and William A. Joseph, *Introduction to Comparative Politics: Political Challenges and Changing Agendas*, Cengage, Boston, 2019.
- [8] Krstić, Zoran, *Latinska Amerika – izazovi i prepreke demokratizacije*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2014.
- [9] Linz, Juan J. “The Perils of Presidentialism” in: *Parliamentary versus Presidential Government*, Arend Lijphart (ed.), Oxford University Press, 1992.
- [10] O’Neil, Patrick H., Karl Fields and Don Share, *Cases in comparative politics*. New York: W. W. Norton & Company, 2010.
- [11] Orlović, Slaviša, „Predsednik Republike – konstitucionalno institucionalne dileme”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 13/2015, str. 151–164.
- [12] Orlović, Slaviša, *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

³⁰ Mirjana Kasapović, „Komparativna istraživanja polupredsedničkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi: problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristrasnosti, tipologiziranja i denominiranja”, nav. delo, str. 42–43.

- [13] Sartori, Giovanni, *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. Macmillan Press. 1994.
- [14] Sartori, Giovanni, "Neither Presidentialism Nor Parliamentarism", in Juan J. Linz and Arturo Valenzuela (eds.), *The Failure of Presidential Democracy*, (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London. 1994.
- [15] Shugart, Matthew S. and John M. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge University Press, 1992.
- [16] Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur. Available at: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur>, Accessed 01.09.2020.
- [17] The Constitution of the United States of America – The Bill of Rights & All Amendments. Available at: <https://constitutionus.com/>, Accessed 01.09.2020.
- [18] Vasović, Vučina, *Savremene demokratije*. Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- [19] Закон о председнику Републике, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 111/2007.
- [20] Траиловић, Драган, „Политичка институција председника Републике у систему власти Србије”, *Политичка ревија* 33 (3) (2012), str. 113–130.
- [21] Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

Andrea Matijević

THE POSITION OF THE PRESIDENT IN SYSTEMS
WITH A DIRECTLY ELECTED PRESIDENT: CASE
STUDIES OF THE UNITED STATES OF AMERICA
AND BRAZIL, FRANCE AND SERBIA

Abstract

The subject of the research of this paper is the comparative analysis of the states with the presidential and semi-presidential system in terms of the position of the institution of the president. The paper attempts to answer the question why there are differences in the prerogatives of the president in the countries selected for analysis, i.e. whether they arise as a result of the normative framework or there are other factors that should be included in the analysis. The basic hypothesis of the author is that the powers given to the president differ in theory and in practice, i.e. that the presidential prerogatives are not rigidly defined by constitutions and laws and depend on the specific political context. In order to prove the initial hypothesis, the paper uses case studies and comparisons of findings obtained by analyzing these cases. For the purposes of analyzing the position of the president in the presidential system, the paper begins with the analysis of the position of the president

in the United States and Brazil. For the purpose of the analysis of the position of the president in the semi-presidential system, the paper continues with the analysis of the position of the president in France and Serbia. As a factor of the political context the paper identifies primarily the relationship with the parliamentary majority, but the other elements depending on the specific state within which the position of the presidential institution (such as character of the party system, factors of tradition, electoral system ...) have also been analyzed.

Key words:

president of the republic, political institutions, presidential system, semi-presidential system, The United States, Brazil, France, Serbia.

Boro Krstić*

Univerzitet Singidunum – Fakultet zdravstvenih i poslovnih studija, Valjevo

Miroslav Komlenić**

Univerzitet u Nišu – Filozofski fakultet

Snaga tvrdnje i izvođenje sudskih zaključaka upotrebom logičko-psihološke metode i matematičkim modelovanjem

Apstrakt

Neopravdanosti potpunog i nekritičnog prihvatanja empirizma ili logičkog pozitivizma u nauci, uključujući i pravnu, odnosno u traganju za istinom uopšte, često su prisutni i dovode do nepotpunih praktičnih ishodišta.

Cilj našeg rada je modifikacija postojeće prakse u cilju dostizanja ispravnog zaključka putem čulnih i empirijskih podataka, uvažavajući bitnost konzistencija ili neprotivrečnosti sistema tvrdnji i njenu meru u ukupnoj snazi pojedinačne tvrdnje. Da bi se pravilno sagledala uloga konzistencije izvršili smo demonstraciju naučnog realizma i racionalizma u nauci prava, s obzirom na to da je u pravosudnom sistemu cilj rada sudija sličan ili isti cilju naučnog rada, a to je dosezanje ili utvrđivanje istine.

U svom istraživanju pošli smo od realne situacije da problem u formiranju pravilnog zaključka sudije o istinitosti određenog dokaza, odnosno o određenom sistemu tvrdnji, predstavlja u određenom stepenu kontradiktornost ili inkonzistentnost tvrdnji u iskazu svjedoka ili stranke.

U radu je kreiran analoški logičko-metodološki i psihološko-statistički model određenja istinitosti tvrdnje, ili sistema tvrdnji, odnosno eksplicira se

* e-mail: boro.krstic@singidunum.ac.rs

** e-mail: miroslav.komlenic@filfak.ni.ac.rs

formula u kojoj se drugačije vrednuje konzistentnost i koherentnost sistema u odnosu na empiričnost, a koja se (konzistentnost) često potcenjuje u zdravorazumskom mišljenju i u društvenim naukama. Eksplicira se i bitnost induktivno-deduktivne metode u mišljenju sudije i navodi rudiment konkretnog modela odlučivanja-zaključivanja, odnosno povlači analogija sa inferencijalnim formulama i statističkih testova na osnovu kojih se može proceniti verodostojnost i snaga iskaza.

Rezultati naših istraživanja pokazuju da snaga tvrdnje jednog iskaza u postupku donošenja odluke suda treba da se zasniva na dominaciji pozitivnih podataka nad kontradikcijama, pri čemu broj pozitivnih podataka treba da bude bar dva ili tri puta veći od kontradikcija.

Ključne reči:

snaga tvrdnje, empirija, kontradikcija, konzistentnost, sudijsko zaključivanje

UVOD

Prema Evropsko-kontinentalnom pravnom sistemu, svaki sudski postupak, bez obzira da li se radi o parničnom, krivičnom ili drugom postupku, predstavlja novu pojavu, pa je zadatak sudije da odluku zasnuje na zakonu, a ne na rješenju koje je zauzeto u nekom sličnom slučaju (Precendentno pravo)¹, o kome je ranije odlučivano. Analogija sa Anglosaksonskim pravnim konceptom je u tome što u Evropsko-kontinentalnom pravu postoji nepisano pravilo da niži sudovi primenjuju stavove i mišljenja viših sudova, ali samo kao autoriteta.

Zakonsko pravilo je da sud donosi zaključak, odnosno odluku na osnovu slobodnog sudijskog uverenja, tj. reč je o slobodnoj oceni dokaza. Naime, sud, odnosno sudija, odluku zasniva na osnovu savesne i brižljive ocene svakog dokaza zasebno i svih dokaza zajedno, kao i na osnovu rezultata celokupnog postupka. Načelo slobodne ocene dokaza ili slobodnog sudijskog uverenja je suprotno zakonskoj dokazanoj teoriji. Sud, dakle, nije vezan zakonskim pravilima po kojima bi on, bez obzira na svoje uverenje, jednu činjenicu morao uzeti za dokazanu ili za nedokazanu, s obzirom na broj i vrstu dokazanih sredstava kojima se ona dokazuje. Suprotno tome, sud ima mogućnost da rezultat izvedenih dokaza oceni prema svom opštem životnom iskustvu i znanju, **primenjujući stavove psihologije i logike**². Po ovoj teoriji, sud

¹ Precendentno pravo predstavlja *izvor prava* koji se temelji na *sudskim* presudama koje predstavljaju presedan za odluke u sličnim slučajevima u budućnosti. Precendentno pravo se razvilo iz običajnog prava.

² Borivoje Poznić, Vesna Rakić-Vodinelić, *Građansko procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1999, str. 247.

spornu činjenicu uzima samo ako je ocenom dokaza došao do uverenja da je tvrdnja kojom je ona iznesena istinita i obrnuto, sporna činjenica nije dokazana ako sud to uverenje nije stekao, nego u njeno postojanje više ili manje sumnja. Ona pogotovo nije dokazana ako je sud došao do ubeđenja o njenom nepostojanju.³

Predmet, cilj i instrumenti rada sudija i advokata (ali i istražitelja, različitih inspektora i mnogih drugih) gotovo su isti kao kod logičara, psihologa i metodologa, a zasniva se na relaciji: pojam – sud – zaključak – dokaz: osnovne oblasti Logike i Metodologije nauke.⁴ Stoga advokati, a naročito sudije koji odlučuju o sudbinama ljudi i svi oni koji se bave pravnim naukama, konačno i studenti, mogu naći elemente primene ovog rada u svojoj struci.

Nadasve, poslednjih godina toliko propagirana **interdisciplinarnost nauke** upravo se na ovako nešto i odnosi.

LOGIKA I ZAKLJUČIVANJE SUDIJE

Opšte je poznato da se logika tradicionalno smatrala delom filozofije, ali s obzirom na njenu iskustvenu primenljivost, odnosno da je služila za utvrđivanje raznih elemenata prava, možemo reći da je logika i naučna disciplina.

Imajući u vidu da se logika, odnosno logički metod u pravu primenjivao kroz istoriju kao logički silogizam, dugo vremena vladala je nedoumica da li se pravo služi opštom logikom ili je u pitanju neka pravna logika. Ono što je nedvosmisleno jeste da je logika koja se primenjuje u pravu ista kao i svaka druga, međutim, pošto logika ne može da da potpun odgovor na brojna pitanja koja ima da reši, pravnik mora da zna granice upotrebe logike⁵. Logika i logički metod su veoma bitni pri izvođenju zaključaka sudija, jer sud veoma često nema egzaktne (materijalne) dokaze na osnovu kojih može utvrditi istinu. Dakle, sudski postupci se često završavaju i odluke suda zasnivaju na dokazima koji imaju visok ili samo izvestan stepen verovatnoće o određenoj istini.

Snaga tvrdnje (istinitosna snaga) jednog dokaza (objašnjenja, tvrdnje, suda, hipoteze, teorije) **proporcionalna je broju empirijskih** podataka⁶ (iskustvenih, čulnih, činjeničkih), a **obrnuto proporcionalna broju**

³ Borivoje Poznić, Vesna Rakić-Vodinić, *Građansko procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1999, str. 247.

⁴ Živan Ristić, *O istraživanju, metodu i znanju*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1995.

⁵ Radomir Lukić, *Metodologija prava*, Naučna knjiga, Beograd, 1983, str. 65.

⁶ Čedomir Dragičević i Lazar Tenjović, *Statistika za psihologe sa priručnikom za vežbe*, Društvo psihologa Srbije – Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 1997, str. 192.

kontradiktornih podataka (suprotnih, alternativa, rupa u objašnjenju), odnosno podataka koji ne idu u prilog (nekonzistentnost, nekoherentnost, itd.).⁷ Retko koja pojava zaslužuje logički status sigurne tvrdnje u pravom smislu⁸, tj. da poseduje samo tvrdnje koje govore njoj u prilog (pozitivne za nju, korespondentne, koherentne, konzistentne). Svi ovi izrazi se sreću za oznaku kvaliteta jednog sistema objašnjenja.⁹

Grubo (ima i preciznijih, detaljnijih)¹⁰, formula glasi:

$$S = \frac{e}{k}, \text{ gde je:}$$

S = snaga tvrdnje (objašnjenja, hipoteze, sistema),

e = empirijski (pozitivni) podaci za tvrdnju ili sistem tvrdnji

k = kontradiktorni (protivrečni, inkonzistentni, negativni) podaci za tvrdnju.

Logičari metodolozi smatraju da je kontradikcija¹¹ ili inkonzistencija najkobnija mana u gnoseologiji, ali i u saznavanju istine uopšte. Oni smatraju da je kontradikcija gora i od nedostatka činjeničke evidentnosti (e). Na primer, matematika nema empirijsko svedočanstvo, već samo izvedeno, deduktivno, da je broj π jednak 3,14159265, pa bez obzira na to sistem dobro funkcioniše. Ovom stavu, o kobnosti kontradiktornog izuzetka makar bio i samo jedan, idu u prilog maksime kao što su: jedan negativan primer vredi više od hiljadu pozitivnih; jedna pogrešno izrečena stvar na predavanju više će vas obrukati nego što će vas stotinu istina proslaviti; bolje sto krivaca na slobodi nego jedan nevin u zatvoru¹².

U sudskoj praksi, sud u određenim slučajevima veću pažnju može pokloniti indiciji u odnosu na neposredni dokaz. Takođe, uverenje da je sporna

⁷ Gajo Petrović, *Logika*, Školska knjiga, Zagreb, 1965, str. 177.

⁸ Moris Koen i Ernest Neigel, *Uvod u logiku i naučni metod*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1965, str. 218–222.

⁹ Živan Ristić, *O istraživanju, metodu i znanju*, nav. delo, str. 40.

¹⁰ *Isto*, str. 150.

¹¹ Kontradikcija je sadržajna karakteristika, koja se odražava kao teza suprotstavljena sama sebi. Kao takva umanjuje snagu, odnosno informativnost argumenata. Sudija je tretira kao da ima težinu (veličinu, opseg, doseg) koju oduzima od ukupne težine argumenata i kao takva ima ili može imati uticaja na sudijski stav ili odluku.

¹² Miroslav Komlenić, *Sudovi u maksimama i poslovcama – rezultat divergentnog ili konvergentnog mišljenja*, Dani primenjene psihologije II, Društvo, porodica i ponašanje, Niš, 2007, str. 171.

činjenica istinita može biti zasnovano na iskazu jednog svedoka, iako su dvojica ili više njih svedočili suprotno. Ovakav sistem dokazivanja u pravnoj teoriji zove se „**sistem konkretnog rezultata**”, jer se snaga dokaza vezuje za okolnost svakog pojedinog slučaja.¹³

Stoga, autori ovog rada smatraju da prilikom određivanja istine, tj. snage tvrdnje određenog iskaza ili dokaza treba posvetiti veću pažnju kontradikciji, čije suprotno dejstvo često zavređuje više interesovanja, što je izraženo u formuli:

$$S = \frac{e}{k^2}$$

Faktor k (kontradikcija, inkonzistencija) je kvadriran, što znači da negativni, kontradiktorni podaci više slabe snagu tvrdnje (S) nego što je pozitivni, konzistentni, empirijski (e) jačaju.

Metaanalitički posmatrano, upravo navedena formula ima jaču snagu od prve, jer predstavlja bližu analogiju formulama u jačim (prirodnim) naukama, kao što je fizika, gde je često faktor ispod razlomačke crte kvadriran i uglavnom označava jače varijable u prirodi, kao što su vreme, brzina, udaljenost (t^2 , v^2 , r^2). Na primer, formula snage privlačnosti dva tela glasi: $m_1 \times m_2 / r^2$, gde su m_1 i m_2 mase tela, a r je njihova međusobna udaljenost.¹⁴

Kao primer koji demonstrira ili podržava gorenavedene gnoseološke, odnosno pedagoške zakonitosti, izdvajamo: tvrdnja da su svi pritvorenici krivi ne doprinosi toliko ako je u pritvoru sto delinkvenata (činjenica: e), dok samo jedan pronađeni nevin pritvorenik (kontradiktorni podatak: k) obara navedenu univerzalnu tvrdnju.

U postupku saslušanja svedoka ili stranaka, a pri određivanju stepena istinitosti datog iskaza (dokaza), uvek se mora ceniti njegova konzistentnost. Shodno tome, ako iz iskaza svedoka ili stranke proizlazi jedan sud i njegova negacija, dolazi do komplikacija za sudiju pri oceni dokaza na osnovu slobodnog sudijskog uverenja, jer u sistemu u kome se priznaju kao istiniti jedan sud i njegova negacija (dakle dva kontradiktorna suda) može se dokazati bilo koji proizvoljno izabrani sud¹⁵. Sledstveno navedenom, konzistentnost datog iskaza je osnovni uslov koji mora biti ispunjen, da bi se tvrdnja svedoka ili stranke u postupku mogla uzeti kao istinita.

¹³ Borivoje Poznić i Vesna Rakić-Vodinelić, nav. delo, str. 247.

¹⁴ David Malet Armstrong, *Belief, Truth and Knowledge*, Cambridge, 1973, p. 153.

¹⁵ Gojko Petrović, *Logika*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011, str. 157.

MATEMATIČKO MODELOVANJE U PSIHOLOGIJI I ZAKLJUČIVANJE SUDIJE

U društvenim naukama, u koje spada i pravna (pored psihologije, antropologije, sociologije i drugih), za razliku od matematike ili fizike, retke su tvrdnje (univerzalne zakonitosti) koje nemaju kontradikcije (k), te se, tragajući za istinitom tvrdnjom, nažalost, rukovodimo uglavnom verovatnoćom: istinitija tvrdnja je ona koja ima veći iznos (celog) razlomka, odnosno čiji je veći koeficijent istinitosti (istinosni koeficijent).

Dakle, nije bitan samo broj činjenica, pozitivnih podataka koji se iznose u iskazu (e), već odnos pozitivnih i negativnih ($\frac{e}{k}$): **od dve tvrdnje jača je ona koja ima veći istinosni koeficijent**. Na primer, od tvrdnje 1 i 2 jača je tvrdnja 1 ako: $\frac{e_1}{k_1} > \frac{e_2}{k_2}$.

Iz formule sledi da ništa ne vredi tvrdnji 2 razlika $e_2 > e_1$ ako je razlika $k_2 > k_1$ takođe jača. Bez zajedničkog imenioca nema sabiranja i oduzimanja. Zajednički imenilac u ovom slučaju je $k_1 = k_2$, pri čemu bi tek odlučivali iznosi (e).

Tvrdnja 1 biće jača u slučaju da je odnos dominacije k_2 nad k_1 veći od odnosa e_2 nad e_1 . Kaže se da je takva tvrdnja istinitija, odnosno da će takav iskaz (objašnjenje, pretpostavka, hipoteza, teorija) biti **konzistentniji** ili **manje protivrečan**.

Jače doterivanje formule glasi: $S = \frac{e}{1+k^2}$, jer bez jedinice u imeniocu proizlazilo bi da je razlomak najjače tvrdnje, odnosno tvrdnje bez kontradikcije ($k=0$) jednaka nuli. Takav razlomak bi bio nemoguć, odnosno nedefinisan. Bilo bi, na primer:

$$S = \frac{1000}{0} = \text{nedefinisano, nemoguće, nula k1.}$$

Formula govori da bi tvrdnja bez kontradikcije, odnosno protivrečnosti-potpuno konzistentna tvrdnja sa 1000 činjenica (e), koje joj idu u prilog i nijednom protivrečnošću (k) ispala ništavna, što se teorijski izbegava jedinicom u imeniocu. Tako, na primer, za geocentričnu tvrdnju ili teoriju da se Sunce okreće oko Zemlje imamo mnogo veći iznos e (brojilac), tj. veći broj čulnih podataka, pa i više ljudi koji će to tvrditi, u odnosu na Kopernikovu heliocentričnu teoriju da se Zemlja okreće oko svoje ose i oko Sunca.¹⁶ Međutim, druga teorija, bez obzira na manji brojilac, jer **vidimo** nešto suprotno od toga da se

¹⁶ Rade Perović i sar., *Osnovi opšte geografije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1995.

Sunce okreće oko Zemlje, ima manje kontradikcija i nedoslednosti u objašnjenjima pojava, pa možemo reći da je **konzistentnija**.¹⁷

Geocentrična teorija lako objašnjava smenu dana i noći, ali ima kontradikcija (različitih alternativa) pri objašnjenjima smena godišnjih doba, različitih temperatura u toku dana i godine, različitog trajanja dana i noći u toku godine itd. (Na primer: jutarnje sunce slabije je od podnevnog, jer se, preko noći ohlađena, Zemlja još nije zagrejala; zimi je Sunce udaljenije od Zemlje, te je zato zimi hladnije; leti se preko dana Sunce sporije okreće oko Zemlje, pa su dani duži – sve ove tvrdnje geocentrične teorije nemaju skoro nijedno *e* iz naše formule.)

U dugoj praksi sudstva naše civilizacije pokazalo se da neki zaključci svedoka, advokata, porota i sudija podsećaju na ove.¹⁸

Dakle, bez obzira što se ne vidi okretanje Zemlje oko svoje ose i oko Sunca (mali brojilac u razlomku), heliocentrična tvrdnja ima jaču istinosnu snagu od geocentrične, koja se vidi (vidimo da se Sunce kreće od istoka ka zapadu).

Heliocentrična tvrdnja ima taj kvalitet što joj je slab ili ništavan imenilac, odnosno što manji imenilac – veći iznos razlomka, tj. istinosnog koeficijenta, jača konzistencija sistema tvrdnji.

Jednostavno, navedeni razlomak grubo sažima, ali i jedinstveno prikazuje mnoge veoma dobro poznate stvari iz logike i gnoseologije: brojilac je predstavnik: induktivne metode, posmatranja, brojanja, merenja, eksperimenta, empirizma i senzualizma u filozofiji nauke. Imenilac, odnosno razlomak u celini je predstavnik: deduktivne metode, analize, sinteze, apstrakcije, generalizacije, specifikacije, racionalizma, naučnog realizma i sličnih.¹⁹

HIJERARHIJA TVRDNJI PREMA PROPORCIJI KONTRADIKCIJA

Prema broju kontradikcija koje određena tvrdnja ili objašnjenje ima, za veliki broj objašnjenja dovoljna je četvorovrsna podela pojmova prema stepenu istinitosti tvrdnji (sigurnosti, izvesnosti):

1. **Zakovitost:** nema kontradikcija, oličeno u izrazu uvek je tako, na primer: *Kada kiša pada ulice su mokre.*
2. **Jaka hipoteza:** mali broj kontradikcija u odnosu na *e*, *e* je dominantno veće od *k*, izraz uglavnom je tako, na primer: *Svako voli svog bližnjeg. U izjavama pred sudom ljudi se trude da ublaže svoju krivicu.* Ovde,

¹⁷ Стивен Э. Тулмин, *Человеческое понимание*, Прогресс, Москва, 1984, str. 98.

¹⁸ Presuda br. II 208 Prž 24336/2012, 27. 09. 2012, Viši prekršajni sud, Odeljenje u Nišu.

¹⁹ Karl Popper, *Logika naučnog otkrića*, Nolit, Beograd, 1973, str. 78.

ipak, postoji mali iznos k , jer ipak neki ne vole ni svoje bližnje, odnosno neki ljudi se ipak ne trude da ublaže svoju krivicu, zbog čega ove tvrdnje ne pripadaju klasi zakonitosti, već jakih hipoteza.

3. **Slaba hipoteza:** retko je tako, obrnuto od (2), na primer: *Ljudi na sudu govore istinu i kada to može da ima loše posledice po njih.* Ili: *Ljudi na sudu govore istinu, jer su pod zakletvom.* Mala je verovatnoća (slaba je hipoteza) da je ovo tačno, jer mali je broj ovakvih slučajeva.
4. **Kontradikcija:** obrnuto od (1): nikad nije tako, na primer: *Podigao je ruke nagore, pri tome zakačio svoje naočare i povredio se njime po nosu..* Dakle: ruke nagore – povreda od naočara dole (na nosu – ispod naočara).²⁰

Iz razlomka, koji smo elaborirali u prethodnom poglavlju, slede i neke manje očekivane, ali plodne konsekvence, kao, naprimer, da je pogrešno jednostavno i zdravorazumsko shvatanje da tri svedoka više vrede nego dva ili jedan (veći brojilac prema broju svedoka), jer, kao što rekosmo, razlomci se ne rešavaju prostim dodavanjem ili oduzimanjem iznosa brojilaca, ukoliko imenilac nije isti (ne sabiraju se svedoci). Tri svedoka imaju slabu ili ništavnu vrednost u odnosu na dva ukoliko im je broj kontradikcija (imenilac) veliki. Konkretno, na samom sudu – *primarno*, i, *sekundarno* – ukoliko su to i *nekonzistentni, kontroverzni* ljudi uopšte, pri čemu se formula usložnjava, a o čemu ne govorimo u ovom radu već samo pominjemo. Naime, ukoliko imamo dva svedoka kod kojih nema kontradikcija (imenilac je nula), njihova *istinosna vrednost* treba da bude jača, a što se sa manje ili više truda prilično precizno može sagledati gotovo u svakom sudskom procesu.

Prosto rečeno, uzalud 100 svedoka ako je slab istinosni koeficijent njihove ličnosti (njihov imenilac je veliki i pun kontradikcija), jer sve što je rečeno o tvrdnji uopšte, pri izjavi svedoka, prelama se još jednom kroz prizmu razlomka **njegove ličnosti**, odnosno razlomak ličnosti i razlomak samih tvrdnji se multipliciraju, množe.²¹ Jednostavno, lica koja daju lažan iskaz, kao ličnosti, imaju mali iznos razlomka (razlomak e/k u njihovoj prošlosti ima mali iznos), te njihova trenutna tvrdnja, kakva god bila (pa i vrednosti samo 1 u imeniocu), gubi na snazi istinitosti (S). Ovakva situacija je poznata i iz ranijih vremena, gde se kaže „da se lažovu ne veruje i kada govori istinu”, što jeste nepravda (prema lažovu, da), ali mu se ne veruje, pošto je prema principima verovatnoće i prethodnog iskustva verovanje u iskaze takvih svedoka veoma rizično.

Prema tome, broj svedoka ili broj ukupnih izjava e na jednoj strani može biti manji nego na drugoj, protivnoj. Druga strana treba da dobije proces ukoliko

²⁰ Presuda 3 Pr 805/12, 27. 06. 2012, Prekršajni sud u Pirotu.

²¹ George Kelly, *The psychology of personal constructs*, Norton, New York, 1995.

u opisima događaja i svedočenjima ima manje kontradikcija nego prva, a što sudija mora da prati, analizira i vrednuje. Tako, na primer, sud može uzeti u obzir da je svedok u toku saslušanja menjao iskaz, da se njegov iskaz slaže ili razlikuje od iskaza drugog svedoka o istoj ili drugoj činjenici, da je svedok izjavio da se ne seća događaja u kome je učestvovao.²²

Štaviše, jedna kontradikcija (k) vredi, prema ovoj teoriji i formuli, dva ili više svedočenja (e). Dakle, što se kontradikcije više množe veća je njihova negativna snaga, što se vidi u sledećem nizu formula koje prikazuju negativnu vrednost kontradikcija, od prve do četvrte jednačine:

$$S = \frac{e}{1+1^2} = \frac{e}{2}$$

Jedna kontradikcija smanjuje vrednost snage tvrdnje (S) za 50%, tj. na polovinu.

$$S = \frac{e}{1+2^2} = \frac{e}{1+4} = \frac{e}{5}$$

Dve kontradikcije smanjuju snagu tvrdnje (S) na petinu, tj. na 20% ili za 80%.

$$S = \frac{e}{1+3^2} = \frac{e}{1+9} = \frac{e}{10}$$

Tri kontradikcije *vrede* duplo više iznosa u imeniocu nego dve!

$$S = \frac{e}{1+4^2} = \frac{e}{1+16} = \frac{e}{17}$$

Četvrta kontradikcija obezvređuje ranije pozitivne (e) iskaze za čak 70% više u odnosu na prethodnu – treću, samo za jednu manje – kontradikciju, itd.

DISKUSIJA

Ceneći da sudija obično ne prisustvuje spornom događaju (nema empirijsko e), odnosno nema čulna iskustva o njemu, samim tim nema brojioca u razlomku. Ovo je analogno situaciji da čovek ne može svojim očima da vidi kako se Zemlja okreće oko Sunca. Zbog toga je sudija dužan da tokom uzimanja iskaza svedoka racionalno prati (dedukuje, analizira) kontradikcije (imenilac k). Međutim, srpsko sudstvo, naravno i mnoga druga, opravdano ili ne, odnosno manje ili više opravdano, bije glas da vrlo često to ne čini.

Imajući u vidu da niko nije savršen, u smislu da u svojim iskazima nema nijednu kontradikciju i u životu uopšte, a na sudu naročito (gde nam je, moglo

²² Borivoje Poznić i Vesna Rakić-Vodinić, nav. delo, str. 247.

bi se reći, skoro prema *instinktu života* određeno da se *branimo* i *lažemo*), te da faktički ne postoji niti će postojati skup iskaza na suđenju bez kontradikcija, postavlja se pitanje kako postupiti u praksi. U ovakvom spletu okolnosti nam se čini da je sudija u bezizlaznoj situaciji (*contradictio in adjecto*). Na prvi pogled, na osnovu navedene formule, stvar je naizgled prosta: pošto će na sudu uvek biti i pozitivnih, istinitih (*e*) iskaza i negativnih, lažnih (kontradiktornih *k*), treba samo dominacija *e* nad *k* da bude *prihvatljiva, dovoljna*. Međutim, osnovno pitanje koje se ovde postavlja jeste koliko je dovoljno dominacije *e* nad *k*?

Savremena statistika u psihologiji i metodologija,²³ u proceni statističke značajnosti neke hipoteze T-testom ili F-testom (jednim od najjačih statističkih inferencijalnih metoda za sada), zahteva da skup tvrdnji o efektu (*e*) u brojiocu bude bar oko dva ili tri puta veća od svoje standardne pogreške (iznosa u imeniocu): dva puta (preciznije, za velike uzorke: 1,96 puta) za verovatnoću ili nivo značajnosti od 95% (verovatnoća za nultu hipotezu ispod 5%, tj. $r < 0,05$) i oko tri puta (preciznije: 2,58 puta) za verovatnoću ili nivo značajnosti 99% (verovatnoća za nultu hipotezu ispod 1%, tj. $r < 0,01$).²⁴

Kontradikcije (*k*) će postojati uvek, te sudiji ne preostaje u praksi ništa drugo nego da ih meri u odnosu prema konzistencijama (*e*), pri čemu nije dovoljna prosta ili mala dominacija drugih nad prvim.

ZAKLJUČAK

Na osnovu sagledavanja prikazanih gledišta o utvrđivanju istine, koristeći se različitim naučnim disciplinama, odnosno analogijskim modelom, matematičkim odelovanjem i metodologijom, može se zaključiti da prilikom donošenja odluke u sudskom postupku sudija treba da se drži pravila da dva svedoka dozvoljavaju verovatnoću tvrdnje od oko 95% (statistički nivo značajnosti oko 0,05), dok bi tri svedoka to činila iznosom od oko 99% (nivo značajnosti oko 0,01).

Kada je u pitanju utvrđivanje snage tvrdnje jednog iskaza (svedoka, stranke u postupku ili ispitanika) nedvosmisleno zaključujemo da je potrebna dominacija brojioca (pozitivnih podataka *e*) nad imeniocem (kontradikcijama *k*), pri čemu *e* treba da bude bar dva ili tri puta veće od *k*.

²³ Vic Barnett, *Comparative Statistical Inference*, John Willey, London 1973, p. 13.

²⁴ Čedomir Dragičević i Lazar Tenjović, nav. delo, str. 191–195.

LITERATURA

- [1] Armstrong, David Malet, *Belief, Truth and Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, 1973.
- [2] Barnett, Vic, *Comparative Statistical Inference*, London, John Willey, 1973.
- [3] Kelly, George, *The psychology of personal constructs*, New York, Norton, 1955.
- [4] Dragičević Čedomir i Lazar Tenjović, *Statistika za psihologe*, Društvo psihologa Srbije, Beograd, 1983.
- [5] Koen, Moris i Neigel Ernest, *Uvod u logiku i naučni metod*, Zavod za udžbenike, Beograd, 1965.
- [6] Komlenić, Miroslav, „Sudovi u maksimama i poslovicama – rezultat divergentnog ili konvergentnog mišljenja – Dani primenjene psihologije II” u: *Društvo, porodica i ponašanje*, Niš, 2007.
- [7] Lukić, Radomir, *Metodologija prava*, Naučna knjiga, Beograd, 1983.
- [8] Perović Rade, Radmila Đorđević, Slavka Milošević i Emilija Lutovac, *Osnovi opšte geografije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1955.
- [9] Petrović, Gojko, *Logika*, Zagreb, Školska knjiga, 1965.
- [10] Petrović, Gojko, *Logika*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.
- [11] Popper, Karl, *Logika naučnog otkrića*, Nolit, Beograd, 1973.
- [12] Poznić, Borivoje i Vesna Rakić-Vodinić, *Građansko procesno pravo* (petnaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje), Savremena administracija, Beograd, 1999.
- [13] Ristić, Živan, *O istraživanju, metodu i znanju*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1995.
- [14] Presuda, II 208 Prž 24336/2012, 27. 09. 2012, Viši prekršajni sud, Odeljenje u Nišu.
- [15] Presuda, Pr 805/12, 27. 06. 2012, Prekršajni sud u Pirotu.
- [16] Тулмин, Стивен Э., *Человеческое понимание*, Прогресс, Москва, 1984.

Boro Krstić
Miroslav Komlenić

THE STRENGTH OF A CLAIM AND JUDICIAL
REASONING DERIVED BY LOGICAL-PSYCHOLOGICAL
METHOD AND MATHEMATICAL MODELLING

Abstract

The unjustifiability of complete and uncritical acceptance of empiricism or logical positivism in science, including legal, or in the search for truth in general, are often present and lead to incomplete practical outcomes.

The aim of our paper is to modify the existing practice in order to reach the correct conclusion through sensory and empirical data taking into account the importance of consistencies of the system of claims and its measure in the overall strength of an individual claim. In order to properly understand the role of consistency, we demonstrated scientific realism and rationalism in the science of law, since in the judicial system the aim of judges is similar or the same as the aim of scientific work, which is to reach or establish the truth.

In our research, we started from the real situation that the problem in forming a correct conclusion of a judge about the truth of a certain piece of evidence, ie about a certain system of allegations, is to some extent contradictory or inconsistent in the testimony of a witness or party.

The paper creates an analogous logical-methodological and psychological-statistical model for determining the truth of a statement, or system of claims, i.e. explicates a formula in which the consistency and coherence of the system is evaluated differently in relation to empiricism, and which (consistency) is often underestimated in common sense and in the social sciences. The importance of the inductive-deductive method in the judge's opinion is also explicit and the rudiment of a specific decision-conclusion model is stated, i.e. the analogy with inferential formulas is drawn, and statistical tests on the basis of which the credibility and strength of statements can be assessed.

The results of our research show that the strength of the claim of one statement decision-making process in the court should be based on the dominance of positive data over contradictions, whereby the number of positive data should be at least two or three times greater than contradictions.

Key words:

strength of claim, empiricism, contradiction, consistency, judicial reasoning.

Godišnjak Fakulteta političkih nauka
Univerziteta u Beogradu

UPUTSTVO ZA AUTORE

Godišnjak Fakulteta političkih nauka je naučni časopis koji objavljuje autorske radove, rezultate naučnih istraživanja, recenzije knjiga, kao i prikaze domaćih i međunarodnih skupova. Naučne oblasti koje časopis pokriva su: politička teorija i filozofija, politička sociologija, politički sistem, novinarstvo, komunikologija, studije kulture, međunarodni odnosi, evropske studije, socijalna politika i socijalni rad.

Godišnjak izlazi dva puta godišnje (jun i decembar). Krajnji rokovi za predaju radova su 31. mart i 30. septembar. Radovi se primaju isključivo elektronski na adresu godisnjakfpn@fpn.bg.ac.rs. Redakcija savetuje autorima da pre slanja teksta prvo pošalju apstrakt. Ukoliko rad zadovoljava kriterijume Godišnjaka prosleđuje se na nezavisnu recenziju.

Uslov za razmatranje rukopisa je da bude pripremljen u skladu sa sledećim uputstvima:

- Tekstovi treba da sadrže do 6000 reči (uključujući fusnote, bez apstrakata i bibliografije).
- Autori treba da koriste slova vrste Times New Roman, veličina 12, prored 1.5. Naslove i podnaslove pisati bez numeracije, veličine 12. Naslove navoditi u **Bold**, a podnaslove u *Italic*. Margine podesiti na 2.5 cm, na strani formata A4.
- Iznad naslova navesti ime i prezime autora, a nakon toga naziv institucije u kojoj je zaposlen, kao i elektronsku adresu za korespondenciju (poslednje u fusnoti).
- Apstrakt se prilaže na srpskom (na početku) i engleskom jeziku (na kraju teksta) i treba da sadrži između 75 i 150 reči. Ispod apstrakta navesti od 5 do 10 ključnih reči.
- U posebnoj fusnoti (*) navesti dodatne informacije o samom tekstu (deo naučnog projekta, rezultat određenog istraživanja i sl.).
- Strana imena i nazive pisati u srpskoj transkripciji, sa navođenjem originalnog naziva u zagradi prilikom prvog pominjanja.
- U radu isključivo koristiti fusnote (*Footnote*). Prilikom pisanja prikaza ne koristiti fusnote.

Navođenje izvora u fusnotama i literaturi:**Monografije**

Ime i prezime autora, naziv monografije (*Italic*), izdavač, mesto izdavanja, godina izdanja, broj strane.

- a) Karl Polanji, *Velika transformacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2003, str.110.
- b) Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 55–62.

Tekstovi u tematskim zbornicima

Ime i prezime autora, naziv dela (pod znacima navoda), u, ime i prezime urednika, ur. ili urs. (ukoliko je više od jednog), naziv zbornika (*Italic*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, broj strana.

- a) Tanja Miščević, „Pregovori Srbije i Evropske unije za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju“ u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 147–152.
- b) Frances Stewart and Arnim Langer, “Horizontal inequalities: Explaining persistence and change“ in: Frances Stewart (ed.), *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*, Palgrave Macmillan, London, 2008, p. 54.

Tekstovi u naučnim časopisima

Ime i prezime autora, naziv teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (*Italic*), broj toma, broj izdanja, broj strane.

- a) Jelena Vidojević, „Zdravstvena zaštita u SAD: pravo ili privilegija?“ , *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Vol. 5, br. 5, str. 469–471.
- b) Lotta Harbom and Peter Wallensteen, “Armed conflict, 1946–2009“, *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 4, pp. 501–509.

Tekstovi u novinama i časopisima

Ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv novine ili časopisa (*Italic*), datum, broj strane.

- a) Vladimir Vuletić, „Ni Kosovo ni Evropa“, *Politika*, 15. decembar 2011, str. 15.
- b) Pierre Luther, “China goes into the world news business“, *Le monde diplomatique*, 10 April 2011, p. 22.

Dokumenti

Naziv dokumenta (pod znacima navoda), časopis ili glasilo u kome je dokument objavljen (*Italic*), broj izdanja (ukoliko postoji), izdavač, mesto i godina izdanja, broj strane.

- a) „Ustav Republike Srbije“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 98, Beograd, 2006, str. 20.
- b) “Health at a glance 2011: OECD indicators”, OECD Publishing, Paris, 2011, pp. 38–42.

Doktorske i master teze

Ime i prezime autora, naziv teze (*Italic*), doktorska/master teza, naziv univerziteta (i fakulteta), datum, broj strane.

- a) Goran Tepšić, *Pristup Johana Galtunga u oblasti rešavanja sukoba*, master teza, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2011, str. 56–57.
- b) Marko Simendić, *Hobbes on persona, personality, and representation: Behing the mask of mask of sovereignty*, PhD thesis, University of York, 2011, p. 78.

Izvori sa interneta

Ime i prezime autora, naziv teksta, izdavač (ukoliko je tekst objavljen), puna internet adresa, datum pristupa, broj strane (ukoliko postoji).

- a) Paul Collier and Anke Hoeffler, *Greed and grievance in civil war*, World Bank, Washington, D.C, 2000. Available from: <http://ssrn.com/abstract=630727> (Accessed 7 August 2010), p. 5.
- b) Rajko Kosanović, *Socijalno pravo*, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd. Dostupno preko: <http://www.fes.rs/pubs/2011/pdf/29.Socijalno%20pravo.pdf> (Pristupljeno 24. januara 2012), str. 41–45.

Ponavljanje ranije navedenih izvora

Prilikom ponavljanja navedenog izvora staviti ime i prezime autora, naslov izvora (*Italic*), zatim nav. delo i na kraju broj strane (Karl Polanji, *Velika transformacija*, nav. delo, str. 67).

U slučaju navođenja izvora iz prethodne fusnote koristiti Isto. (Isto, str. 162)

Grafikoni i tabele

Tabele i grafikoni treba da sadrže broj, naslov i izvor (sve u donjem desnom uglu). Za elektronsku formu koristiti formate .jpg, .tiff i .ai. Ukoliko je potrebno, grafičke prikaze poslati u zasebnom dokumentu.

Bibliografija

Izvore u listi literature navoditi po abecednom redu na isti način kao i u fusnotama, s tim što se prvo navodi prezime citiranog autora. Za tekstove u zbornicima i naučnim časopisima navesti brojeve strana. Prilikom pisanja prikaza monografija navesti ukupan broj strana.

The Yearbook of the Faculty of Political Science
University of Belgrade

INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS

The Yearbook of the Faculty of Political Science University of Belgrade (The Yearbook FPS) is an academic journal specializing in the field of political science. Subject areas include: political theory and philosophy, political sociology, political system, media and communication studies, culture studies, international relations, European studies, social policy and social work.

The Yearbook FPS is biannual publication. Deadlines for submitting manuscripts are 31 March and 30 September. All proposals should be sent electronically to godisnjakfnpn@fnpn.bg.ac.rs. The Editorial Board is advising authors to send an abstract prior to submission. Once the manuscript is received, and if it meets the basic requirements of the Yearbook FPS it will be peer-reviewed.

The Editorial Board is welcoming manuscript as articles (up to 6000 words) and books and conferences reviews (up to 1000 words). All submitted manuscripts should contain author's name and affiliation, email (in the footnote), the title, abstract (up to 150 words), key words (from 5 to 10), body of the text, and bibliography.

The text should be prepared in accordance with the following technical instructions:

- The Editorial Board is welcoming manuscript as articles (up to 6000 words (including footnotes) plus abstracts and bibliography) and books and conferences reviews (up to 1000 words).
- Font: Times New Roman, size 12, space 1.5, margins 2,5 cm, paper size A4;
- Headings level 1: flush left, boldface, sentence case; Headings level 2: flush left, italicized, sentence case;
- No special effects should be used in text, graphs, tables, charts, etc. Do not use bold print, underline, all-caps, etc.
- The references as well as accompanying comments should be typed as footnotes. If necessary, use separate footnote (*) to write comment about the text or acknowledgment.

All sources should be cited in the manuscript and stated as Bibliography at the end of the text by using the following formats:

Books

Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 55–62.

Chapters in Edited Volumes

Frances Stewart and Arnim Langer, "Horizontal inequalities: Explaining persistence and change" in: Frances Stewart (ed.), *Horizontal inequalities and conflict. Understanding group violence in multiethnic societies*, Palgrave Macmillan, London, 2008, p. 54.

Journal Article

Lotta Harbom and Peter Wallensteen, "Armed conflict, 1946–2009", *Journal of Peace Research*, Vol. 47, No. 4, pp. 501–509.

Newspaper or magazine article

Pierre Luther, "China goes into the world news business", *Le monde diplomatique*, 10 April 2011, p. 22.

Documents

"Health at a glance 2011: OECD indicators", OECD Publishing, Paris, 2011, pp. 38–42.

PhD and master thesis

Marko Simendić, *Hobbes on persona, personality, and representation: Behind the mask of mask of sovereignty*, PhD thesis, University of York, 2011, p. 78.

Internet

Paul Collier and Anke Hoeffler, *Greed and grievance in civil war*, World Bank, Washington, D.C, 2000, Available from: <http://ssrn.com/abstract=630727>, (Accessed 7 August 2010), p. 5.

Repeating references in footnotes

When repeating reference use the following format: author's first and last name, title, op. cit., page number (Paul Collier, *The bottom billion: Why the poorest countries are falling and what can be done about it*, op. cit., p.67).

When repeating reference from the previous footnote use following format: Ibidem, page number (Ibidem, p. 165)

Charts and tables

Charts and graphs must contain (the lower right corner) number, title and the source. They should be sent as .jpg, .tiff or .ai format and, if necessary, as separate document.

Bibliography

In bibliography list all references as in footnotes with only difference being author's last name in front of the first. For chapters in edited volumes write page numbers. For book reviews write total number of pages.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

32+36

GODIŠNJAK ... / Univerzitet u Beogradu.
Fakultet političkih nauka ; glavni i
odgovorni urednik Dragan R. Simić. - God. 1,
br. 1 (dec. 2007)- . - Beograd (Jove Ilića
165) : Fakultet političkih nauka, 2007 -
(Beograd : Čigoja štampa). - 24 cm

Dva puta godišnje.
ISSN 1820-6700 = Godišnjak (Fakultet
političkih nauka Beograd)
COBISS.SR-ID 145774604